

Gömöri György

Utóirat egy régi vershez

*Ruritánia végre a reform útjára lépett
dugig van szókinccsel kirakat és piac
viszont újabban hiánycikk lett az erkölcs
s új üzletág a díszkrét pénzmosás
időközben a tojás ára is fölment
és azonosíthatatlan tettesek
zuhanyrózsákat lopkodnak a kollégiumból*

1997

Örmény fantázia

*Sűrűszakállú örmény szerzetes ki fenn a hegyekben él
s vezekel el-nem-követett elképzelt vétkeiért
állig begombolkozott sápadt hercegnő emésztő csókjaiért
úgy issza megszentelt borát mintha lányajkat ízlelgetne
úgy harap gránátalmába őszibarackba mint aki érti
idomok formák drága gyümölcsök rejtélyes egybeesését
Szakállas örmény szerzetes zsolozsmázik fönny a hegyekben
vájít sziklaodúban és mind gyakrabban gondol már a halálra
s míg egyhangúan pörgeti a színtelen napok imamalmát
lelkét mennyei mángorlóba reménykedve ajánlja*

Egy nyugat-berlini lány

*filigrán sápadt zöldszemű
egy könyvesboltban dolgozott nevének almaíze volt
és kopernikusz szobra mellett
egy templomnál csókolóztunk először
finoman szítált a könnyű nyári zápor*

*aztán egy krakkói szállodában
szemcsés forró ölébe zárt
körülkulcsolt és ringatott
elszomordtam ennyi gyönyörtől*

– hisz újjászült ez az újjászületett –

*hogyan később már nyugat-berlinben
nagy hassal s kis mosollyal üdvözljön
(a férjétől várt gyereket)
s mivel nem akartam piet hanémát* játszani
csak megteáztunk illedelmesen*

*a sok elszalasztott lehetőség közül
talán a legfájdalmasabb*

* John Updike Couples c. regényének a főhőse

Molnár Miklós

Krisztina

Vasárnap este, miközben szedi sátorfáját a vendégsereg, Bence azzal áll elélem: ne menjek el, élünk együtt egy darabig, az Isten is egymásnak teremtett bennünket. Addig fűzgél, hogy beadom a derekam – végül is miért ne? Bencével jókat szoktunk kifeléni, egyébként meg munkanélküli vagyok. Úgyse laktam még a Tiszántúlon, vagy egyáltalán olyan helyen, ahol az emberek megtermelik maguknak a betevő zöldségféléket. Legalább megtudom, milyen az élet tanyán. Másnap lefűrészelem a cipóm sarkát, kölcsönkérem Bence egyik bő szárú, nagyméretű farmergatyóját, jó vastag madzaggal a derekamhoz kötözöm, hogy le ne essen rólam, és fejest ugrok a tanyasi életbe.

Bence apja, az „Öreg Kulák” rendelkezésünkre bocsát egy üresen álló, pont kettőnkre méretezett kis faházat; ezzel rendesen belopja magát a szívembe. Amúgy az őseimmel meg általában az idősebbekkel alig áll másból a kapcsolat, mint hogy hazudok nekik, és nagy ívben kerülöm őket. De az Öreg Kulákot másféle fából faragták: csupa megértés és nagyvonalúság: egymáshoz illőnek tart bennünket, és ahogy Bence mondja, „oltárian csípi a búrámot”.

Bence meg az Öreg Kulák az útépítőknél dolgozik; a tyúkokkal kelnek (egyébként ezen a tanyán a macskán meg egy öreg komondoron kívül semmilyen állatot nem tartanak – légyből és szúnyogból bezzeg van rogyásig), 1/2 6-kor indulnak útnak, és délután 5 tájban jönnek haza. Bencével együtt én is fölkelek, mindjárt át is megyek a nagy ház konyhájába, fölteszem a kávé, reggelire krumplit főzök, szalonnás rántottát sütök.

Ha Bencéék elmentek, lassan én is felöltözöm, kiszellőztetem az oroszlanzagot, kitakarítok a nagy házban, meg a mi kulipintyóinkban, gyomlálgatok és locsolgatom a kertet, olvasok, leveleket irkálok, lesétálok a Tisza-partra, vagy az Öreg Kulák rövidhullámú rádióját hallgatom. Elszáll az idő, hozzá kell látnom a vacsorakészítéshez. Megint kimegyek a kertbe, megnézem a zöldségeket. Főlhúzok egy-egy szál sárgarépat vagy petrezselyemgyökeret, próbálom megsaccolni, melyik káposzta érdemelte ki, hogy megfőzzem. Hiába nevelkedtem falun, konyhakertészkedéssel korábban sose foglalkoztam. Szégyen-nyalázat, de eleinte gőzöm sincs, hogy így földbe dugdosva melyik zöldség micsoda. Elkövetek néhány égbekiáltó baklövést, ezért ismerős dolgokhoz próbálok ragaszkodni, amikhez hasonlót láttam már pesti piacokon árulni. Az ismeretlen növények nevét végszükségben az Öreg Kuláktól kérdezem meg, bár nem szívesen, mert ilyen irányú tapogatózásaim mindig falrengető hahotát fakasztanak.

Az Öreg Kulákon és Bencén kívül az Erdélyből áttelepült – vagy inkább csak átszökött – Kicsi Janó is velünk lakik. Rájövök, milyen klassz egyszerre három férfi asszonyának lenni: takarítani, mosni, vasalni, főzni rájuk. Klassz, hogy mind keményen dolgoznak, nagyon ritkán veszekednek, általában nyugodt, békés kedvvel térnek haza, ízlik nekik a főztöm (legalábbis úgy tesznek, mintha ízlene), jól érzik magukat a bőrükben – és rettentően élvezik, hogy ott legyeskedik körülöttük egy fehérmép.

Bence meg én imádunk kora reggel dugni. Alvás közben egymáshoz simul a testünk; az egész éjjel szított vágy gyakran már virradat előtt fölvet bennünket álmunk mélyvizeiből.

Az ablak alatt áll az ágyunk. Fölebredek – vagy ahogy az Öreg Kulák szereti mondani: *megébredek* – , kileskelődök, hogy feljött-e már a hajnalcsillag. Bence köldökmélyedésébe illesztem a mutatóujjamat; megsimogatom a hasát. Tenyerem végigsiklik széles mellkasán, ujjaim megérintik az ajkát; félig nyitott szájjal alszik. Felém fordul, bár még nincs ébren; megcsókolom. Hűvös a pirkadat, végigborzong a testem.

Már ő is fölebredt: széles, meleg tenyerek ragadnak meg, becsúsznak az ágyékom alá, és közelebb húznak. Sokáig csókolózunk, lassú, álmos úszómozdulatokkal tapogatjuk végig egymás testét.

Bencének gyönyörű a lába, ujjaimat szeretem végigfuttatni a combjain, becsúsztatni közéjük a kezem, megtapogatni sima, izmos fenekét. Lassanként átmelegszen, elmúlik a borzongásom, oldódik a vágy ellen tiltakozó izomfeszültség. Fektemben kitárulkozom; Bence finoman belém hatol. Egy útemre mozgunk a derengésben.

Egyre vadabbul pumpál, hirtelen felül, és engem is ülőhelyzetbe húz. Főlnyársalódom hosszú, vastag lingájára, végül mindenestül rajta ülök már. Lábaimat köréculcsolom, karjaimat a nyaka köré fonom, tekintetem a szemébe mélyed. Combjainak mozgása is segít, ahogy tempózom az ölében. Amikor elélvezek, rázuhanok a mellkasára, ő meg nyöszörög és rángatózik, és belém ontja királyi nedvét.

Hanyatt fekszik, a karjai köröttem, a szorvája még bennem. Mozdulatlanul heverünk, beszívjuk a faház ódon illatait: nyirkos, korhadó deszka és porhanyós föld szagát. Lassan kivilágosodik.

Ahogy így fekszünk, egyszer csak érzem: bennem időző nedves, ernyedt dinglingje újra mocorog. Simogatni kezdem szép kerek golyóit. Félig már megkeményedett szorvája kicsusszan belőlem; körézárom ajkaimat. Összekeveredik számban a saját nedveim pézsmáize, meg az ő ondójának sós, kissé keserű zamata. Nyelvem hegye megkeresi lingájának apró nyílását. Középső ujjam a feneke lyukában; másik kezemmel a heréit cirógatom.

A hasamra fordít, síkos lingáját a fenekem lyukába, ujjait a puncimba csúsztatja. Tökéletesen betölt, nekিপasszírozódom a pézsmaszagú, hűvös matracnak. Kezemet a fejem fölé, majd kedvesem háta mögé vetem, és simogatom-markolászom. Harapdálja, orrával dörzsöli a nyakamat és a hátamat, közben éles, állati nyögéseket hallat. Valósággal szétrobbanok a teltségtől. Remegés járja át minden porcikámat, a hajnali csöndességben hangosan fölkiáltok, és elélvezek a kioldódás határtalan rohamában. Agyamban villámszerű fehér fény lobban, belezuhanok egy forró üregbe.

Látom persze, hogy az Öreg Kulákot is eszi értem a fene, de egyelőre sikerül távol tartanom magamtól. Nem tudom, mit szólna Bence, ha lefeküdnék az apjával. Szerettem Bencét, és nem akarom összekuszálni a dolgokat.

Végül egy hétvégén, amikor Bence meg Kicsi Janó stoppos kirándulásra megy, csak összejövünk. Vacsora után az Öreg Kulák egyszerűen mellém ül a díványra, és hozzálát flanelingem kigombolásához. Higgadt, magabiztos mozdulatai megnyugtatnak. Testének férfias illata – izzadság-, föld és dohányszag – rettentően izgat. Idősebb férfival még sose volt dolgom, csak amikor Herman nevű nagybácsikám megerőszkolt, és most kellemes meglepetésben van részem. Az Öreg Kulák teste szikár és feszes, izmai acélosan dagadnak sima, napbarnított bőre alatt. Lingája, amikor kibontom a munkásnadrágból, karcsúbb, mint Bencéé, de valamivel hosszabb, és van benne valami nyájas, nagyvilági jártasság, mintha bölcsességet merített volna a puncikból, melyekben valaha megfordult. Erő és hozzáértés van abban is, ahogy hosszú ujjai közé fog. Melleimet csókoló szájából is szenvedély és szakértelem árad. Biztonságban érzem magam, bizsergek a gyönyörűségtől. Behajózni készülök – egy viharedzett tengerész társaságában, aki

töviről hegyire ismeri az utat és a széljárást. Éreztem velem, mennyire fiatal és tapasztalatlan vagyok, és ezeket a tulajdonságaimat ritka kincsként értékeli.

Gyönyörű éjszakát töltünk együtt a díványon, hajnalig dugunk és szenderegünk. Amikor kivilágosodik, ki-ki a saját ágához támolyog néhány órányi alvásra.

Kicsi Janóval másként alakul a dolog. Egy bordában szóttek minket: egyformán kicsik, tapraesettek és szívósak vagyunk, ezért nem is igen érdeklődünk egymás iránt. Bár egyszer-kétszer, kíváncsiságból azért lefekszem vele délutánonként, amikor az Öreg Kulák meg Bence dolgozik, és Janó még nem kapott munkát az útépítőknél – mindenesetre egyikünk se csinál nagy ügyet belőle.

Estéink azzal telnek, hogy négyesben az Öreg Kulák rövidhullámú rádióját hallgatjuk. Mihelyt bekapcsoljuk a készüléket, a tanyától rettentően távolinak sejlő nagyvilág hirtelen fenyegető közelségbe nyomakodik. Sakkozunk, barkochbázunk, vagy színdarabokat olvasunk. Az Öreg Kulák bolondul az amatőr színjátszásért. A drámafelolvasást kiváló módszernek tartja a tanyasi esték eltöltésére. Gyönyörű érces a hangja, és jól bánik vele, akár Shakespeare-t, akár Csehovot, akár Brechtet vesszük elő; a magyar szerzők szerinte túlságosan sekélyesek. Miközben dühbörögve deklamáljuk a klasszikus szövegeket, rovarok ezrei csapódnak az ablaklelettákhöz – odacsalja őket a késő éjszaka is kiszűrődő lámpafény.

Lenyűgöző móka és kaland egyszerre három férfi vászoncelédjének lenni; hogy mindegyikük a saját útját járja, mindegyikük mást kíván. Így lesz kerek a világ. Az ember lánya általában nem bánja meg, ha egyszerre több férfinak asszonya, vagy egy férfi több nője közül az egyik. Közben állandóan változnak köztetek a kölcsönhatások, a sokértelmű viszonylatok. Ami semmiképp nem jó, mert tériszonyt kelt és szétroncsolja a lelket, az a kétszemélyes párkapcsolat. Egy-két hétvégére primán megfelel, vagy akár egy hónapra is a hegyek közt, egy menedékházban, de ha egyszer mind a ketten fogadalmat tesztel, hogy ez lesz a kizárólagos életformátok, az hosszú távon nem működik. Akkor elkezdődnek a végtelen követelődzések, a különféle zsonglórmutatványok az unalom elkerülésére, és lassan, kérlelhetetlenül bezárul előtted a teremtés végtelen látóhatára. Az egyre összefüggő szűkülő falak kipréselik világodból a levegőt.

A középkorban divott a szüzességi öv – ámbár meg lehetett találni a nyitját, ha másként nem, hát fűrésszel. Szüleink korában létezett még a holtomiglan-holtodiglan házasság, néha még ma is létezik – bármennyire ocsmány, mégis ez számít a törvényes együttélési formának, persze ugyan-úgy meg lehet találni a nyitját, csak még több fűrészelés és rengeteg papír kell hozzá. Mindez roppant kellemetlen, bár csak egy szelete az iszonyatnak. Az igazi szörnyűség, a lidércnyomás, melynek prése alatt legtöbbször a teljes felnőtt életét eltölti: a mélyen gyökerező alattomos hit az egy-per-egy világban, az „uram-és-parancsolóm” világában. Éljen egyetlen férfival, és előbb-utóbb igényt támasztasz rá, előbb-utóbb ki akarod sajátítani. Éljen öttel: az igény ugyanúgy meglesz benned, de széteszlik, többértelműen és meghatározatlanul. Amit nem ad meg az egyik, azt könnyedén megadja a másik, senki sincs taccsra téve, mert ne adj Isten, bűnös és alkalmatlan, senki sincs sarokba szorítva olyan követelésekkel, amiket nem tud teljesíteni. Az Öreg Kulák meséli, hogy Tibetben egykor szabadon gyakorolták a többnejűséget és a többférjűséget. Állítólag a tibeti nők gyönyörűek, erősek, szabad teremtések voltak, megálltak a saját lábukon, földet műveltek és kereskedtek, akárcsak a család férfitagjai, akik viszont a földkerekség legvadabb mágiáját hívták életre.

Ilyen jól még soha nem ment a sorom. A Tisza-parti tanyán mindenki kivirul, mert mindannyian tevékeny részeseivé válunk egymás életének. Az Öreg Kulák a szellemnek viseli gondját – tele van nagylelkűséggel, tapintattal és önbizalommal, ezért olyan biztonságban élek, mint soha máskor. Annyira gálans hozzám, hogy az ő társaságban mindig szépnek érzem magam. Bence a testem társa, és havernak is nagyon klassz, remekül kijövünk egymással. Akár autóstoppozunk, akár dolgozunk, akár szeretkezünk: pillanatok alatt egymásra hangolódnak. Kicsi Janó meg kisöccs és cimborá; dilis proligyerek ő is, akárcsak én, jól rezonál a paranoiámra.

Hosszú, csöndes alkonyatokon körbejár a demizson, és tömör, nyájas, halkan eldűnnyögött mondatokat váltunk a nappaliban (a nyűtt díványon, a zömök ülőbútorokon meg az agyonzúfolt könyvespolcon kívül alig van más berendezési tárgy). Bence néha gitározik és énekel nekünk, az Öreg Kulák pedig az apjára emlékezik, aki túlélte az ukrainai munkaszolgálatot, jószerivel csak azért, hogy Recsket is megjárhassa. Rengeteget mesél 56-ról, és szinte minket is besoroz egy felkelőosztagba. Kicsi Janó meg hazagondol Csikcsicsóba: behúzódik egy sarokba, a noteszába írogat, vagy a körmét rágja.

Könnyű hozzászokni a napok lomha, tágas, Tisza-szerű hőmpolygéséhez. Mintha soha nem is éltem volna másutt, csak ebben az időtlenségben. Nappalaimat zöldre festi a konyhakert, éjszakáimat bearanyozza a petróleumlámpa fénye. Tökéletesen föloldódom frissen meglelt, kiváltságos asszonyszerepemben. Törzsi fejedelménőnek érzem magam: sütök-főzök, mosok, takarítok és varrok, mindenkinek mindene vagyok – anyja, lánya, kishúga, haverja, játszótársa, szeretője; ráadásul enyém a színdarabok összes női szerepe... Egyszóval semmi sem hiányzik a boldogságomhoz (miközben ugyanolyan jól tudom én is, akárcsak a tanya többi lakója, hogy a körülöttünk levő társadalmat halálos kórok emésztik, s a sziget, melyen élünk, bármelyik pillanatban megsemmisülhet.)

De aztán lassan rövidülni kezdenek a napok, a fűszálak barnára színeződnek, és augusztus végén nyugtalan vágyakozás ébred bennem a nagyváros kemény ütközései és felpörgetett életmódja, a szüntelen tombolás és hajsza, a kimeríthetetlen emberi változatok, Budapest tébolyító káprázata iránt. Azon kapom magam, hogy a távoli forgalom zajára fülelek – és tudom már: itt az idő, útra kell kelnem. Elbúcsúzom mindenkitől, Bencétől csak ideiglenesen, mert ősszel ő is feljön Pestre, visszadom neki a bőszerű farmergatyát, magamra öltöm hétköznapi szoknyámat és blúzomat, özönvíz előtti VW 1300-asán az Öreg Kulák kivisz a vasútállomásra, és két óra múlva Pesten vagyok.

De hiába várom Bencét. Hogy elutaztam, néhány napra rá egy este a Tisza-parti tanya lakói hajba kapnak a *Macbeth* szereposztásán – kinek jusson Lady Macbeth? Kicsi Janó tájékoztat. – Merek annyit, amennyit férfi merhet! – üvölti, és szíven szúrja Bencét a konyhakéssel. Bencét eltemetik, Kicsi Janó börtönbe kerül, az Öreg Kulák magában él jó másfél évtizedig, míg egy irgalmas szívóham el nem viszi.

Tengernyi esztendővel később, ötvennégy évesen egy külvárosi panellakás konyhájában, most és holnap és holnap és holnap, az ablak mellett ücsörgök a kimért idő végső szótagjáiig. Napjában ezerszer elhúzom a függőnyt: végigpásztázom a harmadik emeletről az utcát – egyszülött fiamnak hátha eszébe jutok, és fölugrik szegény, félkegyelmű anyjához néhány liter kannás borral.

Tornai József

Fleur de Fleurs - asszony

*Fleur de Fleurs-asszony jelentem
én is halott vagyok maga nem hagyta
hogy itt maradjak ha már a lelke
nem lakik bennem igazi otthonában
a megtagadottban mit elpusztítani
mégse tudott csak a halálával
most itt fekszem önnel egy ravatalon
az ősz gyertyái körüllobognak maga
nem láthatja én érzem még bőrömön
a lángokat Fleur de Fleurs-asszony
imádom nemcsak az illatát de a szemérmét
is azt amilyen csak magának volt
és ahogyan elveszejtett vele amint
egy ilyen Fleur de Fleurs-asszonyhoz
illik hiába halott hiába hogy
én is az vagyok mi élünk az ön
illatától az illat szellem és látás
ki tudná megmondani mi a szerelem és mi
a férfiúi és női kívánczóság mérlege
ön biztosan a legzártabb szerelmes
volt ezért nem szeretett elég misztikusan
ezért áldoztam én föl éveken át félelmet
és reményeket minden nőt
gyűlölök aki él mert maga már
nem élhet gyűlölöm őket s mégis a testükre
éhezem a maga nyakának illatozása helyett
Fleur de Fleurs-asszony azt kérdezi
szeretem-e még az ön testetlen
leheletét éjszakámban a láthatatlan
évszakokat a merő elveszítettséget
emlékszik hogy rettegtem éveken át
mintha a szerelem csupán
elvesztés volna és a közöny
az elutasítás a megőrzés művészete
lehet ez volt a maga fölfedezése akit
újra meg újra reménytelenségbe lök
fönnmarad a víz színén és annál jobban
úszik az árral szemben minél gondtalanabban
húzza a mélybe de most hogy maga
merült el véglegesen tudja hogy szeretem
álomban is várom fölbukik-e a
hullámokból ahonnan nem jöhet vissza
sehogy soha tanulom a maga halott nyelvét
s néhány alapigét mondatot már jól
tudok szóval egyre halottabban
beszélék magával nincsenek közöttünk
megértési problémák se távolság vagy idő
akkor ölelem magamhoz és ott ahol akarom
sose gondoltam hogy a legegyszerűbb és
legszentebb a halottak szeretkezése látja
ezt is magának köszönhetem végülis a
verssoraimat még mindig maga ütemezi
a vére lüktetésével még mindig ellepi parfümével
az idegszállaimat erdőt a köd kísértésen
csak Fleur de Fleurs-asszony táncos
lábával lépjen be túlvilági szobámba teste
díszeitől most is kinyitja szemét
a halottja mellett egy halott*

Kentaur

*Többször is aludtál itt szeretkezted
emelted reszkető kézzel betegen
teáscsészéd a szádhoz itt mondtad
gyöngé testemre hajnalban „pedig
nagyon kívántam”innen indultál arra
a jég-csúcsos útra honnan nem tudtál
visszaszökni ez az ágy nyílt
szét alattunk de mi csak neveltünk tovább
és csókolóztunk egymás azúr-palástjába
csavarodva akárhányszor lefekszem
vagy fölébredek föllobban bronzhajad
pecsétje a széles örökéletű pámán
hol most naponta siratom emlékekre
és üres ájulatokra szakadt időd „no de
álmodni ez a bökkenő” mitől rettegek
ha nem tőled vesd meg végre az ágyam
ahogy ígérted köd-fújó
csillagképedben a Kentaurban*

Fényből fényre

*Sebeidből halálobból
csordult a fekete jó
dőltek a mérgező versek
volt-ajkadról lhlető*

*de a szüret édességén
áttört a méz-sűrű rossz
hallhatom a hangod éjjel
fényből fényre sose jössz*

Juhász Ferenc

Csikóval jöttél

Ördögh Szilveszter ötvenedik születésnapjára

*Szilveszter!, most már te is tudhatod:
a szenvedést ingyen nem kaphatod,
se irgalmat, se minden annyi mást,
halált-hozó jövőt, bűnt, elmúlást,
se gyötrelemből gyémánt szekeret,
tajték-lovakat kocsirúd mellett,
s azt is: az örömből csak annyi van,
mint szőrös magok csipkebogyóban,
s azt is: a csöndet szóval betemetni:
mint a jeget forró vízbe vetni,
s azt is: hogy végül mindig magad vagy,
ha tömegben, ha a világ elhagy,
szerelem, kés, apa már a földben,
mint őslények ősföld-temetőben.
Ragyog alattad a tiszta-tűz fény,
mint nedvesség a szem felületén,
s a szemben, a bolygóban, kocsonyás,
hajszálér-tenyészgomoly víznyomás,
a kint, a bent léted egy-tudata,
mint fűszálon éj szikra-harmata.
Úgy ragadsz az idő szívbőréhez,
mint gyászlepke pipacs hús-selyméhez,
s az izomrengés vad szívfalai
dübörgését szívedben hallani,
két idő egy földrengés-morajlás:
az ugyanaz, mégis két sors-omlás.
Neved ördög, de lényed két szárnyal
irizál, mint két szirtmagas hófal,
csipkemagasodás hó-jegenyék
égő olajkutakként szárny-zenéd.
Csikóval jöttél, én is csikóval,
s most az öregebb szól rád vers-szóval:
mint a bányalovak megvakulnak,
szem-kiszúrtan földben bandukolnak
a Kozmosz is vak lesz Isten-holnap,
s addig engedelme a dolognak,
teremt, temet, végső-súlyá alvad,
szül, sír, vérzik, így tombol hatalmat:
mi is húzzuk a szó-csillét csöndben,
botladozva talpfában, szénrögben,
s köröttünk az éjszaka szén-szikla
járatcsövek könny-rügyes vak sírja.
Szilárd tüzet viszünk koporsókban,
vaskerekű fémüst-féldiókban,
hogy ne legyen soha jégkor-alkony,
hogy az emberiség meg ne fagyjon!*

Csató Károly

Somodari Erzsébet blues

... **a**z eltűnt nyomok idején születtem Ezeknek, Ezeknek csak valahol, mert minden teret és időt Ezek töltenek ki, mert Ezek a Föld, Ezek Európa, Ezek Magyarország, Ezek Szólád, Ezek a Szárszói út őt; Ezek Apám magja és Anyám petéi, Ezek a minden, de a valahol is. Tudom, biztosan tudom – itt az élet végéhez közel már egy egész élet jogán tudom, mert ez a jog viszont nem egész, nem teljes, csak teljesen ellopott – eltűnt tudás tudása csak az *Ezeknek* is; s ez is Ezeknek csak egy határozat; még a létezés törvényei is az Ezeknek a Rendszerben, s a mindenség is csak az Ezeknek – Ezeknek! – Ezeknek az! Anyám az, Anyám görbe lába az; Anyám nem az Ó, Apám csak gumibot, Jóska börtön; Közmunkára Ítétek – KÖMI – csendőr, osztályidegen, bánya, internálás: ezekről beszélni Anya-sem-Az, Apa-sem-Az, Jóska-sem-Az; Akik lehettek volna MIND-sem-Az, Szólád-sem-Az...

Nincs nyom, mert Ezek... Kik Ezek? ... a nyomtalan nyomok, a távol, a mind, az ezerklinecszáznegyvennyolc, a március, a tizenkilenc, a szám; a szám, mint eszme – platoníada – korcs; születésnapom idol, idea és roncs! ... a Mama részeg örömeiben, a Jóska már részeg örömeiben, a Zoli már gügyög, valahol ott toporog; Szólád burokrepedése az átoké, a szegénységé – *szavak a szó határán igazak* – Ezek már akkor bevégezték negyvennyolcamat, márciusomat, tizenkilencadikámat; de ez már mind kívüled Aszó, Csíkorma, Meccés: tekerek föl Szárszónál a Gönnyének: nincs lábam – megkereszteltél, és másnap már Anyám, Szólád és a hegyek megvetve – Te maradj itt! Ezeké a Szárszói út őt szám, a szám – nem a számod vagyok! – kiestem – látom, pokolra jár görbe kis lábszáraid között a távol – Cselédkönyv, Somodari Erzsébet, felosztott föld – „Te elmegy?” – gyötretett táv, *falad fehérje holnap!*

Nem leszek, tudom. *A zene maga a zenekari árok itt* – túl leszek mindenem nemsokára – még a Kiss tisztí nagytiszteletes úrnak valamivel tartozom – harangozom: ledobom a macskám a toronyból; nem látszik a Balaton; az Aszó eltakarja, a Cinca tényleg tele lószarral meg vassal, tele cseréppel; mindig pecázni akarok; reped a sarok, vérzem, ebben a patakban hihetetlen a Halál, mert ez maga az ő patakja, és ott ered a Csíkorma alatt, ahol majd beszarok a lucernával megrakott tragacs alatt, s Ezek már nem tűnnek el, pedig *túlontúl minden határon nyomtalanságom* – a jelentéseden túl Anyám csak lucernaveríték és lucernakönyvek vannak: fázom a jelentéseden túl Anyám! Ezek itt faszok! Kibírom-e, ha túl nagy már Balatonszárszó a sínek alatt... –, de ne menj még, ne menj még el, Ezek akkor mind, mind, de mind csak...

... a Horog fölött a temető, a Hegyterő mellett: fény, csak fény már Apám földje – néhány fa és egy ló a megmenekítő istenek között – csótányarcomon könny, elhanyagoltam a sírodat; szerteszét vetett a sors, a tegnap füzereit ettem, mindig a tegnapét, mégha távol is a Hang, te halld, halld! Azzal a szemüveges sráccal jövőnk majd hozzátok Anyám – három év olvasás után jövőnk – mert itt ki is tehetne mást? *Itt már nincs idő*: ez már túl minden hiten, igen, mert Ezek már szabadok, nem mint én a te elszakadt harisnyáddal az arcomon ölelés előtt. A magadon túlról már, és a rólam innen hallom: „Csak föl ne ránts on a nagyharang!” Ezek már istentiszteletre jönnek, pedig még ez a második harangozás, *s a toronyból minden előttem tántorog*. Én református vagyok, mint Johannes Calvinus Servet máglyája fényénél – sola Scriptura – nagyon jó születődni egy eltűnt idő nyomában, fölötté megég a negyvennyolc március tizenkilenc; *késsel a kezemben mászom át a lángokon*: látod, ott vagyok! – ott vagyok én az emberek között, de nincs még túl Anyám mindenem mindeneden, és Ezek akkor nekem... már rajtam kívül... csak Rólad.. a dzsessz, a dzsessz; fürödni megyek kiskácsám, fekete tóba, Anyám – visz vissza az ő méhébe a zene: otthonra lenni az ő petefészkében a népdal – és az a szaxofonkórus Apám magjában...

... már századvéget írunk, de akkor se nekem, csak rajtam kívül; *nyiladozom az eltűnt nyomokra időt*, Ezeknek nics vége, Ezeknek minden kezdetük fölöttem tornyosul, Ezek minden hátraarc előtt csontig lemeztelenítenek – balek a tegnapi időben – de késő, késő már; túl a f ö l v ö r ö s i n g e m e n, *rokokó proletárdiktátúra jön ott a szárszói síneken túl*, ahol ezek a sorok sem metaforák, csak mindig halálok, éppen a szabadstrand előtt – a Móringeré mellett, mert az pénzes volt; kabinos, zuhanyos, – de ezek már mind ott álltak a sarlókalapáccsal – a Mama a tehénnel, ha volt még. Ezek meg túl már... a predestinatio, – *de eleve visszarendeltetés nem lesz*; a titkomat Ezek karmaikba vették, megették bennem a Napot – nem tudhattam, amikor Ő megszült, hogy *emlékéért majd csak Bartók káromkodhat*.

Anyám, a kutyám még mindig ugat, hosszan elnyújtva tutul, kinlódik – én eszem az élesztőt, ragyás a pofám, kénes szesszel dörzsölöm; hányok, hányok; cirógatom az időt – *gyermekkor kellene, gyermekkor nélkül*. Ezek tulajdona a halál marcipánosan, de mielőtt még igazán eljőnének értem a lányok, azt mondom egyiküknek: „*Gyere édes, pisáld te szét a homlokomat!*” Ezek sosem szeretnének húgyos homokot enni; már minden csak kocsmárrafelé Kőröshegyen, a Borkútban – ott már minden-minden Ezek. „*Édes, pisáld szét a homlokomat, malter leszek én is!*” – *kenjétek hazámra*, vakoljátok be a nyúlólamat – még nem nyílt ki a szeme ennek az álomnak – még vak vagyok –, Ezek majd csöppentenek csipeket a szemembe, kompjuter lesz a Nap kapáláskor: nem érdekel a piac, én már nem cipekedem többé, leszakadt a szívem Ezek alatt; fázom, fáj minden, ez nekem nem az öröm Napja, én csak egy halott vagyok *az eltűnt nyomok idején*...

Fenyvesi Ottó

Amerikai improvizációk

@

*Illat párolog puhán
július idusán.
Tiszta muskátli, tiszta kaktusz.
Hízna a zöldek.
Megyek a föld alá.
Dárlingom nem szól semmit.
Oda van egy heté önbizalmam.
Csak semmi magasztos gondolat,
csak kistílú, szorgos rohammunka,
virtuális valóság, hablatyolás.
Csak semmi fennköltség.
A szabadság alkalmazását gyakorolni kell.
Nem győzöm ismételni:
Tiszta Amerika.
Tiszta muskátli, tiszta fásli.
Majd megbeszélni.
Majd együtt elutazni
a halhatatlanságba, amit az idén
Szigapúrban rendeznek.*

@

*Rossz kurzív, nyers ezüst.
Inkább overdózis.
Inkább egy nyegle kis toldalék.
Inkább tárgy, mint állítmány.
Inkább egy feltételes megálló.
Inkább kívül mindenem:
báránycék káoszom.
Rossz vér, rossz kurzív.
Inkább szavak, mint mondatok.
Inkább továbbmásolás:
a kópiák kópiájának a kópiája.
A rászterszint beállítása.
Inkább egy kopasz énekesnő vonaglása.
Inkább.*

@

*Macskaköröm. Macskaláb.
Oroszlán hava.
Halak és skorpiók.
Vajon mi újat tudunk még
egymásnak mondani?*

@

*Minimalizmus. Minimal art.
Építs magadba féket-mozgalom.
Valahol az ájulás határán.
Minimum infarktus. Háromnull.
Sha-la-la-la-lee.
Igen, igen. Az élet, a rongyos,
egy hosszúlábú, mézszőke
szívsebész-bombázóval menekül
a zöld lánggal lobogó nyáron át.
Nagy, hosszú svenk.
Minimum: méztotál, szuperplán felhőkalapács,
és a fűgacék tengerek viadala.
Minimum Hrabal.*

*Galambok a kórház párkányán.
Konyec filma, ahogy a rend kívánja.
Nincs mérges kígyó a Dunántúlon.
Minimum: boldogtalan optimizmus.
Minimum: lecsapolt vese, máj.
Minimum: azért mégiscsak méz az élet.
Combod és melled varázsa.
Kizsákmányalom. Nagyívben Kazinci.
Minimum: nem.
Minimum: tisztességesen végigcsinálni.*

@

*Bátor, új világ.
Az ordítás sivatagában némán kommunikálni.
Új zajszt. Új tartalom.
Inkább nirvána.
Ami esetleg meglepő:
kiszáratva megismételni.*

@

*Lapocka, tüdő, mycream.
A szív táján fájdalom. Aztán a Blooron,
ahol egykoron McLuhan sétált,
az élet hirtelen eltűnt
egy felhőkarcoló mögött.
Aztán megint csak el.
El, csak el. El Paso, eldorádó.
Aztán mégis úgy döntött:
jól fogja magát érezni.
Lapocka, tüdő, mycream.
Kopott pagina, július, hatszor kilencvenhét.
Az írja a Toronto Star:
Nálunk nincs több kannibál,
az utolsót tegnap ettük meg.
Yes, my baby, no!*

@

*Istenem, adj még egy napot!
Hogy elhiggyem:
Lesz még nyár,
reszkettető és elbűvölő.
Lesz még pekingi ősz,
orosz tél, prágai tavasz.
Lesznek még nyakigzsír
amerikai naplementék,
hosszú, unalmas snittek
hollywoodi pompa nélkül.
Istenem, adj még egy napot,
hogy hinni tudjak!*

@

*Titkon, valahogy, mégis.
Élni, remélni,
improvizálni belénk szerelmet.
Improvizálni kiáltásra nyíló száj.
Improvizálni időt és tereket.
Átkarolni a vállad.
Az egeket mind bejámi,
mint a madár.
Teremteni és őrizni szerelmet.
Rekonstruálni csipőd és kebled emlékét.
Titkon, valahogy, mégis
összeér két lepkeszárny.*

Toronto, Chicago 1997 nyara

Bali Brigitta

Azt akarom

*Azt akarom
hogy a vers harapjon
és mennydörögjön és hogy féljeteK
azt akarom
legyen káromlás szitok átok
Rátok Rátok
ősi rítus mítosz és gyilok
azt akarom
hogy lángrakapjon
mint benzinnel leöntött bonc ruhája
legyen maró lúg mérég és miazma
ölés legyen – semmi az ma
legyen árulás
árulás megkísértés
sértés
kancsuka rontás vad tiráda*

*De azt akarom
legyen olyan is mint a forrás
forró óvás
intelem ima
legyen ördögűző jóslat
tetovált eskü ó-talizmán
Izisz izlám
azt akarom
legyen mese is
altató éden
szerelmetek és szenvedésem
azt akarom
Ugye értitek*

Mese

*sétálgatva a tetőkön
a csillag-csillárokat megkocogtatom
úgy csilingel utánam az ég
mint a villamos
fűzfák szökőkútjai megerednek
orromra teszek hold-monoklit
hogy megszámlajam őket mielőtt
– üveggolyók a fűben – elgurulnak
a hold olyan komolytalan
függőágy
lepkeháló
radar
bűboskemence
bűvész
fura átváltozóművész
minden ágyba belefekszik
minden asztalhoz leül
és hallja mikor a küszöbök jóéjszakát
kívánnak a csukódó kilincseknek*

Legenda Kolozsvári Grandpierre Emilről

(Összegejtötte Albert Zsuzsa)*

Albert Zsuzsa: Hallottam tőle egyet-mást arról, hogy milyen volt a régi rádió, és hogyan ejtették őt ki innen. Erről az oldaláról, azt hiszem, Dalos László ismerte a legjobban.

Dalos László: 1946 kora nyarán ismertem meg, majd decembertől majdnem három évig dolgoztam Kolozsvári Grandpierre Emil mellett, aki akkor a rádió irodalmi osztályát vezette. Milyen volt Emil? Reggel nagy aktatáska lóbálással állított be, s olyan harsogó kék szeme volt! És elkezdte énekelni a „Váci utcán, Váci utcán” dallamára saját huncut nótáját, amely így hangzott: „Lelkiélet, lelkiélet, ez kell nekünk szüntelen, Lelkünk ékes talajában sok nagy érzés megterem...” A „Lelkiéletről” mindenkinek egészen más jutott eszébe.

Domokos Mátyás: Főleg Grandpierre-rel együtt.

Dalos L.: Egyébként fél cigarettákat szívott, mindig kettétörte a cigarettát, betette egy szipkába, úgy füstölt, így óvta egészségét.

Domokos M.: De tudod, miért? Mert egy hosszú életen át le akart szokni a dohányzásról, de nem sikerült.

Dalos .: Rendkívül elegáns volt. A minap talákoztam valakivel, aki hetven éven túl járó nagymama. Ezt mondta: „Jaj, volt az Emilnek egy sárga selyem nyakkendője!” Ez valami legendás darab volt, ez a sárga nyakkendő.

Réz Pál: Hát igen, ha már erről beszélsz, a külsejével sokat foglalkozott Emil, illetve *Emici*, hiszen mindenki így hívta.

Dalos L.: Ezt nem szerette egyébként.

Réz P.: De azért így hívta mindenki.

Szász Imre.: Főleg a háta mögött, és nem szembe.

Réz P.: Végig, ugye, sportolt, főleg uszodába járt, a Lukácsba, majdnem haláláig, nagyszerűen tartotta a formáját, amúgy soha nem vigyázott magára. Mert egyrészt szerette az italt, nem alkoholistá szinten, de azért ivott, másrészt sokáig dohányzott, és gazdag szerelmi életet élt, ugye, ami állítólag nem tesz jót az egészségnek. Bár az ördög tudja!

Dalos L.: Elérte a 85. évét.

Réz P.: Nagyon jóképű férfi volt, imádták is a nők.

Domokos M.: Erre büszke volt egyébként, legalább olyan büszke volt arra, hogy milyen jól néz ki, hogy évtizedeket tagadhat le a korából, mint az írói tevékenységére, mint a műveire.

Dalos L.: A rádióban volt neki egy hangos irodalmi folyóirata, a „Magyar Parnasszus, A Magyar Rádió Irodalmi Folyóirata, Szerkeszti Kolozsvári Grandpierre Emil.” Ahogy akkor Skoff Elza bemondónőnk mondta: „Szerkeszti Kolozsvári Graanpjeer Emil”. Elnyújtva, mély hangon. Ebben a folyóiratban – amely minden vasárnap délután szerepelt műsoron – versek, rövid novellák, rövid esszék hangzottak el, és megzenésített magyar vagy külföldi versek. Itt énekelte először Simándy József az „*Az a szép régi asszony*” című József Attila verset Kenessey Jenő zenéjével... Emil félkézrel szerkesztette a *Magyarok* című folyóiratot is, amelyet Debrecenből Budapestre telepítettek '47-ben; Kéry László után ő lett a szerkesztője.

Szász I.: Nekem a *Magyarokkal* kapcsolatban van az első Grandpierre emlékem és van még több hasonló. Borzasztó ironikus volt, sőt kemény, majdnem agresszív azokkal, akik vele egyenrangúak voltak, vagy egyenrangúnak mutatták magukat. A fiatalokkal, ha a magam példájából kiindulhatok, viszont nagyon kedves volt és nagyon okos dolgokat mondott. Emlékszem, közölte – ma már azt kell mondanom, szégyenemre – egy versemet is, de megbízott, hogy Barta Lajos *A gyár* című könyvéről írjak kritikát, és hát a könyv gyalázatosan rossz volt, ezt én meg is írtam. Dehát még húsz éves sem voltam, tehát igyekeztem stílusos mutatványokat csinálni, és valami ilyesmit írtam, már nem emlékszem pontosan, hogy: úgy használja a marxizmust, mintha a böllér kalaptűvel akarná leszúrni a disznót. Emil behívott és azt mondja: te, azért... rendben van, írd meg bármilyen rosszat, de először is: manapság ezt nem célszerű mondani, másodszer egy öreg író minék bántani. Mert írd meg, hogy a könyv rossz, de ne ilyen stílusban. Teljesen igaza volt. Aztán később, amikor '52-ben talán Visegrádon dolgoztam az első regényemen, akkor Emil is éppen kint volt, és ott nagyon sok okos dolgot mondott, amit ma ugyan már sok író nem fogadna el, de én ma is azt hiszem, hogy sok igazság volt benne. Például azt mondta, hogy egy regényíró hogyha narratívumot akar csinálni, nem írhatja jelen időben. Az filmforgatókönyv stílus. Ma ezt már áttörök, de alapjában véve azért érdemes elgondolkodni rajta. Aztán mondott egyéb bölcsességeket is ott, mert gyakran sétáltunk együtt, szép tél volt. A bölcsességek egy részét nem mondhatom el a rádióban, de azt igen, hogy azt mondta, 30 és 40 között az ember a nővel igen gyakran sikerélményért fekszik össze és nem szexuális vonzásból. Egyre ügyelj: olyan nővel, akivel két ölelés között nem tudsz beszélgetni, ne feküdj le soha. Sok bölcs tanácsot mondott nekem Emil. Még a Szépirodalomban is, amikor megalakult, egy szobában voltam vele, és jöttek a különböző akkori újdonsült marxista irodalomtörténészek, akik, hadd ne mondjak neveket, rémes stílusban írtak, és időnként nyöszörögtem Emilnek, aki fulmináns beszédeket mondott, nem is annyira az irodalmi felfogásuk, mint inkább a maganyelv-tudásuk ellen, amiben persze teljesen igaza volt.

Domokos M.: Erről az időről én egy áttételes emléket őrzök vele kapcsolatban, ami viszont az ő kicsit botcsinálta irodalompolitikai szereplésére vet nem éppen jó fényt. Mindannyian emlékeztek arra, éppen ez is a *Magyarokhoz* fűződik, hogy Isten tudja, mi okból, írt egy nagy tanulmányt *Az új magyar költészetért vagy költészetéről* címmel, amelyben az egész 20. századi magyar líráról leszdedte a keresztvizet azzal, hogy nem elég öntudatos költészet ez, nem elég racionális, főleg nem elég politikai, hanem inkább megalkuvó, kompromisszumokra hajló, és ennek a vétkeit neki még József Attilában is sikerült fölfedezni. Ez nagy konsternációt váltott ki akkoriban, és rendeztek erről egy vitát a Bölcsészkaron, még a Múzeum körúton, az első emeleten, abban az épületben, amelynek az ablakai a Kiskörútra nyílnak. Ez azért is emlékezetes számomra, nem elsősorban Grandpierre Emil miatt, hanem mert megjelent ott jóformán az összes magyar költő. Három költő rövid nadrágban: Nadányi Zoltán, Berda József és Kormos Pista barátunk. Ott láttam őket először.

Dalos L.: Nemes Nagy Ágnes is ott volt.

Domokos M.: Hát ő nem rövidnadrágban. Aztán ilyen tekintélyes figurák, mint Gellért Oszkár, minthogyha esküvőre jött volna, csokornyakkendőben; olyan gyönyörű ősz feje volt, méltóságteljes oroslán. Vas Pista, őt is ott láttam először, egészen másnyennek képzeltem el, a neve és a versei alapján, mint amilyennek ott mutatkozott, szintén rendkívül elegánsan. Mindenki sértve érezte magát a tanulmány miatt, egymás után szólaltak föl a költők és az irodalomtörténészek is. Amikor például József Attila oportunitizmusáról volt szó, amit Emici a *Nyár* című vers kezdő strófájára alapozott: „Aranyos lapály, gólyahír, / áramló könnyűségű rét. / Ezüst derűvel ráz a nyír / egy szellőcskét és leng az ég.”, meg a zárósrora, hogy megvillan, kék, tündéfényvel főnn a téli”, akkor Waldapfel József fölállt és azt mondta, hogy ez cenzurális okok miatt van így, mert a moszkvai Sarló és Kalapácsban így jelent meg, hogy „megvillan, elvtársaim

a kaszaél”.

Szász I.: De nem Waldapfel mondta, hanem Hubay Miklós. Hogy anyyra megtévesztette a cenzúrát, hogy még ma sem tudja Grandpierre Emil, mint aki...

Domokos M.: Igazad van, és akkor Waldapfel, mint filológus, megerősítette ezt az állítást. Mindenki meg volt sértődve, nyolcvan vagy száz költő őrgöngött ott. Zelk nagy kirohanást tartott, arra emlékszem.

Szász I.: Erről egy mondatot írt csak az önéletrajzában, de hadd mondjuk meg itt mindjárt azt, hogy Grandpierre Emilben borzasztó erős debattórság, vagy agrisszivitás is volt pályatársakkal szemben, akiket nem szeretett. De még előbb azt kell mondanunk, amiről még nem beszélünk, hogy nagyszerű prózaíró, és kiváló esszéista volt. A Truman Capoteról írt esszéje pl. briliáns, vagy az önéletrajzában azok a kis képek, amiket Cs. Szabó Lászlóról, vagy Németh Lászlóról írt. No most, a Németh Lászlóban írja azt, hogy Németh László nőies érzékenysége minden sérelmet dajkált magában és fölnevelt. Ő is minden sérelemre emlékezett, de ő nem dajkált, hanem kardot rántott. Egy időben jártunk föl sokan Mesterházi Lajoshoz, péntekenként, és Emil is jött mindig. Vagy Egerből, vagy Villányból, nem tudom, honnan szerzett egy demizson vörösborral. Ott találkozott Rácz Edittel is egyébként, úgyhogy Edit is tanúsíthatja, hogy a legkisebb ellenkezésre vagy vitára rendkívül nyersen válaszolt. Holott éppen a franciaországi emlékei alapján ő volt az egyike azoknak a magyar íróknak, akik a racionalitást annyira nyomatékosan és annyira joggal hangsúlyozták.

Gyurkovics Tibor: Énbennem valamilyen módon a régi típusú írók jelentette Kolozsvári Grandpierre Emil. Mintegy majdnem civilt. Akinek nincs fölírva a hajtókéjára, hogy bolond vagyok, extrém vagyok, örült vagyok, író vagyok. Hanem egy polgárt, aki átmegy a történelmen. A nagy, vagy majdnem egészen nagy írók közé tartozott, vagy sorolták, én ez majdnemhogy plusznak tekintetem. Úgy éreztem, hogy a magyar irodalom szükségszerűen az ostrom után elhagyta azt a polgári vonalat, amely erősebb volt benne, tehát Máraiakat is, Cs. Szabóakat is, és egy kifejezetten népi, vagy népies, vagy nem tudom, minek nevezem, származású irodalmat preferált. Kolozsvári ezek között helyet foglalhatott volna, támogatta őket gondolom, abban az időben, amikor ő a *Magyarokat* szerkesztette, amikor a rádióknak volt a vezetője, de nem ilyen indítású és nem ilyen szándékú író volt.

Dalos L.: Egyik kedvenc gondolata volt a beteg valóságérzékelés, ebben szenved társadalmunk, s szenvedtek az emberek, és hát a Csibrákymus is az volt tulajdonképpen, annak egyik válfaja... Ennek ellenkezőjével találkoztam nála 1960-ban, Szegeden, a Nemzeti Színház Kamaraszínházában bemutatták Puskin: *A postamester* című novellájának egy dramatizált változatát, amelyet Emil fordított. Én lenn voltam már akkor egy-két napja Szegeden, operát is néztem. Emil még itthon arra kért, várjam az állomáson, és szerezek neki szállást. Kivonultam az állomásra, elkísértem a szállására. Leültünk beszélgetni, Emil kinyitotta a bőröndjét. A bőrönd belső tábláján volt egy bekeretezett papíros. Amelyen pontosan föl volt sorolva, hogy egy egynapos kiszállásra mit kell becsomagolnia. Tételszerűen. Emil közölte: van neki ilyen listája egyhetes, kéthetes, egyhónapos utazásra is. Miért kell mindig előlről törmünk a fejünket, hogy jaj, becsomagoltam-e ezt, bettem-e azt! Előveszi az ember a listáját, és szépen berakja, ami kell... Mint oly sok hasznosat, ezt is eltanultam tőle.

Réz P.: Visszatérve a *Magyarokhoz*, és arra a tanulmányra, amit Domokos Mátyás említett, tényleg nem volt valami rokonszenves tanulmány, viszont ezt túlhangsúlyozni fölösleges volna, mert talán ez volt az egyetlen olyan dolog Grandpierre életében, ami politikailag, vagy ha úgy tetszik, etikailag gáncsolható. Mert ez az élet egyébként nagyon tiszta és rokonszenves élet volt, méghozzá nehéz időkben. A háború alatt, és később az elvonulásával nagyon is helytállt. Tulajdonképpen két dolog érdekelte istenigazából. A nők és a nyelv. Legjobb műveiben jórészt ez van jelen. Egyébként én a legjobban a *Tegnap* című könyvét szeretem. Korai könyv.

Dalos L.: Én is, az eredeti változatot.

Réz P.: Emil úgynevezett jó családból származott, apja az erdélyi Magyar Pártnak volt az egyik vezetője a húszas években, konzervatív úr volt, a fiát jó nevelésben részesítette. De Grandpierre nem szerette ezt a közeget.

Szász I.: Ő az apját nagyon nem szerette.

Réz P.: Az apját nem, az anyját igen... Amikor kikerült Franciaországba, fiatalon, és azt hiszem, egy évet töltött ott (erről szól a *Tegnap* nagy része), akkor szembeállította azt a modern, racionalista világot, a franciát, és ezt az álszent, zárt, szűk, előítéletes magyar úri világot, amelyben felnőtt. Ez óriási felismerés volt a számára és óriási írói téma. A saját anyaga. Persze a különbséget, ellentétet nem a politikában mutatta meg, hanem a szerelmi erkölcsökben például. A magyar szerelmi erkölcsöket nagyszerűen megírta első kis novelláskötetében, a *Lelki finomságokban*, ami 1948-ban jelent meg. Remekművek vannak benne, az érzékletességnek, biztos elemzésnek és elegáns humornak a remekművei. Ha ezt folytatta, folytathatta volna, olyan nagy író lehetett volna belőle, mint a legjobb modern franciák. Egyébként igen okos és tárgyilagos analitikus volt a műveiben és az életben, – amikor éppen nem volt rettenetesen elfogult. És emellett nagyszerű nyelve volt, olyan tiszta és természetes magyar nyelven, mint Grandpierre, kevesen írtak. Ezt – szerintem – nemcsak annak köszönhetette, hogy Erdélyben nőtt fel, és ott nagyon jó magyar nyelv maradt meg, nem is csak annak, hogy eleve kitűnő nyelvérzéke volt, hanem annak is, hogy sok idegen nyelvet tudott, kitűnően.

Én akkor ismertem meg, amikor a Szépirodalmi Kiadóba kerültem, 1951-ben. Mindketten lektorok voltunk, persze Emil tekintélyes szerkesztő, én zöldfülű kezdő. A kiadó társalgójában, kávézás közben egyszer elmondta, két halálunalmas értekezlet között, hogy „összehasonlító szerelemtant akar írni, vagyis egy könyvet arról, hogy a különböző nemzetekhez tartozó nők és férfiak hogyan szeretnek, szeretkeznek. „Van egy-két hiányom még, tette hozzá szerényen. Például az angol lányokat nem ismerem istenigazából. Arról nem is szólván, hogy izlandi egy se volt.” „Ráérsz még anyagot gyűjteni”, feleltem. Örök kár, hogy nem írta meg ezt a könyvet: akkor, ugye, aligha lehetett volna megjelentetni, később pedig, úgy látszik, már nem foglalkoztatta az ötlet.

Albert Zs.: Egyébként racionális ötletei, gondolatai voltak, hogy pl. az ember ne egyetlen állásban legyen. Akkor, amikor neki volt egy állása, szerzett még egyet, vagy felet, mert úgy érezhette magát biztonságban. Aztán a franciaországi Colmarban textiliskolába járt, erről volt egy története, nem tudom, hogy megírta-e, vagy mesélte. Tehát először bölcsész volt Budapesten, aztán elment Colmarba, aztán újra Pécsre ment bölcsész. Csakhogy Colmarban nem bölcsész volt, hanem textilipari felső iskolába járt, s ott egy gépet le kellett rajzolniuk. Nagyszerűen lerajzolta, ő legalábbis úgy gondolta, aztán csodálkozott, hogy visszavágták. Elképedve megkérdezte, hogy miért? S akkor felvilágosították, hogy ahogy ő lerajzolta, ez a gép nem működhet... Ezt nagy szimbólumnak érezte, lám, így gondolkodik egy magyar. Tulajdonképpen ez ellen harcolt, csak nem jól, sokszor nem úgy verekedett, ahogy kellett volna.

Réz P.: A legendákat nagyon utálta. Az első tanulmánykötetének az is a címe, hogy *Legendák nyomában*.

Domokos M.: Azt volt szerencsém szerkeszteni a kiadóban, azt a könyvet, és mondhatom, nagyon sok probléma volt ezzel a kézirattal. Nem a kiadó és Grandpierre között. Ahogy egy másik kötetének *Eretnek* esszé volt a címe, ebben is elég eretnek nézeteket hangoztatott. Főleg ezt, hogy milyen öszerinte a magyar világ. (Már amennyire ezt akkor meg lehetett fogalmazni.) Ő világéletében racionalista, realista íróként, nagyon kerek-perec, félreérthetetlen világossággal elmondta a gondolatait a magyar élet lehetőségeiről, s ebből vezette le a magyar próza bizonyos defektusait és fogyatékosait. Márpedig nagyon rossz szemmel nézték. S még egy dologra emlékszem, hogy ő 1940-ben vagy '41-ben írt, vagy a *Nyugat* utolsó számaiba, vagy a *Magyar Csillag* első számaiba, ezt már nem tudom megmondani, Máiról. Egy meglehetősen kritikus tanulmányt. S ennek a történetéhez még az is

hozzátartozik, hogy akkoriban, a Nyugat írói köre általában nagyon kritikusan ítélte meg Márai írói tevékenységét. Egy jótehetségű, de a Nyugat köreihez igazából nem tartozó író művészi züllésének a jeleit mutatta ki rendkívül kegyetlen írásban például Örley István. És Grandpierre is, ilyen, egyébként gondolom, helytálló esszét írt Márairól; s mivel, az 1950-es vége felé történt mindez, Márainak a nevét se lehetett kiejteni. A Kiadói Főigazgatóság fölkerítte ezt a kéziratot, de ebben persze, ők se dönthettek, és legjobb emlékeztem szerint, mert mindezt csak úgy hallomásból tudjuk, ahogy szóban közölték velünk, elküldték a Külügyminisztériumba. Hogy miért oda? Megfejtethetlen. Végül a Külügyminisztérium is arra az álláspontra helyezkedett, hogy nem lehet közölni. Mit se számított, hogy ez az írás tulajdonképpen Márait kiveséző tanulmány, tehát nem egy „hommage a Márai”, hanem egy jelentékeny magyar író művészi okokból tör pácát egy másik magyar író fölött. Nem, mindez nem számít, nem jelent meg a tanulmány.

Réz P.: Volt benne egy mondat, gyilkos mondat, igazságtalan, de mégis igaz: Márai úgy dolgozik, hogy száz fehér papírlapot letesz a Mikó utcai lakásában az íróasztalára, leírja az elsőre nagy betűkkel, hogy POLGÁR, aztán elmegy, sétál, uszodába megy, teniszezik, hazamegy, és ez az egy szó osztódás útján teleírja a száz oldalt.

Domokos M.: No, de miért írta ezt? Mert azt akarta érzékeltetni, hogy Márai híg.

Gyurkovics T.: Amikor igazán közelebről megismertem, Galsaival próbáltuk létrehozni azt a Sipos-társaságot, ami akkor nagyon kedves baráti kör volt, és még együtt ültek a különböző emberek. A legnagyobb ellentétekben is békésen Konrád Gyuri úgy, mint Csurka, Emil volt a charmeur. Megjelent, mindig valamivel későbbben, mint a többiek, mindig egy festői sállal, elegánsan, körbepillantva élénk kék szemmel, valamilyen csinosabb pincérnő, vagy egy vendég irányába, előregöcögve, hajolva, kicsit nevetve, hogy halászlét érdemes-e enni, meg hogy egyáltalán, lesznek-e itt máma „hölgyek”? Szinte soha nem voltak. Természetességgel ő lett a nagy doyenje ennek a társaságnak, ami akkor a jó értelemben vett és időzöjeles „ellenzék” jelentette, anélkül, hogy ez nyíltan valami politizálásba ment volna. Fiatalokkal, fiatalabbakkal egyáltalán nem volt féltékeny, vagy irigy, hanem inkább biztató, inkább kedves, odahajló ember, ellentétben a kortársaival, vagy a fölötté járókkal. Minket főleg Márai érdekelt, aki akkor nem volt itthon, mert már nem lehetett, mert már a végét járta. Akkor ő egész röviden, finoman, rózsaszínen leesett pofazacskójával azt mondta: „Márai egy hólyag volt”, mármint ahogy polgár mondhatja ezt polgárra, és végtelenül nagyképűnek tartotta, és különállónak, és elvonulónak, ami ő, valóban, maga Emil soha nem volt.

Rác Edít: Emil már csak az élete alkonyán ismertem meg, tehát a hatvanas évek közepe táján jártunk föl Mesterházi Lajos bácsihoz, lévén, hogy ő nem volt mozgóképes, és nagyon sok magyar író ott ismertem meg. Érdekes volt itt hallani a fiúknak a szavait egy kollégáról, hát az én számomra ő leginkább mint férfi maradt meg. Meg akart hódítani engem, és nagyon aranyos volt, mert hát tulajdonképpen az apám generációja. És nekem a legkedvesebb írása a *Tegnap* című könyve volt, egy kapocs volt tulajdonképpen, tehát úgy viselkedett, mintha inkább az én generációmba tartozna, és mint aki kijár a magáéból és tanulmányokat gyűjt. Nagyon aranyos volt, fenn volt a műtermemben többször, én is voltam nála, még főzött is nekem. Mondom, nagyon gálánsan udvarolt nekem, és akkor átcsaptunk egy kicsit abba, hogy akkor most ő nevel engem. Teljesen váratlanul voltak ilyen húzásai, hogy „most gyere be, nézd meg, ahol én írok. Hát itt rend van?” – mondom: nem, itt borzalmas rendetlenség van. – „Hát nagyon tévedsz. Itt vannak a céduláim, mindennek megvan a helye, és én pontosan tudom, nehogy rendet csinálj!” – Mondom, én nem akarok rendet csinálni, mint te bennem! Ugyanakkor úgy viselkedett velem is, mint hogyha ellenfelek lettünk volna, nagyon racionálisan, ugyanakkor teljesen váratlanul átcsúszott egy nagyon-nagyon gáláns, nagyon mély, nagyon emberi beszélgetésbe, s többször hangsúlyozta, hogy ő jógázik minden reggel és az ő tartása innen van. Úgyhogy mélyebb tudati szinteken való beszélgetéseink nagyon-nagyon kedves emlékeim, legalább olyan kedvesek, mint ahogy egy piros rózsát átadott nekem. Ja, és aztán sétálni mentünk sokat, ott a kömyéken, ahol lakott.

Domokos M.: Ő programszerűen sétált, nagyon szeretett sétálni, és közben beszélgetni mindenről.

Szász I.: Hát, a nők általában, a feleségem is azt mondja, milyen aranyos, kedves, elbűvölő volt, én meg ilyenekre emlékszem, hogy egyszer, amikor hozzánk jött vendégségbe, éppen Réz Palival volt rendkívül kemény összecsapása, már nem emlékszem, miről, valami, majdnem gorombaságig menő viták voltak. Ezeknek a... lehet, hogy csak tréfásnak szánt, de néha nagyon kemény, csípős megjegyzéseknek, amiket Mesterházinál akárcikre mondott, kapásból, nem tudom, hogy modorból-e, fölényérzetből-e, vagy hogy...

Réz P.: Azt hiszem, inkább az ellenkezőjéből. Emil tündökletesen indult. A *Csibráky*, a *Tegnap*, még a *Szabadság* is, tehát mondjuk az első öt-hat könyve. Azok nagyon jók voltak. Nagyon érdekesek voltak. Ez a novelláskötete is. Schöpflin becsülte, aki abszolút tekintély volt, fiatalon a rádió egyik vezetője lett, tehát '25 és '35-'40 között nagyon jól indult, akkor jött a fordulat éve, és aztán különböző mellékdolgokat csinált. Emil énszerintem frusztrált ember volt, minden látszat ellenére. Ezért is utálta a sikeres Németh Lászlót, aki mégiscsak megcsinálta a maga életművét, és aki nagy hatással volt az ifjúságra. Ez őt zavarta. Az ő racionális, normális, nyugat-európai gondolatai nem kellene itt, mondta. Itt ez a sok ködös nem tudom micsoda kell.

Domokos M.: Itt azért illik még valamit figyelembe venni, amit Zsuzsa említett, hogy ő megpróbálta egzisztenciálisan bebiztosítani magát, de ez nem sikerült. 1950-től kezdve szinte teljesen kirekedt a nem polgári, hanem álszocialista világból, tehát önmagának a fenntartása, olykor igen súlyos anyagi problémákat is jelentett számára, és ő megpróbálta úgy megőrizni a függetlenségét, hogy ne kelljen érte olyan árat fizetni, amit ő ízlésével nem akart vállalni. Ezt rendkívül elegánsan csinálta.

Réz P.: Az édesanyját ő tartotta el.

Domokos M.: Nem panaszkodott soha. Egyszer valaki figyelmeztetett erre, ez a valaki olyan író volt, aki őt különben nem szerette: Sarkadi Imre. Azt mondta nekem: figyeld meg, Grandpierre Emil, aki olykor majdnem nyomorog (ismétlem, '51-től '55-ig tartott ez az állapot), soha nem panaszkodik, soha nem látszik meg rajta, soha nem is beszél róla, hogy nincsen pénze, hogy bármit is nélkülözne, hanem úgy viselkedik, úgy öltözködik, úgy él, mint aki azt tesz, amit akar. Ilyen csendes eleganciával viselte ezt a kítaszitottságot, amibe egyébként egészen bizonyosan szerepet játszik az is, hogy az előtte való években őt csábították, és végül is nem állt kötélnek. Úgy érezhette, amire egyébként minden író hajlamos, de ő teljes joggal, hogy a sors csúnyán kifosztotta őt.

Albert Zs.: Ő írta a *Fekete bulát*. Egyszer azt mondta, hogy a rossz író Grandpierre tartja el a jó írókat, mert élete végéig mindig volt egy-egy olyan könyv, ami az igazi volt.

Szász I.: Igen, azért azt mindannyian tudjuk, akik irodalommal foglalkoztunk, hogy egy írónak a rangját, ha egyszer elért egy rangot, azt egy rossz könyv nem veheti el. Tehát Grandpierre rangja a *Tegnap*, a *Tisztesség keresztje*, ez Grandpierre-nek a rangja, az esszéit, és nem a *Fekete bulák*. Meg kellett élnie.

Dalos L.: Ez most velem kapcsolatol apróság, elnézést kérek. Huszonkét éves voltam, és rendkívül érzékeny. Ott titkárokdtam Emil mellett. Nekem diktálta a leveleit. Emlékszem, egyszer Cs. Szabónak küldött egy levelet, és azt írta benne, hogy kedves Laci, vigyázz, mert kezdesz önmagad epigonjává avanszálni. Aztán Fejtő Ferencnek, Párizsba... Olykor dühösen rám szólt, mert valamit elfelejtettem, vagy rosszul csináltam, akkor vagy azt mondta, hogy „ki nem élt nemiség”, vagy pedig azt mondta, hogy „gyöngyvirág Lacikám”. Szóval, az érzékenységet nem a közhelyszerű mimózával jellemezte. Később néhány könyvét így dedikálta: „Gyöngyvirág Lacikának a dühös főnök”.

Réz P.: Egy dologról azért ne feledkezzünk meg, mert nagyon fontos Grandpierre életében és művében: Magdáról, a feleségéről.

Emilnek mérhetetlen mennyiségű nő volt az életében, Magda előtt, alatt és után, sok fiatal lány is, mert, ahogy maga is mondta, az élete végén ez nagyon fontos volt neki márcsak azért is, mert izgatta az új nyelv. Rettenetesen szerette az argót, és nagyon fontosnak tartotta, hogy beemelődjek az irodalomba. *A fekete bula*-szerű írásai azért érdekesek, szerintem, nem a cselekmény, nem is az emberábrázolás miatt, hanem mert az akkori argó, ami ma már jórészt elavult, az benne van, úgyhogy a nyelvészeknek hasznára lesz. De Magdához visszatérve: néhány évvel a háború előtt ismerkedett meg vele. Magda nagyszerű ember volt. Egészen kivételes nő. Aztán, amikor kiderült, hogy Emilnek nem elég egy nő, ez borzasztó fájdalmat okozott. Magda nem fogadta el a dolgokat, nyitott házasságot, el is váltak. Nem tudom, jogilag elváltak-e, de formálisan igen, tehát két, nem nagyon messze levő lakásban laktak, a Bem téren, vagy ott, a közelben. Majdnem mindig volt köztük kapcsolat, válásuk után is, Magda átjárt, kimosta Emil ingeit, főzött rá, elmentek ide-oda, társaságba, színházba. Voltak jó periódusok, rosszabb periódusok, aztán voltak évek, amikor szinte nem érintkeztek, aztán megint, és Emil nagyon szerette Magdát közben. Mindig ő volt az „élete asszonya”, hogy úgy mondjam, akárhány nő volt mellette, és az élete végén – mármint Magda élete végén, ő előbb halt meg – megint jóba lettek. Amikor egyszer Emilnél jártunk, talán már a Rózsadombon lakott, egy nagyon szép lakásban, az estét – vagy estélyt, vagy fogadást, mert olyan volt mint egy fogadás, sok vendég, pompás ennivalók és italok, Magda rendezte, ő intézkedett, mint igazi feleség. Magda halála után Grandpierre egy nagy könyvet kezdett el írni róla. Gyönyörű dolgok voltak benne – ha jól emlékszem, a *Kortársban* jelent meg, folytatásokban. Nagyszerű volt például megismerkedésük jelenete, emlékezetem szerint Szilveszterkor találkoztak először, társaságban és rögtön egymásba szerettek. De ennél is szebb és persze megrázóbb Magda betegségének, halálának története: ennél szebbet nemigen olvastam, ez remek, antológia-darab. Káprázatos, félelmetes, felemelő. Nem tudom, befejezte-e a könyvet, de csak az első fele jelent meg, *Egy szerelem története* címmel. Elküldte nekem, ezzel a dedikációval: „Réz Pálnak küldi Magda és Emil.”

Szász I.: Nagyon szép része még az, amikor Magda, aki mindenáron gyereket akar, valahogy rábeszéli és nem tudja kihordani, elvetél, és utána többet nem lehet gyereke, az is egy döbbenetes rész...

Domokos M.: Említtette a jegyzeteit. Hogy mennyi jegyzete volt. Most egyszer megmutatta nekem, hogy ezek a jegyzetek milyen átalakuláson mennek keresztül. Hozzányúltni nem szabad és rendbe tenni őket nem szabad, azonban ő ollóval néha szétvágja a mondatokat és újragasztja. Tehát a legmesterkétebb módon születnek meg valami varázslat folytán ezek az elegáns, árnyalt, ízelt, természetes mondatok. S kérdeztem, hogy miért csinálod? Azt mondja: azért, mert tapasztalom magamon, hogy az életkorral együtt nem a stílus romlik meg, hanem a kompozíciós erő az emberben. És erről elkezdett hosszan beszélni, hogy nem tudja már a helyzeteket úgy átlátni és átfogni, ahogy mondjuk tíz vagy tizenöt vagy húsz esztendővel korábban, és ezért rendkívül nehezen dolgozik, és nem tudja ezt másként megoldani, csak ezzel a szánalmas, ő használta ezt a kifejezést, susztermunkával, csirizzel ragasztott ugyanis. Ki volt keverve a csiríz, az íróasztalon egy ilyen kis Schmol-pasztás dobozszerű valamiben, és akkor awal ragasztotta be ezeket a fecniket.

Rác E.: Ez nagyon érdekes, amit mond, mert éppen erről beszélgettem vele a legtöbbször, nevezetesen, hogy a képzőművészet az egy-látványra föltáruuló dolog, nem úgy az irodalomban, az a negyedik dimenziót, az időt használja. És pont ezen voltak a veszekedéseink, hogy én mondtam neki, hogy *ez egyáltalában nem szánalmas*, össze kell rakni egy írást. Hogy a kompozíciót egyben lásd. Akkor mindig mondta, hogy könnyű neked, mert egyszerre látod. Mondom, nem, mert ott meg ugye a részletek hogyan aránylanak az egészhez. Mondom, nagyon hiú ember volt, olyan szép kis török sálat hordott, és észrevettem, hogy ez a kettősség valóban megvolt benne, az apró részletek és a nagy egész. Lényegében nyolcszor-tízszer találkoztam vele, egy fiatal kis szobrászművész, akinek szépeket mond, (a kicsi részletek), akit miért-miért nem, de beenged abba a szentélybe, ahol ír (és a nagy egész). Ő néha tényleg nagyon őszinte volt velem. Ugyanakkor pedig ott volt benne a generációk közötti kapcsolatkeresés. Ez már nem a nőnek szólt, ez a művész társnak. Ez az egy-látványosság, és az időbeliség, egymásutániség, ez volt az, ami őt rendkívüli értelemben foglalkoztatta.

Domokos M.: Itt, a rádióban volt vele egy beszélgetésem, ahol ő tudatosan készülve erre, tett is egy vallomást arról, hogy milyenek látja ő, hogyan fogja föl a prózaírót. Ebből három vagy négy mondatot érdemes felolvasni, mert az volt a meggyőződése, hogy az emberi életnek azokat a területeit iparkodik meghódítani, a múltban, de elsősorban a jelenben és itt még azt hadd tegyük hozzá, hogy megszállott jelen idejű író volt, arról az életről, és arról a beteg valóságról akart beszélni, amelyiket ő maga is megélt, tehát „amelyeknek a megközelítésére a költészet, a muzsika nem képes”. Érdekes ez a szétválasztás. „Vagy ha igen, csak azon az áron, ha az Olimposzról leszáll a vásárcsarnokba. A prózaíró a mindennapi életben megfigyelt jelenségeket, folyamatokat, szituációkat, gondolatokat alakítja át. Erre a műveletre csak olyan ember képes, akinek megvan a filozófiai iskolázottsága, és ez azt jelenti, hogy a prózaíró úgy tud bánni a fogalmakkal, mint a tornász az izmaival.” És itt érezte ő folyton a krízist, hogy már nem ura az írói izomzatának.

Rác E.: Talán éppen ezért jógázott, úszott, hogy a fizikumával kövesse ezt a belső igényt...

Domokos M.: Ugyanakkor mindhalálig prózaíró. Mert azt mondja, hogy a próza olyan a művészetek között, mint a kenyér az ételek között. És szépség nélkül szenved az ember, próza nélkül elpusztul.

Réz P.: Az egyik könyve végén föl vannak sorolva a munkái, összeszámoltam, 68 könyve jelent meg. Káprázatos szám, szinte jókai mennyiség. Pedig a modern írók nem szoktak ennyit írni. Van köztük vékony könyv, de vannak ötszáz oldalas könyvek is. És amellet le is fordított vagy tíz kötetet, olyan vastagot is, mint az egyik Aragon, meg a Casanova, meg nem tudom, mi. Rengeteget ült az íróasztala mellett, és hát ő se írt könnyen, s emellett nagyon élt is. És ezt nemcsak a nőkre értem, hanem szeretett enni meg inni, meg...

Rác E.: ... főzni, néha a remeteség iránt vágyakozott, de inkább társaságkedvelő volt.

Réz P.: Hogyne, főként fiatalkorában persze, de később is, és szeretett a Lukács fürdőbe járni. Imponálóan csinálta végig az életét.

Albert Zs.: Ismerik ezt a kifejezést, hogy „biológiai optimizmus”?

Domokos M.: Hát igen. Egyébként furcsa elmondani, most, hogy ezt említetted, Pali, hogy hatvanhét könyve volt, hogy ez a gazdag termésű írói pálya tulajdonképpen egy plágiummal kezdődött. Ő ezt megvallotta, valamelyik visszaemlékezésében, hogy fogalma se volt arról gyerekkorában, kisdíák korában, mi az irodalom, de azt hiszem, egy Petőfi vers nagyon megtetszett neki, és egy családi ünnepélyre ellopta. Előállt a családi ünnepélyen: írtam egy verset! Felolvasta Petőfi versét, nem tudom már melyiket, de annyira közönsérmert volt, hogy még abban az egyébként nem irodalom szerető családban is rögtön lelepleződött, és iszonyatosan, esszenciálisan elrestellte magát a kisgyerek. Így kezdődött írói pályafutása.

Dalos L.: Mint minden igazi prózaírót, őt is rettenetesen izgatta és foglalkoztatta a színház, a drámai kifejezés. És érdekes módon, éppen akkor, mikor negyven éves lett, megélt az első és egyetlen igazi színpadi sikerét. *A tőzsdelovag* című szatirikus vígjátékát, amely Balzac nyomán készült, 1947 elején mutatták be. De írt akkortájt egy nagyon érdekes eredeti vígjátékot is, az volt a címe, hogy *Kigyúl a fény*. Ez a '45-től '48-ig tartó koalíciós időknek fantasztikusan érdekes szatírája volt. De addig ült rajta Major Tamás és nem adta elő, amíg kiszaladt alóla a koalíció... Nagy kár, hogy soha nem került Emil mellé egy olyan dramaturg, mint Móricz Zsigmond

mellé annak idején Hevesi Sándor, pedig nagyon szeretett darabot írni. Ott voltam Gyulán, nyolcvanháromban a *Párbaj az ármékkal* című színháti bemutatóján. Ez a remek légkörű, szatirikus hangú darab megintcsak a dramaturgiai segítséget nélkülözte. Nagyszerű téma, sok kitűnő novellájából ismert színterekkel és figurákkal, amelyet ő Pécsen megismert, a Mísléházy-féle kiskirályok úri Magyarországot írta meg benne... Igen, Emil és a színház! Pirandellóról készült a doktori disszertációja. És nagyon sokat írt a színházról is, színészekről, előadásokról, például a Film Színház Muzsikában.

Domokos M.: Még a nyelvről. Hát ő tudatos, passzionátus művelője volt a magyar nyelvnek, rengeteg szótára volt, gyűjtötte az értelmező szótárakat, tőle hallottam egyébként először a Szabó T. Attila munkájáról, hogy készül Kolozsvárt egy ilyen szótörténeti gyűjtemény, és nemcsak udvarlás közben, hanem egyáltalán mindig, pl. a Lukács uszoda napozóján is, állandóan nyitva volt a füle a nyelvre, a *Burok* című kötetnek a nyelvi anyagát ott szívta magába.

Rác E.: Volt egy Déryné nevű eszpresszó, megvan még most is, egy kedves szomszédasszonyom, nálam jóval idősebb, oda járt, nagy élet volt ott, és ő, szabályosan, mint a riporter, gyűjtötte az anyagot. És ott mondott egy szellemes dolgot. Valaki mondta: „dehát be van írva a telefonkönyvbe, hogy Kolozsvári Grandpierre Emilné!” Mire azt mondta, nem állok meg addig, amíg nem lesz egy egész oldal.

Szász I.: Hát Emilről elég sok anekdota forgott, nem tudom, ti emlékeztek-e rá? Én nagyon határozottan, mert olyan karaktertanulmány volt. Vas István nagyon súlyosan beteg lett. Úgy ötven éves lehetett akkor Pista, s elment az orvoshoz, és az orvos mindenfelétől eltiltotta és ő elment, orrát lógatva a Lu-kácsba. Ott találkozik Emillel, s Emil azt mondja, hát Pista, mi a baj, – Ó, azt mondja, hát valami rettenetes. Nem ihatom vöröbort, nem szivarozhatom, csak diétás ételeket ehetem, mit ér így az élet? Azt mondja Grandpierre: és a nők? Azt mondja Vas Pista erre: köszönöm, nem élek pótszerekkel. Mind a ketten egyformán mondták ezt el, Pista úgy mondta el ezt az utolsó mondatot, hogy milyen bravúros poén, mint ahogy az is, Emil meg kinevette Vas Pistát, hogy ezt ő pótszereknek tekinti. Szórol-szóra egyformán adták elő és mégis alapvetően különböző történet volt.

Steiner Ágota: Én 1971-ben kerültem a Magvető Könyvkiadóba, és ott ismerkedtem meg Kolozsvári Grandpierre Emillel. Eleinte meglehetősen felületes és futó kapcsolatban álltunk egymással, én kezdtem el szerkeszteni a könyveit, de hát Emil igen önfejű ember volt és sose engedett beleszólni a műveibe a legkisebb mértékben sem, egyszerűen eleresztette a különféle tanácsokat a füle mellett. Az idők során azonban észrevettem rajta, hogy egyre inkább kezd odafigyelni azokra a különféle apró-cseprő kifogásokra, vagy megjegyzésekre, amiket mondtam, és amikor én a Magvető Kiadóból elkerültem és elmentem a Helikon Kiadóhoz, ő bement Kardos Györgyhöz, az akkori igazgatóhoz, és közölte, ragaszkodik hozzá, hogy megjelenő kötetének a jövőben is én legyek a szerkesztője. Ettől kezdve azután már egyre személyesebbé vált az ismeretségünk. Gyakran találkoztunk, és ez a baráti viszony az ő öregségével és majdnem azt kell mondjam, hogy a láthatóan közeledő halálával egyre jobban elmélyült. Ugyanis én rendkívüli módon megsajnáltam őt, mert borzasztóan egyedül volt. Annak ellenére nagyon egyedül volt, hogy természetesen emberekkel, régi barátaival, írórsaival időnként azért találkozott. Mégis, abban a számára legfontosabb relációban, az íróiban, amikor egyedül ült a papírral szemben, és fizikailag is kiszolgáltatottá vált, mert reszketett a keze, mert annyira elfáradt a legkisebb erőfeszítéstől, hogy naponta egy félóránál, vagy egy óránál többet nem volt képes írni, tehát, abban a viszonyban, ami az ő számára a legfontosabb volt, olyan kudarcok érték, hogy szemlátomást segítségre szorult. Motiválta ezt a dolgot még egy valami, az, hogy engem mélységesen és nagyon meghatott az az érzélem, ami a felesége és közöttük volt, pontosabban meghatott Magda szerelme, annak a gazdagsága és a mélysége, az, amit nem tudok másképp fogalmazni, mint hogy Magdának ez a szerelem volt az életműve, és természetesen ez az életmű inspirálta és nagyban alakította Grandpierre írói életművét is. Úgy éreztem, hogy Emilnek tényleg kötelessége valamilyen módon ennek az érzelmenek – nem is ennek a nőnek – ennek az érzelmenek emléket állítani, és Emil nagyon is akarta, hogy megszülessen Magdáról egy könyv. Miután már ilyen öreg és beteg volt, tehát bizonyos értelemben véve segítségre szorult. Ez a gyakorlatban úgy történt, hogy általában véve kéthetente, hetente egyszer találkoztunk, és akkor ő megmutatta, amit írt és azt megbeszéltük. Végül is Emil igen rangos, és jól író volt, tehát beszélgetéseink nem egyszerű stilisztikai problémákra terjedtek ki, hanem megvitatuk szerelmük és házasságuk lélektani motívumait, azt, hogy Magda különféle tetteinek mik lehettek a hátterei, milyen gyerekkori mélylélektani hatások érvényesültek a későbbi életében, és más, ehhez hasonló témákat. Hallatlanul érdekes és vonzó beszélgetések voltak ezek, amelyeknek a következtében született meg Emil legutolsó könyve, a *Szépen gondoldj rám*, Magda regényének első része. Gyakorlatilag – ha nem is teljes mértékben – a regény második része is elkészült, de az mind a mai napig kiadatlan. Én a halála előtti utolsó napon találkoztam Emillel, és többek között azt is említette, hogy hogyan akarja megszervezni könyve megjelenését. Sajnos, nem tudom, hogy hova lett a kézirata, sejttem, hogy nincs róla igazi információ. Szinte szellemi végrendelete végrehajtójának érzem magamat, ezért mindent megtennék, hogy ez a második rész is megjelenhessen. Rettenetesen sajnálnám, ha végül is feledésbe merülne, mert igazi érték ez a regény, egyike Kolozsvári Grandpierre Emil legjobb műveinek.

Elhangzott a Magyar Rádióban.

* Dalos László Domokos Mátyás, GFyurkócs Tibor, Rác Edit, Réz Pál, Steiner Ágota és Szász Imre visszaemlékezései.

Caius Licinus Calvus*

Versek

I.

*Kérlek, hű Neposom, jegyezd be zsúfolt
naplód szélire vérrel ezt a névsort!
Első – Aemilius, csökött barom, majd
Alfenus, ki csak alfelét nyalatja,
törlőrongy-Aurelius jön, aztán
Arius: nyekegő, merő irigység,
s Balbus: görcs, beteges, maró galádság.
Crispus, Erius és Chinus giliszták,
Caesius fenekébe fúr az orruk
Celsus meg Columella is belényal
bátran... Persze, Cerellius se finnyás,
Nasónk s Furiusunk se túl fanyalgók,
nemkülönben a fasz Piso, ha pénzt kap.
(Jaj, Comeliusom, bocsáss meg!) Ismét
rendben folytatom, ím... Tehát: a pállott,
pletykás Fabricius, ki feszít lavíroz,
szintügy Gellius és a lágy, puhányos,
romlott Lesbius – ám Milo rohadtabb!
Petyhüdt Longinus, ősgonosz, begennyedt,
rosszmájú idióta – bár gyagyásabb
nála Porcius, agytalan, beszart agg,
béljós díszpapagáj, ki más beposhadt
trotyoknak viszi, hordja szét a rémhírt
sugdósódva... De Sestius se jobb, sőt:
bunkóbb! Pattog az esztelen, kiszáradt
kecskeszar, pici babszem! Ó, titokban
mind az égi Toculliót csodálják –
úgy fölfűtta magát, akár a békák,
vartyog, s mennydörög olykor át a seggén,
mintha ő maga Juppiter valagja
volna... S folya tovább is így a listám,
mert Mamurra, Vatinius s egyéb torz
talpnyalók lemaradtak, ejsze, róla!
Folytatnám örömet, de tán kifáraszt,
biztos majd belezsibbad, ó, a csuklóm,
jó Comeliusom, mivel ma még több
jellemes, becsületre ép s erényes
fennforgó sűrög, öl, lapul, tenyészik
Rómában – csupa őslatin, morális
nagyság!... Jaj, valahány olyan magasztos,
hogy tán már ezután nem is találok
rájuk megfelelő, prezic, pazar szót!
Inkább hallgatok egy szavam se lesz már!
Meg sem mukkanok én, de majd te illeszd
hullt, hős férfaid dicső sorába
mind e tetveket, ó, Nepos, jegyezd föl,
hogy maradjanak ők meg itt örökkön!*

II.

*Zenobius, te syr sakál, mit sündörögsz?
Görbe hiéna megint prédát lesel, te nyálazó?
Nyalós nyakigláb, lötty agyad tán bűzősebb,
mint a beteg teve híg ganéja Bactriában! Ej,
mit bólogatsz, te hórihorgas dögmadár,
szart csemegézve, gyalog mocsártakó, ki szállni sem
tud, hulladékon csámcsog el, s tapicskolón
gázol előre hazug mocsokban (—)*

III.

Dühösen csivitelnek a kanverebek, s a tojók is, a csúf zabolások,
fölfújva csöcsös bögyüket pötyögőn cseverésznek el ős böcsületről,
s a morál nevében sipítoznak az ág magáson – node közbe' leszarnak
ma fejünkre, a szemtelenek, pimaszul pityeregve, csak elfecserészvén
valameddig még le-letojhat a tág ülepük: „Milyen , ó, ma az erkölcs!”
Milyen is, no, Fabullus? Erény potyog itt a nyakunkba a szent ereszekből!
Gyere, cimbora, rólunk cserfel a sok kotyogóseszű csepp verebecske
csepülön – de miközbe' csöpög le a híg becsülep s az erényteli szentség
kobakunkra, Fabullus, az út peremén... S mi vagyunk az ilyen kibaszott
kis rühösöknek most mosdatlanok és mocsadékok? Még mi vagyunk épp
nekik, itt, koszosabbak a bajban? Még mi vagyunk triviálisak, ádáz
útszéliek?... Ó, a középszerűek kicsiszürkevacak verebecskék!
Valahány csupa fúria már, s büdösült szuka hárpia is – belerondít
szagosabb butaként a világba, beszar, keni másra saját ürülékét.
Kicsinyes, rohadó madarak raja ront ma reánk: ragadoz, le-lefossint,
telifertezi bármely pillanatunk, beletépne szívünkbe, Fabullus!
Útszéli rimák!... Trivia s haragos Hecate hessentsen a súlyba!

IV.

Quintilis hónap derekán születtem,
Delphi és Claros dalosát köszöntő
ünnepek múltán – remegő anyámból
váltak a fényre.

Phoebus égett fönn... Ragyogó világra
érkezett kisdéd, csak alig pihegtem,
ám megóvott, kit Patarában áldnak,
delosi parton,

s Deliumban – majd Didymába szállott...
Én meg, étellel teli bús fiúcska,
férfivá nőtem hamar, észrevétlen,
mint a babérfák.

Perzselő nyár volt, amikor születtem –
vágyak oltárán lobogóbb a lelkem,
s tán gyerek még... Quintiliám, gyúlékony
bennem a szépség.

Hát bocsásd már meg suta baklövéssem!
Ily heves vérrel Erycina sújtott...
Rossz kölyök voltam – simogass meg, érints,
légy Eratómmá!

Kovács András Ferenc műfordításai

* Caius Licinius Calvus (i.e. 82. – i.e. 47?) előkelő plebejuscsaládból származó római szónok és költő, Catullus legjobb barátja. Irodalmár barátaival együtt elhatárolta magát Caesar és Pompeius politikai törekvéseitől. A szónoki pályán Cicero vetélytársának számított. A fiatal, művelt ifjak körének, a "neoterikusok" néven emlegetett csoportnak irodalomelméleti megalapozójaként kedvelt költő maradt az augustusi aranykor idején is. Számos költői művéből mindössze 124 vers, illetve 43 töredék maradt ránk.

Sárándi József

Miért nem szagolom még alulról az ibolyát?

Aképes beszédből kölcsönzött kérdésre egy rövid történettel válaszolok.

Nevelőanyám húga, Zsófi néni, zsenge leányságától fogva féktelen, kicsapongó életet élt. Ő volt a Simon család fekete báránya. Nem tudni, hogy öröklött hajlam (nimfomania?) vitte-e rá a szabadosságra, vagy korán ízetes kóstolót kapott a testi szerelem örömeiből. Esetleg mindkét tényező közrejátszott nem hétköznapi magatartásának kiformalódásában.

Fiatal éveiben csinos alakjával, kedves modorával, szexepiljével kalandvágó urak kegyencnöje, kitarottja volt. Gavallérai között akadt ispán, gazdatiszt, jómódú kereskedő, vékonyabb erszényű, de romantikus beállítottságú banktisztviselő is. Lakást béreltek neki, elegáns ruhákban járt, és hintón kocsikázott a karcagi utcákon, szórakozóhelyről szórakozóhelyre. Szépsége hervadtával igényessége is tovatűnt. Erősen inni kezdett, és válogatás nélkül elment mindenkivel, akitől pénzt kapott szolgálataiért. Amikor „megcsömörlött”, illetve elfogyott a pénze, kis motyóval, egy szál ruhában állított be bucsai házunkba, a nővéréhez. Anyám, a húga alkalmi bűnbánatát megtérésnek véelve, nem egyszer befogadta.

Zsófi néni – ruha, élelem s némi zsebpénz ellenében – mosott, takarított, ellátta az állatokat, gyomlált, kapált a konyhakertben. A magára mért penitencia alatt alázatos volt, figyelmes és szolgálatkész. Amikor azonban hónapok múltán rájött a happaré, a mehetnek – kutyából sosem lesz szalonna – az élő fába is belekötött.

Távozása előtt gyalázatos botrányt rendezett. Hisztérikus ordítózáisaival kerítésünkhöz csődítette az utca járókelőit, és amikor látta, hogy elegendő számú közönsége van, mocskolni kezdett bennünket. Szegény anyámat mozgó WC-nek nevezte, apámat közönséges kurvapecének, engem pedig kis, piros pofájú fattyúnak, aki jóslata szerint akkora gazember lesz, hogy akasztófán végzi. A nyomaték kedvéért meg is átkozott, hogy beteljesüljön rajtam a jóslat. Nevelőszüleim fehérek voltak, mint a meszelt fal, és bénultan nézték hogyan vonul Zsófi néni, előzőleg gondosan összecsomagolt holmijával az utcára, s indul, ahonnan jött: Karcag felé.

Születésem óta arcomon viselem a növekvő tűzfolt Káin-bélyegét, és a „nagy néni” jóslata, átka is belém fészkelte magát. Félttem, és ma is félek, hogy valami jóvátehetetlen követek el valakivel vagy magammal szemben. Noha a Magyar Köztársaság kikiáltását követően hazánkban eltörölték a halálbüntetést, balsors-érzetem alig csitult.

Azaz valami mégis történt.

Egy ötvenhatos elítéltnak sikerült megszereznie és börtönből kicsempésznie a hóhér kötelét. Mesteri hurok van rajta, olyan tetszetős, hogy elloptam és dolgozószobámban, heverőmmel szemben, a plafonig érő könyvállványon lóg azóta.

Látványával fekszem, s vele ébredek.

Nagytakarításkor porszívózom, de eszembe sem jut, hogy „hasznát” vehetném.

(1998)

Azonosság

Nem hős se gyáva
nem árvának
jött a világra

hirdeti kihordott igazát
de a csúcsgazdalmi zajban
alig érted a szavát

egy fedél alatt lakik veled
ha bukni készülsz
megfogja kezéd

nem akar egyedül élni
sem veled
életet cserélni

érveidre ő a cáfolat
de ha rab vagy
kívülről bont falat

hiteddel szökken virágba
s hiányoddal éled
hiánya

1969

Utazás

Van ki Párizsba megy
más hellén partokról
nézi az Égei-tengert
– nem vagyok miattuk sárga

az egyik kiérdemelte
másik pénzét öli utazásba
de nekem se pénzem
se érdemem
pár könyvem van csupán
és egy életem
– sejtjeimben őrzöm
a tenger pára-füst-szagát
s barokk ritmusok
gyűjtják szívemre
víz-morajos hangulatát
e rögzíthetetlen pillanatokban
csatangol a lélek
a test marad a szobának
a rádióknak a sötétnek
A túlsó part fölött
tűz-koronás narancs a nap
ráparancsol szégyeneimre
hogy gyíkká váltan
kövek alá bújjanak
s egy gondolat múlva
szélörvény-dagasztotta
szárnyakon vitorlázom
messze alattam húznak
a képzelt képek
minden oly egyszerű
az ég kék s a madarak fehérek
örömtől kólintottan
erőm győzhetetlennek érzem
ki ököllel ver
időtlen kőkoponyákra
hegyek reccsennek bele
s kítör a vulkánikus álom
föld-feszítő vágyak
bőmbölnék a világra
hogya szabadság ne legyen
az ember keresztje és töviskoronája

1969

Kántor Lajos

A hiányzó otthon

Szabédi László metaforája*

A „rontás” mintha még Szabédi születése előtt kezdődött volna. Egy 1943-as rádióelőadás ránk marad szövegében nemcsak az a kiábrándultság dolgozik, amelyben számos észak-erdélyi magyar osztozott, a vezető (hivatali) pozíciókba érkező úgymond anyaországiak nyomulása láttán (ennek az életérzésnek a legkiemelkedőbb irodalmi dokumentuma Reményik Sándor költészetéből idézhető, a *Korszerűtlen versek*) – Szabédi László a maga különös sorsát, a „külön kerék” érzetét eredezteti paradox szülőföld-metaforájából. A több változatban megtalálható, önvallató metafora (*A Nélkülem* című 1930-as szonettben: „romokon sodródó sorskerék”) végül is általánosabb értelmű; bizonyára a költőnk szellemében görgethetjük tovább, erdélyi sorskerékről szólva a továbbiakban. Noha 1943 és 1959 között történtek a költő életében a látványosabban emberpróbáló külső-belső események, a Szabédi ősök leszármazottja már 1907-re, születése évére emlékezve az otthontalanság érzését kénytelen megfogalmazni:

„Mikor a rádiótól azt a felszólítást kaptam, hogy arról a tájról beszéljek, ahol gyermek voltam, ismerős zavar fogott el. Ez a zavar mindannyiszor erőt vesz rajtam, valahányszor nekem szegezik a kérdést, hogy hová való vagyok, s ez újra meg újra azt bizonyítja, hogy sehová sem vagyok való. Külföldön még csak hagyján, németektől, franciáktól az ember nem is várja, hogy maguk közé valónak ismerjék el, ott helyes a kérdés és könnyű a felelet; az ember egyszerűen magyarságára hivatkozik. Valamivel kényelmetlenebb, de még mindig megoldható a helyzet Budapesten; itt erdélyi vagyok, közelebről kolozsvári. De otthon, Kolozsvárt, ahol kevés híján harminc esztendeje lakom – és itt a megértés kedvéért azt is meg kell vallanom, hogy az idén kezdtem harminchat éves lenni – mondom, otthon is gyakran vallatnak, hogy hová való vagyok s ebből nyilvánvaló, hogy a kolozsváriak éles szeme azonnal meglátja rajtam az idegent. Még különösebb az, hogy egy-két éves jövevények, akiket én sohasem láttam huszonnégy éven át, otthonosan jönnek-mennek, a város minden kövére ráismernek, mutogatják nekem a Szent Mihály-templomot s a Mátyás király-szobrot, a Farkas utcát és társait, kedves, lekötelező házigazdaként, s a végén, nem tola-kodón, csak kíváncsian, sőt talán csak merő udvariasságból, megtudakolják tőlem, hogy: na és te, öregem, te hová való vagy? Bezzeg azonnal észreveszik rajtam, hogy nem vagyok kolozsvári. Ők talán azok? Tulajdonképpen ők sem azok, csak hogy ők mindenütt otthon vannak. Otthon vannak Pécsen, otthon Budapesten, miért éppen Kolozsvárt ne volnának otthon? Én viszont Kolozsvárt se vagyok otthon, másutt se vagyok otthon. Sehoh se vagyok otthon. Miért? Sok idő eltelt, amíg világosan felismertem, miért.

Azért, mert nem otthon születtem.”

E furcsa kijelentés földrajzi és életrajzi pontosítása előtt idézzünk fel néhány történelmi adatot, amelyek Szabédi sajátos szülőföld-vallomásához adalékul, háttérmagyarázatul szolgálhatnak. Az egyszerűség kedvéért forduljunk *A magyarok krónikájához* (1995); a millecentenáriumi képes-szemelvényes, nagyközönségnek készült összefoglalásban nem fordul ugyan elő Szabédi László neve, az 1907 és 1959 közti eseménynaptárban tallózva mégis a (Marosvásárhelyhez közeli) Sáromberkétől Kolozsvárig ívelő, Strasbourgot, Budapestet, Aradot, Sepsiszentgyörgyöt, Bukarestet, Moszkvát érintő életútnak a megértéséhez kerülünk közelebb. 1907-ben még a király szentesíti a törvénycikkelyeket, többek közt a gazda és a gazdasági cseléd közti jogviszonyt szabályozó ún. derestörvényt, és a vasúti szolgálati rendtartásról szólót is, amely kötelezővé teszi a vasútnál a magyar nyelvtudást; de ez az év hozza meg a munkástüntetések kiszélesedését, s a nemzetiségi megmozdulások szintén erősödnek. 1908-ban indul a *Nyugat*, a budapesti baloldali fiatal értelmiségiek pedig meglakítják a Galilei Kört. 1913. február 13-án a magyar kormány eredménytelen tárgyalást folytat a Román Nemzeti Párt vezetőivel; egy évvel később, 1914. február 17-én Tisza István miniszterelnök tárgyalásai a román komitével ugyancsak eredmény nélkül zárulnak, illetve az eredmény: a Nemzeti Párt meghirdeti a harcot a román nép nemzeti, politikai, kulturális és anyagi érdekeinek, jogainak kivívásáért; 1916. augusztus 17-én Románia csatlakozik az antanthoz, tíz nap múlva hadat üzen az Osztrák-Magyar Monarchiának, és betör Erdélybe; 1918. november 20-án kiáltványában a Román Nemzeti Tanács Magyarország román-lakta területeinek elszakadása mellett foglal állást; december 1-jén Gyulafehérvárt az erdélyi románok nemzeti gyűlése kimondja csatlakozását Romániához; december 24-én a román csapatok bevonulnak Kolozsvárra. 1919. március 2-6.: Moszkvában 35 párt és szervezet 52 küldöttével megalakul a Kommunista Internacionálé. 1919. október 1-jén román állami tulajdonba veszik a kolozsvári magyar színház épületét. 1920. június 4.: Versailles-ban, a Kis Trianon kastélyt a Nagy Trianon palotával összekötő csarnokban aláírják a Magyarországgal kötött békeszerződést, amelynek értelmében Erdély mostantól Románia része. Két esemény a magyar művelődéstörténetben, 1922-ből, illetve 1923-ból: a tizenhét éves József Attila megjelenteti első verseskötetét, *A szépség koldusát*; kiadják Bartók Béla és Kodály Zoltán *Erdélyi magyarság. Népdalok* című gyűjtését. 1924. július 1-jén a Menekültügyi Hivatal jelenti, hogy eddig 350.000 ember jött át Magyarországra az elcsatolt területekről. 1926. július 18-án megalakul Marosvécsen az Erdélyi Helikon írói munkaközösség. 1935. április 16-án a Zilahy Lajos által meghirdetett Új Szellemi Front író tagjai tanácskoznak Gömbös Gyula magyar miniszterelnökkel. 1940. augusztus 30.: a második bécsi döntés értelmében Észak-Erdély ismét Magyarország része. 1943. augusztus 23-29: Balatonszárszón a népi írók Magyar Élet könyvkiadója és a Soli Deo Gloria református ifjúsági szervezet konferenciát szervez az ország jelenéről és jövőjéről. 1944. október 25.: a végéhez közeledő második világháború egyik emlékezetes dátuma – a szovjet és román csapatok Nagyváradnál elérik a trianoni határt, Észak-Erdélyben szovjet katonai közigazgatást vezetnek be. 1945. február 6.: Romániában kihirdetik a Nemzetiségi Statútumot, amely deklarálja az állampolgárok jogegyenlőségét, biztosítja az anyanyelv szabad használatát; március 6.: megalakul Petru Groza kormánya; március 13.: a szovjet katonai közigazgatást román közigazgatás váltja fel Észak-Erdélyben; június 1.: Bolyai Tudományegyetem névvel Kolozsvárt új törvényes alapot teremtenek a magyar nyelvű önálló egyetemi oktatás számára. 1946. február 27.: Budapesten aláírják a magyar-csehszlovák lakosságcsere-egyezményt; június 17.: a Szlovák Nemzeti Tanács a reszlovakizációhoz köti a felvidéki magyarok csehszlovák állampolgárságának megadását; augusztus 20.: a párizsi békekonferencián a magyar küldöttség 4000 km²-es határkiegészítést kér Erdély felé (az érintett területen élő 500 ezer főnyi lakosság 67 %-a magyar nemzetiségű). 1947. február 11.: Petru Groza a magyar-román váminió megteremtéséről nyilatkozik; május 2-5.: Groza miniszterelnök száz tagú küldöttséggel Budapesten tárgyal; augusztus: a moldvai csángó-magyarok számára több mint száz magyar tannyelvű iskolát állítanak fel (az 1950-es években megszüntetik valamennyit); augusztus-december: a magyarországi

németek kitelepítésének második szakasza. 1948. január 22-24.: a román kormányküldöttség aláírja Budapesten a magyar-román barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási szerződést. 1949 október: (A Rajk-perrel összefüggésben) hazaárulás vádjával letartóztatják a Romániai Magyar Népi Szövetség vezetőit. 1950. június 25.: megkezdődik a koreai háború. 1956. október-november: a magyar forradalom eseményei. 1958. június 16.: Nagy Imre, Gimes Miklós és Maléter Pál kivégzése. 1959. február 22.: a kolozsvári Bolyai Tudományegyetem egyesítése a román Babes Egyetemmel.

Ehhez a Kárpát-medencei (elsősorban magyar-román vonatkozású) történelem-koncentrátumhoz kell hozzárendelnünk Szabédi László életének és művének dátumait és folyamatait – el egészen 1959. április 18-ig. A román irodalom 1979-ben, a bukaresti tudományos kiadónál megjelent kronológiája is megemlékezik erről a napról: ekkor hal meg Kolozsvárt Szabédi László költő, prózaíró és esztéta – olvasható a VI. századdal kezdett irodalomtörténeti áttekintésben, amely helyel-közzel romániai magyar írókat is említ (nemzetiségük megnevezése nélkül); a halál neme nem kerül szóba, az életmű hétsoros összegezésében viszont az áll, hogy Szabédi költészete híven tükrözi a szerző világnézeti fejlődését a lemondó, borúlato elmékedéstől a világba vetett végtelen hitig és társadalmi optimizmusig. (A *Pannon Enciklopédia* „Magyar nyelv és irodalom” kötete, a Szabédi Lászlónak szentelt mondat 1997-ben ennyit tudat: „romantikával ölelkező realizmusa már a népiség jegyében bontakozott”.)

Romantika és realizmus, népiség és a költő „világnézeti fejlődése” tényének megállapítását vagy cáfolatát a szabédi mozzanattal – a mozzanathoz képest: az origó, Szabédi körüljárásával – kell kezdenünk. A „nem otthon születtem” kijelentés után az idézett rádióelőadás ugyanis így folytatódik: „Otthon Szabédon lett volna, ebben a kedves mezősi faluban, amely úgy búvik meg a szelíd hajlású dombok között, mint a világ képe egy nagy mosdótálban”. A *szabédi Nagyréten* (1936) viszont korántsem ilyen idilli képet látat: a boldogságot már a verses vallomás legelején a kinnal köti össze:

*Boldog vagyok kicsit,
mert kínjaim kicsik,
fut a nagyja előlem;
múltam múltó agyrém,
a szabédi Nagyrét
kapat már új erőre.
Életemet onnan
kezdem el, ahonnan
kiszakadtam belőle.*

A szabédi ősök történetének versbe foglalásával egyidejűleg mondja tehát a kiszakadás kezdetét is; a „székely jogon” örökölt föld, „nemességszerző Márton” már csak családi emlék:

*Apámat a szükség
az ősi örökség
eladására bírta,
vasutasnak állott
s gyermekeit, hatot,
gimnáziumba írta,
látott bűt, bajt, könnyet,
hogy nekünk a könyvet
ládaszámra szállítsa.*

Prózában (az 1943-as rádióelőadásban) erről a következő áll: a nagypapa, „Dénes uram”, egy öreg könyvbe, Virág Benedek *Századainak* egyik kötetébe beírta az ítéletet: „1882-ben Sándor elment tanulni. Tanulni ment, azaz ettől kezdve bolyongás lett az élete. Málnásfürdő, Rév, Barátka, Sepsiszentgyörgy, s mit tudom én még milyen állomáshelyek után Sáromberkére neveztek ki állomásfőnöknek és én aztán itt születtem. Sáromberkén születtem, tehát nem otthon.” Ugyanez versben:

*Vasúti sín mellett
jöttem idegennek
egy idegen világra,
tűzes vasúti sín
volt legelőbb kicsiny
talpaim alatt a járda,
vasúti síneken
később hány idegen,
messzi várost bejártam!*

Az idegenség-élmény – *A szabédi Nagyréten* a bizonyosság rá – többé már nem felejthető el, nem irtható ki az emlékezetből, a „hördülő kutyatorok” a szelíd hajlású dombok közé bújt, vonatot sosem látott faluban „morgó mozdonykutyá” annak számára, akinek sorsa a gyorsvonat.

A tizenkilenc évesen megismert, fogadott szülőfalu mégis a családi fészek; apai és anyai ágon a felmenők közt szabédi gazdák és unitárius lelkészek egyaránt találhatók. Az anyai nagypapa, Rédigér Géza a falu tekintélyes embere (sírját ma is tisztelettel gondozzák a szabédiak), jegyzett papköltő; Szinyei bibliográfiája négy könyvről tud, s az életrajzi ismertetésben megjegyzi, hogy Kriza János a kolozsvári unitárius kollégiumban Rédigérnek „nemcsak tanára volt, hanem nevelője is”. a költő-unoka ugyancsak büszke Rédigér Gézára: egyik hosszabb önéletrajzában (1950-ben) több Rédigér-verset idéz, a közállapotokat bíráló szakaszokat emelve ki; a végül is a sikertelenség mondható pályát így kommentálja: „költő tevékenysége éppen a milléniumi optimizmus éveire esett, Szabolcskát felmagasztalták, őt elsüllyesztették”. Az apa, Székely Sándor (1870-1936) sem az értelmiségi ranglétrán, sem a költészetben nem jutott odáig, mint a Rédigér-nagypapa, jóllehet ő is az unitáriusok kolozsvári kollégiumában tanult; három gimnáziumi osztály elvégzése után, tizennégy évesen hazahívták, gazdálkodni. Szabédi László oldalakon át írja le apja csendes tragédiáját – és mindazt, amit neki a (magántanulóként) hat, pontosabban bizonyítvánnyal igazolhatóan csak öt osztályt abszolvált, tulajdonképpen autodidakta értelmiséginek a családon belül köszönhet és felróhat a fiú. A tizenhat éves korában a szabédi mester mellett segédtanítószkodott

Székely Sándor immár mint (1913-tól) kolozsvári vasúti kistisztviselő Diderot-t, Platont, Spinozát, Hume-ot, Rousseau-t, Kantot, Schopenhauert, Eötvöst, Kossuthot, Somló Bódogot olvasta, Shakespeare-ből, Madáchból jeleneteket szavalt, kedvenc költője azonban Petőfi volt. Fiatal korában maga is írt verset. Szabédi László szerint „pompásan, de kissé retorikusan verselt, sok epigonnál jobban; volt is valami állandó sértődöttség a családban – a nagyapám s az apám érdekében – az értelmetlen mellőzöttség miatt”. Ugyan-ebben a családra részletesen kitérő önéletrajzi pótlásban a gondolkodó Szabédi megértéséhez rendkívül fontos információt találunk: „Kollégái körében [Székely Sándor] nem talált hozzá hasonlóan széles érdeklődésű embert, s így igen korán gyermekeit tette meg vitatkozó feleknek, elsősorban éppen engemet, aki már gyermekfővel olvastam egész könyvtárát. Elmondhatom, hogy többet tanultam apámtól, mint összes tanáraitól együttvéve. Hihetetlenül élénk szellem volt, mohó tudásvágyának azonban korlátokat szabott tipikusan kispolgári világképe. Minden új érdekelte, élete végén is; Rutherford s Einstein népszerű formában írt könyveit lázas érdeklődéssel olvasta, lelkesedett Le Dantec monista filozófiájáért (ezekkel én ismertetem meg).” (És itt a korra jellemző kitétel következik – az idézett önéletrajz s a „pótlás” ugyanis hivatalos célra készült: „De jellemző – írja Szabédi 1950. október 1-jén –, hogy a marxizmust csak hírből ismerte [...] s nyilván összetévesztette a fouriérizmussal.”) Szabédi Lászlót és nem csupán az apát jellemzik azok a sorok is, amelyek az első világháború utáni hatalom változásról, a „nagy törés”-ről, Székely Sándor magyarságtudatáról szólnak. „Iskolába járatott, de az impériumváltozás után tanácstalanul, hiszen a magyar nyelvű iskolázás megrekedt a diplomát nem nyújtó középfokon. Másrészt (ezzel szorosan összefüggve) az elhelyezkedési lehetőségek megcsappantak. 1920-ban felesküdt a román államra, s erről beszélni sem szeretett. Esküjét megalkuvásnak érezte, s emlékszem egy reám rendkívül mély benyomást tett beszélgetésünkre, melyben a maga példájával óvott, hogy soha az állam szolgája ne legyek, mert az ember az állam szolgálatában elveszíti függetlenségét. Az érvelés kitűnő volt, csak éppen arra a kérdésre nem tartalmazott választ, hogy hát mi legyek. Nacionalista volt tehát, de egyben humanista is. A XX. század nacionalizmusának jelentségeit értetlenül figyelte. Nem egyszer mesélte el, hogy az ő gyermekkorában (tehát a múlt század 70-es és 80-as éveiben) milyen más volt a magyarság és a románság viszonya: „Szabéd magyar legényei ha táncot rendeztek, meghívták a szomszédos Rűcs román legényeit, s a kezes az ünnepiesen fogadott vendégeknak a legszebb, legügyesebb, legjobb táncú leányokat adta kezére. Megfordítva is ugyanez történt.”

Az édesanya, Rédiger Emília (1873-1963), aki 1907. május 7-én szülte meg második fiát, Lászlót, nem vált ilyen legendás figurává, illetve egészen másképp lett az. Az „önéletrajzi pótlás” az apának tulajdonítja a hat gyermek (Ilonka, Sándor, László, Piroska, Irénke, Rózsika) felnevelését, a mamáról így emlékezik meg: „... a háztartás gondjai szegény gyámoltalan anyámra szakadtak, akinek végtelen éheltetlenségéről ma is legendák szállanak a családban. De helytállt, megküzdött a szegénységgel. Mindennap nyolc száznak adott enni; nyolc személyre adott tisztát, s varrt, foltozott”. Még egy helyen bukkan elő alakja – ott, ahol Szabédi a vallással való kapcsolatát „igazolja” (1950-ben). „Hát az anyám serényen imádkoztatott is minket minden lefekvéskor, de mi igen korán divatba hoztuk a néma imádkozást, amely aztán rohamosan nem-imádkozássá fajult. Az asztali áldással is hasztalanul próbálkozott, az apám nem szerette. (Mi sem.) Az apám ugyanis antiklerikális volt.” (Antiklerikalizmusa, magyarázza az író-fiú, elsősorban a „szent szoknyások” ellen irányult, de a „pohos” protestáns papokat sem kímélte. Gyermekeit azonban nem nevelte tudatosan ateistává.)

Ez a leírás főként a kolozsvári évekre, a Lázár utcai családi házban megéltekre vonatkozik. A sáromberki és zernesti (fogarasi) vasutas-évek a szülőföldhiányt körüljáró rádióelőadásban jelennek meg. A történelmi Maros-Torda vármegyéhez tartozó, akkoriban ezer lakosú magyar községben a Telegi grófok birtokán dolgozó uradalmi cselédek közt akadtak románok is, ám ez a környezet nem lehetett hatással a kisgyermekre – az állomásfőnök nem a faluban lakott, a családnak nem volt tulajdonképpen köze Sáromberkéhez. „Külön világban éltünk, külön törvényeknek voltunk alávetve. Ha behunyom a szememet, az állomásépület előtt hatalmas fenyőfákra emlékezem, a síneket látom magam előtt, amint bizonyítják a geometriai tételt, hogy a párhuzamos egyenesek a végtelenben találkoznak. Szinte ezeken a síneken tanultam meg járni.” A zernesti állomás, ahová négyévesen került, szintén kívül esett a falun, minthogy azonban Szabédi (Székely) László itt kezdte iskoláit, Zernestről már nem csupán a sínpár vésődött be emlékezetébe. Iskolába menet a 2000 méter fölötti Királykövel nézhetett szembe, Töröcsvár felé a még magasabb Bucsecs emelkedett. De nem a földrajzi táj mássága az igazán fontos, hanem az összehasonlíthatatlanul mozgalmasabb emberi világ. „Hatalmas cellulózyár foglalkoztatta a munkások és tisztviselők százait, tanítónők egész raja oktatta a gyönyörű állami iskolában a román meg a szász gyerekeket. Persze magyarul. Én, amíg Zernestre nem kerültünk, nem is tudtam, nem is gondoltam volna, hogy másképp is lehet beszélni, mint magyarul.” Az emlékezés itt valósággal novellába vált – probléma-közelbe kerülünk egy beszélgetéssorozat kommentárja révén: „Alighogy Rekker elmegey, kérdem Brancsottól: Ti hogy beszéltek? – Németül, azt mondja. – Németül, nevetek, hiszen a németek is csak magyarul beszélnek. – Nem, azt mondja Brancsott, németül. – Á, mondom én, hiszen németül nem is lehet beszélni. De Brancsott erősíti, hogy ő tud. Mind erősíthette, előttem világos volt, hogy csak a magyar szónak van értelme. El is határoztam, hogy bebizonyítom neki. Közben bementünk az osztályba. – Idenézz! mutattam az asztalra, az asztalnak hogy mondják németül? – Tisch, feleli. – Na látod, diadalmaskodtam és megfogtam az asztal sarkát. A magyarok azt mondják neki, hogy asztal – és asztal is! Az asztalt azért hívják asztalnak, mert asztal. A kétnyelvű Brancsottban úgy látszik, megingott a Tisch bizonyossága, ránézett az asztalra, s habozva mondta: csakugyan asztal.”

A dolgok ilyenén való gyermeki elintézése ellenére, a kisiskolásban ekkor kezdett kialakulni az érzés, hogy ők tulajdonképpen nem otthon laknak, hanem „egy már-már unalmassá váló vendégeskedés” részesei; „lehetetlen volt nem vennem észre, hogy mi egészen másféle emberek vagyunk, mint a zernestiek. Még ruházatunk is más volt, mint a Brassóból öltözködő szászoké meg románoké. A beszédünk is. Sokszor javítottam ki egyik-másik gyereknek egyik-másik szavát. Beszéd- és értelemgyakorlatok alkalmával valósággal tündököltem a Pfaffok, Brancsottok, Teleánok stb. között. Mivel pedig sokáig nem is tudtam, hogy ők nem magyarok, hamar megérlelődött bennem, hogy nálamnál okosabb gyermek nincs is egész Zernesten.”

A „vendégség” 1913-ban ért véget és kezdődött a kolozsvári – álom. Székely Sándort, saját kérésére, áthelyezték Kolozsvárra, ugyancsak az államvasutak kötelékében, az üzletvezetőségre, kishivatalnoknak. A család első itteni lakása, egy városszéli bérházban s az unitáriusok iskolája: akár természetes, hétköznapi valóságnak számíthatott volna. A Zernesten még mindent tudó gyermek nem így élte meg a változást, sem a kolozsvári utcán s a bérházban (ahol mindenkinek köszönni akart), sem az osztályban. „A tudás, melyben Zernesten valósággal tobzódtam, lassanként az osztálytársak és a tanító közös titka lett. Olyan véghetetlenül rosszul éreztem magam Kolozsvárt, hogy végül már nem is hittem el, hogy Kolozsvárt lenni valóság, hanem, először habozva, de aztán a bizonyosság erejével, úgy határoztam, hogy mindezt csak álmodom. Csak álmodom az iskolát, a főteret, a Szent Mihály-templomot, s a Mátyás király szobrát. Vártam a felébredést, csak azt nem tudtam eleinte, hogy hol fogok felébredni, Zernesten-e vagy Sáromberkén. Mire aztán rájöttem, hogy mégsem álmodom, arra is rá kellett jönnöm, hogy bizony álmodik nálunk az egész család, álmodik az anyám is, álmodik az apám is. Alig egy évig laktunk Kolozsvárt, akkor az apám egy kis házat vett a hóstátban, s oda zárkózott be a család, hogy nyugodtabban álmodhassunk. A kaput ugyan se nappal, se éjjel nem zártuk kulcsra, de ami a kapun kívül történt, azt mi csak egy lyukon keresztül szemléltük, nem vettünk benne semmi részt. Úgy éltünk Kolozsvárt, mintha nem is Kolozsvárt éltünk volna, a kapun belül az apám fákat ültetett, az anyám virágokat, s ez a kis telek, ma már világosan látom, csak telekkönyvileg tartozott Kolozsvárhoz, lelkieken szervesen folytatta azt a szabédi telket, melyet az apám azért adott el, hogy a gyermekeit Kolozsvárt neveltethesse. Amíg

gyermek voltam, nem tudtam, de most egész világosan áll előttem, hogy én a gyermekkoromat tulajdonképpen nem Kolozsvárt töltöttem, ahol – egyik barátom helyes megjegyzése szerint – máig is csak statisztikai adat vagyok, hanem egy légiés, irracionális mezőségi faluban, ahol pedig tizenkilenc éves koromig nem is jártam, de amely az apám és az anyám emlékein keresztül állandóan körüllebegett, Szabédon.”

Így kerekedik ki a metafora, az álmodott szülőföld képe. Így és itt kezdődik a tagadások kora, majd az építkezése – továbbra sem szabadulhatva a rontástól.

* Az újkori erdélyi magyar irodalom egyik leggazdagabb és ugyanakkor talán a legtöbb titkot rejtő életműve a Szabédi Lászlóé (1907-1959). A költő, prózaíró és tudós Szabédi életének és halálának megfejtéséhez az „otthon” motívum elemzésével juthatunk közel. Egy készülő Szabédi-könyv itt olvasható fejezete próbálja ezt körüljárni egy mindmáig közöletlen Szabédi-vallomás felhasználásával. Ez a fejezet egyúttal tiszteletadás a *Forrás* szülőföld-számát szerkesztőknek. (K. L.)

Fried István

Aggodalom és remény

A (cseh)szlovákiai magyar
művelődés története 1918-1998

*„Az erőszakos elnyomás, az
elnemzetlenítés
és áthasonlítás minden kevert államban az
erőknek rettenetes elpazarlása és az
erkölcsi
színvonalnak leszállítása.”*

T. G. Masaryk⁽¹⁾

Nem kis fába vágta fejszékét a minden támogatást megérdemlő *Ister Kiadó*, amikor arra vállalkozott, hogy négy kötetben közreadja az 1918-tól (cseh)szlovákiai-szlovákiai-rusinszko-i magyar kisebbségként emlegetett, néven nevezett közösség művelődéstörténetét.⁽²⁾ A kötet cím valamennyi tagjáról bőséges elméleti fejtegetés készülhetne, némely munka már el is készült⁽³⁾; nem kevésbé állásfoglalást igényelne a művelődéstörténet fogalmi meghatározása, gyakorlati alkalmazása (például Kosáry Domokos, aki monografikusan dolgozta föl a XVIII. század magyarországi művelődéstörténetét, másképpen értelmezi, mint Németh G. Béla, aki a XIX-XX. század problémáit tárgyalta, s a más-más nézetnek nem az az oka, vagy nem az a fő oka, hogy eltérő korszak kutatói). A rövid kiadói előszó inkább azokat a tárgyköröket sorolja föl, amelyek bemutatását a kiadott és a kiadandó kötetek vállalják. Eszerint a művelődéstörténet fogalmába a (történelem, a szociológia, a demográfia, a nyelvfejlődés, a nyelvhasználat, a mindennapok kultúrája), az egyházi és vallási kérdés tartozik (ez a megjelent első kötet anyaga), továbbá ígérik a közművelődés, az oktatásügy, a sajtó, rádió, tévé (második tervezett kötet), tárgyalását, míg a harmadik kötetben kerül sor az irodalom, a könyvkiadás és tudományosság, a színház, a képzőművészet, a zene- és táncművészet elemzésére, a negyedik kötet művelődéstörténeti kronológiát és kislexikont, könyvészetet, mutatókat tartalmaz majd. Nemigen lenne értelme annak, ha bizonyos következetlenségeket, átfedéseket róna föl ez az ismertetés, hiszen a szerzők, a szerkesztők, a lektorok bizonyára ugyanúgy tisztában vannak azzal, hogy a kisebbségi/nemzetiségi művelődésben egymásba érnek a különféle tevékenységi körök, az iskola és az egyház („a templom”) anyanyelv- és nemzetfenntartó szerepére esszék, tanulmányok, de nem utolsósorban Reményik Sándor sokat emlegetett verse figyelmeztetnek, a tudós/ismeretterjesztő társaságok nem kizárólag a könyvkiadásban, a kutatás lehetőségeinek biztosításában, a pályadíjak kitűzésében érdekeltek, a Kazinczy Társaság kultúrát szervező hálózata szinte kiegészítette, nem egy helyen pótolta a minduntalan nehézségekbe ütköző társadalmi mozgalmat⁽⁴⁾, az ifjúsági közösségek nem egyszer a pártosodások, világnézeti csoportok leképződései, tevékenységük nem egyszerűen a (cseh)szlovákiai magyar szociográfiát kezdte építeni, hanem a társadalmi/nemzeti (ön)tudat korrekciójára vállalkozva, a realisabb ön- és világszemlélet iskolájává vált.

A csehszlovákiai magyar *irodalomról* született eddigi definíciók a két háború között messze nem voltak mentesek olyan szellemtörténeti konstrukcióktól, amelyek érthető módon egy küldetéses/képviselési irodalomfelfogást igyekeztek egyeztetni egy, a létező társadalmi és egyéb ellentéteket a magyarságtudatban feloldani kívánó „nemzet”-felfogással. A „kisebbségi géniuszt” vagy a „felvidéki szellem” („felvidékiség”) funkciója szerint a transzszilvanizmusnak felelne meg, az előbbi átesztétizált változata a régiókban a romantikában fölerősödött, a szlovákoknál és lengyeleknél is jódarabig hangoztatott, a messzianizmus megkülönböztető jegyeivel jellemezhető, nézetnek, az utóbbi azt a tényt rögzíti, hogy a Csehszlovákiába került magyarság kénytelen-kelletlen része lett egy vele szemben mindig gyanakodó, bizalmatlan és előítéletes többségi szempontok szerint irányított államnak, kénytelen-kelletlen beleilleszkedett ebbe az államba, és így önmeghatározásának fontos tényezője lett a különbözőzés, amely a határokon túl és innen elválasztja mind az „anya”-nemzettől, mind pedig az együttélő nemzet(ek)től. Ugyanakkor mindkét felfogás (hiszen Győry Dezső névadó esszé szerű versprózája valójában önmeghatározási kísérlet, nem kevésbé az a „felvidéki szellem”-et az irodalomban, a művelődésben, a mentalitásban kereső megannyi esszé) annak a többletnek tudatosítására vállalkozott, amely az 1918/1919-es fordulatok után egy sokfelől és sokféleképpen fenyegetett kisebbség magatartását jellemezte, és amely a kezdeti tájékozatlanság és benuátltság leküzdéséhez segítette. Nemcsak arról volt szó, amit Grosschmid Géza 1920 áprilisában megfogalmazott: „Ki kell vennünk részünket a jogainkért való küzdelemben” – és ezzel mintegy jelezte, hogy a magát demokráciaként, jogállamként feltüntető Csehszlovákiában meg kell valósítani a kisebbségi jogokat, azok vállalt biztosítékaival együtt, de jelezte azt is, hogy a kisebbség aktivitása nélkül ez nem fog megtörténni. A szenátorjelölt programként az alábbiakat vázolja föl: „a faji és osztályharc, gyűlölet, bosszúvágy és oly sok vér és szenvedés után, egy új éra következék, – a szeretet, a munka és az igazság korlátlan uralmával, vallás, nyelv, nemzetiség és társadalmi állásra való tekintet nélkül.”⁽⁶⁾

Az utópisztikus vonásoktól sem teljesen mentes (inkább talán óhaj, mint 1920-ban valóban létrehozható) program valójában konkrét helyzetrajzot ad, részint a világháborúra, a Tanácsköztársaságra céloz a választók előtt elhangzott beszéd, részint az új állam vezetőinek szóló figyelmeztetéssel szolgál; hiszen a megalakuló Csehszlovákia első intézkedései nem egyszerűen az Osztrák-Magyar Monarchia, illetőleg az történelmi Magyarország „leépítésé”-re irányultak, hanem, az új közép-európai rend megszerzését hangoztatva a dualizmus magyar nemzetiségi politikájának hibáit részint megismételték, részint a magyarság ellen fordították, a csehszlovák „nemzeti lét” lehetőségeit *túl*biztosították. Grosschmid Géza széleskörű kisebbségi/nemzetiségi státust igényelt, olyat, amely a csehszlovákiai magyarok számára mind az individuális, mind a kollektív jogok megvalósítását lehetővé tette volna. Ez a jogigénylő, jogvédő, illetőleg sérelmi politika vezette aztán a csehszlovákiai magyar-ellenzéki-politikát, bár a képviselők és a szenátorok a képviselőházban és a szenátusban (például interpellációkkal)⁽⁷⁾ igyekeztek kezdeményezni, s a választási célkitűzések között nemcsak a szűkebb értelemben vett kisebbségi/nemzetiségi sérelmek orvoslása szerepelt, hanem nemzetalkotóként kísérelték meg országos kérdésben is hallatni szavukat egyes politikusok; Csehszlovákia alapvetően demokratikus volta nem terjedt odáig, hogy maradéktalanul eleget tette volna a deklarált, a kisebbség jogállására vonatkozó elveknek. Így az állandó, éber figyelem és várakozás közepette született meg ott a csehszlovákiai magyar önmeghatározás, ahol viszonylag szabadon kinyilváníthatta önmagát, az irodalomban, részint a publicisztikában (a néha tapintatlan és kíméletlen cenzúra ellenére), illetőleg a választások alkalmából.

Kötetünk szintén irodalmi meghatározásokat közöl, Görömbei Andrásét és Turczel Lajosét. Az óvatos (segéd)fogalom (így megjelölés a (cseh)szlovákiai magyar irodalom helyzetének körülírását célozza meg: az állami/”történelmi” meghatározottságok mellett a történelmi „tényező” kettős természetét emeli ki, nevezetesen a történelmi létezés és történelmi élmény egymásba játszó következményét. Turczel a csehszlovákiai magyar irodalomnak azt a sajátosságát hangsúlyozza, miszerint az új államkeretbe jutott „néptöredék nemzeti létének és öntudatának természetes megnyilvánulása”. Hogy az irodalom nyelvi műalkotásokból tevődik össze, amelyek egy irodalmi intézményrendszer révén jutnak az ama nyelven olvasni/értelmezni képes közösséghez, ezúttal elhomályosodik, meg talán az is, hogy az irodalom rendkívül fontos, mégsem az egyetlen „természetes” megnyilvánulása a „néptöredék nemzeti létének és öntudatának”, hiszen legális politikai pártok működtek, harcoltak (egymással is!), a kisebbségi/nemzetiségi önszerveződés igen változatos formái éltek. A följebbi idézetek jórészt irodalomtörténeti művekből valók, ám mindenképpen beszédes, hogy az önmeghatározási, illetőleg más megközelítési módok közül a kötet szerkesztői is irodalomtudósok, irodalomtudományos munkák tanulságait írják le, jöllehet, egy irodalomtörténet mindenekelőtt az irodalmi munkák, a szerzők, az irányzatok, az irodalmi műhelyek stb. elemzését tűzi ki célul, mindennek keretét, kapcsolódási pontjait jelöli meg, korántsem törekszik a művelődéstörténetnek jóval szélesebb területére kiterjeszkedni, annak ellenére, hogy éppen a kisebbségi/nemzetiségi irodalom jellegénél fogva, még inkább önszerveződése kezdeteikor pedagógiai, didaktikus célkitűzéseket is meg szokott fogalmazni. Nevezetesen: a magyarul írás, a magyar könyv terjesztése, a magyar beszéd fölértékelődik.⁽⁸⁾ (Hogy ez a dilettánsok özönét zúdíthatja a kisebbségi irodalomra, ismerős jelenség, érdemes Fábry Zoltánnak 1920-as évekbeli kritikáira gondolnunk.)

Ám minthogy a kötetben még nincsen külön fejezete az irodalomnak, a csehszlovákiai magyar fogalmát kell kialakítani, hogy a politika, a demográfia, a mindennapok kultúrája, a vallás, az egyház, a nyelvhasználat témaköre kidolgozható legyen. Ezért az egyes fejezetek szerzői a maguk feladata fölül közeledtek a szóban forgó kisebbség megnevezéséhez. Szarka László kisebbség-tipológiát vázol föl, joggal „kényszerkisebbség”-iként leírva egyben azt a helyzetet, amelybe 1918 után a csehszlovákiai magyarság került, „tudatos közösségi magatartásformái jórészt ma is a többségi kényszer elleni védekezésre összpontosulnak; a folyamatosan elszennvedett sérelmek a belső kohéziót erősítik ugyan, de a kisebbségi helyzet önkéntes vállalását továbbra is rendkívüli mértékben megnehezítik”. Itt jegyzem meg, hogy Makkai Sándor „Nem lehet”-jét saját korában, azóta is több ízben vitatta és megvitatta az erdélyi, a romániai magyar irodalom és tudományosság, a csehszlovákiai magyar kisebbség helyzetének megvitatása azon a szinten elmaradt (eddig), sem Grosschmid Géza idevágó könyve⁽⁹⁾ nem kapta meg akkor sem, azóta sem a megérdemelt publicitást, sem nem történt meg a szükséges tudományos fölmérés (sokszor az érzelmi megközelítés, vagy a túl- és átideologizált beszéd, nem kevésbé egyoldalú legendásítás dominált, olykor a kisebbségi lét egykori szereplőinek önéletrajzában és azok ismertetésében). Kötetünk jelentőségét már az is jelzi, hogy szakítva az irodalomcentrikussággal, számba veszi az addig szerzett szakirodalmat, különféle aspektusból világítja meg nyolcvan esztendő csehszlovákiai magyar történelmét, méghozzá olyképpen, hogy benne a kisebbségi/nemzeti önszerveződést szűkebb és részint tágabb kontextusában szemléli, a csehszlovákiai és kisebb részben a magyarországi viszonyrendszerbe állítva. Más kérdés, hogy az 1918-1998 közötti időszak jelentős szereplőinek portréját sem tere, sem lehetősége nincsen fölvázolni, kiváló egyéniségek csak nevükkel élnek, kevésbé munkáikkal. Leginkább az egyházak vezetőiről kapunk néhány fontos adatot, bár a valóban hősi harcót vívó Fischer-Colbrie Ágostról szinte többet tudunk meg, ha Márai Sándor *Féltékenyek* című regényének püspökfigurájában ismerjük föl a nagytekintélyű papot.

Gyurgyik László demográfiai/szociográfiai tanulmánya kiválóan érzékelteti, milyen nehézségekbe ütközik még olyan, megbízhatónak vélt forrás, mint a népszámlálás, alapján meghatározni, ki hova tartozik. Hiszen a számszerűsítés vonatkozathatósága ellentmondáshoz vezethet: az anyanyelv nem bizonyosan fedi a nemzetiségi hovatartozást. Az pedig, hogy ki milyen nemzetiségűnek mondja magát, ki van téve mindenféle manipulációs eljárásnak. A csehszlovákiai (és a romániai) hatóságok a magyarság lélekszámának csökkentésére bevezették a zsidó nemzetiséget (illetőleg a cigány nemzetiséget), s mint Gyurgyik írja, „a magukat magyarnak valló zsidók, illetve cigányok jelentős részét ide sorolták be”. A hatóságok manipulációs tevékenységének igencsak szerves része volt (és ebben meglehetősen következeteseknek bizonyultak): a közigazgatási egységeket igyekeztek akképpen átszervezni, hogy „20 % alá csökkentsék a magyar népesség arányát, s ezáltal csökkentsék a nyelvhasználati jogok gyakorlásának lehetőségét, illetve minél kevesebb olyan járást hozzanak létre, ahol a magyar népesség többségben van”. Mellékesen jegyzem meg, hogy a csehszlovákiai magyar irodalom szerzői és olvasói között jelentős számban lelünk zsidókat, olyanokat is, akiknek népszámlálási íve megfelelő rubrikájába, a följebb jelzett manipulatív eljárásnak megfelelően, nem a magyar nemzetiség megjelölés került. Emellett valóban léteztek, alkottak kétnyelvű szerzők, Pozsony háromnyelvűsége eléggé közismert. Példával élve: a vágújhelyi születésű, budapesti egyetemen végzett, Berlinben hegedülni tanult Neubauer Pál egyként volt munkatársa prágai magyar és német nyelvű lapoknak (1933-ig berlini lapoknak is!), a *Prágai Magyar Hírlap* rovatvezetője volt, németül, magyarul, szlovákul, csehül, franciául olvott, németül, magyarul írt, németül jobban.⁽¹⁰⁾

Egészen vékony szálon kapcsolódik ide Liszka József tanulmányának egyik fontos gondolata. „A kultúrák általában nem a nyelvhatárok mentén rendeződnek. Értem ezalatt azt, hogy a kulturális jelenségek döntő hányadának kiterjedésében (és a néprajztudomány ezekkel a kulturális jelenségekkel foglalkozik) a nyelvhatárok általában nem jelentenek választóvonalat. Így aztán a mai Szlovákia területén élő magyarságnak, miközben nincse egységes populáris kultúrája, ez a műveltsége általában sem észak felé (tehát a magyar-szlovák nyelvhatár mentén), sem dél felé, a jelenleg országhatárral elválasztott, általában magyar nemzetiségű területek felé nem zárt”. Érdemes azonban az igen jeles írás egy más helyéről is idézni, hiszen mindaddig a (cseh)szlovákiai magyarságról úgy volt szó, mint zárt egységről, jöllehet korábban a nem szerencsésen magyarozott „kettős kötődés” elve vagy az igen egyoldalúan értett „híd”-szerep – jöllehet a kontextus-vizsgálatot nem szorgalmazta, mégis – legalább utalt e magyarság helyzetének nyitott voltára, pontosabban szólva arra, hogy önmeghatározásában a földrajzi, az állami, a történelmi, a hagyománytörténetre vonatkozó megfontolásoknak egyként jelen kell(ene) lenni. Éppen ezért hasznos, ha Liszka József módszertanilag is meggondolkodtató mondatait ideírom:

„Ugyancsak izgalmas problémakörbe botlik az a kutató, aki az etnikumok és kultúrák sajátos viszonyrendszerének vizsgálatába kezd. Nyilvánvaló ugyanis egyfelől, hogy egy-egy etnikum populáris kultúrája általában nem egységes, több kisebb-nagyobb, egymástól – időbeli fáziseltolódásokból is adódóan – többé-kevésbé eltérő, ugyanakkor egymáshoz mozaikszerűen kapcsolódó alapegységekből tevődik össze. Másfelől azonban bizonyos kulturális jelenségek (előre kell bocsátani: a legtöbb!) átnyúlnak az etnikai határokon, az etnikumoktól függetlenül, azokat egymáshoz kapcsoló kultúrákat, kultúrköröket alkotnak.”

Nyilvánvalóan az irodalomban ez a probléma nem jelentkezhet ekképpen; s bár nem tekinthetünk el attól, hogy például a szlovákiai magyar szerzők munkásságának számottevő hányadát a cseh és a szlovák szerzők műveinek fordításai adják, hogy az iskolai oktatásban egyre több idő jutott hajdan szlovák és cseh, mainapság szlovák alkotók műveinek olvasására, a szlovák verstan megismerésére, és így a szlovákiai magyar olvasók ismeretsége a szlovák irodalommal legalább oly bensőséges lesz (a kényszeredettség ellenére), mint Hviezdoslavé, Emil Boleslav Lukáé é vagy Ján Smreké volt a magyar irodalommal; a kultúráknak ez az átfedése, szokások, „népi kultúrák” stb. ilyenféle egymásba hatolása, keveredése éppen a nyelvi műalkotásoknak a

nyelvhagyományokban állása miatt inter- és extratextuális elemzést igényel. Más kérdés, hogy például az étel- és életrendek évszázados, állandó érintkezése miféle szlovák-magyar „populáris kultúra”-ban mutatható ki, illetőleg a magyar lakosság kultúrája miképpen rétegződött. Itt jegyzem meg, hogy például az „ételrendet”, sőt, a táji jellegzetességeket illetőleg Hamvas Bélának *Az öt géniusza* is tartalmaz hasznosítható szempontokat;⁽¹¹⁾ mint ahogy a hajdani észak-magyarországi városi kultúra rajzában Liszka József joggal hivatkozik az *Egy polgár vallomása*ira; „ahol az író igen jó érzékkel, kultúr-antropológusokat megszegyenyítő precizitással írja le a századelő kassai társadalmát”. A már általam említett *Féltékenyek* akár kulcsregénynek is olvasható lenne az államfordulatot követő időszakról, a kassai városképben föllelhető változásokat pedig Márai több írásában mutatja be. Itt utalnék arra, hogy a Liszka által érintett „cseregyerek”-jelenségről Jókai Mór festett megragadó képet gyermekkoráról szóló önéletrajzi írásában, valamint *Mire megvénülünk* című regényében. Jókait német szóra Pozsonyba küldték, ahol akkoriban a cseh-szláv tanszéken L’udovít Štúr működött. A Jókai-családnál viszont magyar szóra Jankó Král’ pesti házigazdája, Samuel Vrchofský leánya tartózkodott, e háromnyelvű pesti ügyvédnél volt jogászbőjtár Jókai. Mindezzel csak azt szeretném hangsúlyozni, hogy nem ártana regényekből, visszaemlékezésekből összegyűjteni a felvidéki, a szlovákiai magyarság kulturális antropológiájában felhasználható anyagot. Szántó György visszaemlékezései vágújhelyi gyermekkorára, a XIX. század végső évtizedére szintén érdekes adatokkal szolgálnak. S ha Liszka Márai önéletrajzát egy szlovák tanulmányal szembesíti (Slávka Badae ová-E orbová: Az utca mint a társadalmi kapcsolatok színhelye), és megállapítja, miszerint a szerző „Kassa példáján igyekszik szemléltetni egy polgárváros társadalmának belső tagolódását”, akkor a különféle (Hamvas szóhasználatával) táji „génuszok” elemzésének a szépirodalom felől történő erősítése produktívnak bizonyulhat.

Szabómihály Gizella dolgozata kettős célkitűzésű: a nyelvhasználati törvényi szabályozásának históriáját mutatja be, és ez nagyon szomorú történet, másfelől a szlovákiai magyar nyelvváltozatok jellemzőit regisztrálja. Az első problémát pontosan érzékelteti a szerző összességében, amely visszautal arra, amit a teljesen érthető sérelmi politikáról írt a kötet első tanulmánya. „A nyelvhasználati kapcsolatos törvények áttekintése azt mutatja, hogy a mindenkori hatalom immár hetven éve törekszik arra, hogy a magyar nyelvet teljesen kiszorítsa szinten minden szinterről. Ennek ellenére a magyar nyelv helyzete és presztízse a magyarlakta területeken – a peremterületeket kivéve – még mindig elég erősnek és talán stabilnak mondható.”

A dolgozat második részének indítása a kényszerhelyzet „természetességét” jelzi: „Szinte már közhelyszámba megy az a megállapítás, hogy a szlovákiai magyarok nyelvhasználati eltér a magyarországiaktól. (...) A szlovákiai magyar nyelvhasználatnak a magyarországitól való eltérései javarészt a kisebbségi helyzettel és annak nyelvi következményeivel, elsősorban a kétnyelvűséggel függenek össze.”

Itt, ezen a ponton (talán nemcsak a hangsúlyelosztást tekintve) ágaznak szét, olykor vitatkoznak egymással a nézetek. Mindenképpen problematikusnak bizonyulhat az az előfeltevés, miszerint létezik egy olyan idealizált magyar nyelvi norma, amelyhez képest elmarasztalni kellene, lehetne a különféle (köz)nyelvi változatokat. A szlovákiai magyarságnak hovatovább (sajnos? természetesen?) egzisztenciális kérdéssé vált, hogy megtanuljon szlovácul, a különféle nyelvtörvények olyan helyzetet teremtettek, hogy érdekei bármily érvényesítését szinte kizárólag szlovák nyelvtudása igénybevételével viheti végbe. Szarka László szerint a szlovákiai magyarság mára „szinte kivétel nélkül” elsajátította a többségi nyelvet, csak nem kívánja a kétnyelvűséget mintegy átmenetnek tekinteni az asszimilációhoz. Írásának zárómondata a sok szomorú tényt ellensúlyozandó fölcillantja a reményt: „Szlovák nyelvismeretük ellenére ragaszkodnak anyanyelvükhöz, nyelvhasználati jogaikhoz, az anyanyelven folyó oktatáshoz, a kulturális és helyi önkormányzatisághoz”. (Azt Szarka László nem hallgatja el, milyen hatalmi és morális nyomásnak van kitéve a szlovákiai magyarság.)

A szlovák oktatáspolitiká, valamint nem egy történész, pártkorifeus leli abban kedvét, hogy a dualizmus vagy éppen a Horthy-korszak magyar nyelvtörvényeit, az oktatás nyelvét szabályozó rendeleteit, előszeretettel a lex Apponyit emlegesse összehasonlítási alapul. Függetlenül attól, hogy azóta mennyi idő telt el, az önmagát demokratikusnak, a nemzeti kisebbségekkel szemben méltányosnak nevező Szlovákia megfelelkezni látszik azokról az adatokról, amelyeket Szabómihály Gizella tanulmánya közöl. Anélkül, hogy mentegétné a múlt magyar nemzetiségpolitikáját, megemlíti, miszerint az „1910-es (a történelmi Magyarországon az utolsó) népszámlálás adatai szerint az ország nem magyar anyanyelvű népességének csak 22,5 %-a beszélt magyarul, azok is főleg a vegyes lakosságú területeken éltek. A szlovák területeken ez az arány még alacsonyabb volt: Gyönyör József *Terhes örökség* című könyvében idézi azt az adatot, miszerint az egymillió-kétszázézer szlovák anyanyelvű lakos 12,9 %-a beszélt a magyar nyelvet.”

Néhány vázlatos megjegyzés kívánkozik ide. Nyilván a lakosság foglalkozásában beállt változások, az iparosodás/iparosítás, a katonaság stb. erősen hozzájárult ahhoz, hogy a kétnyelvűség ne csak az értelmiségi pályákon legyen általánossá, de ne feledkezzünk meg a folyamatosnak mondható telepítésekről, a magyar nyelvnek a különféle hivatalokból, a közhasználatból való kiszorításáról, a magyar nyelvű szakoktatás fokozatos elcsenevezéséről és így tovább. Önmagában a kétnyelvűség megfelelő körülmények között (például ha nemcsak a kisebbséget kitélezi) akár pozitív is lehet. A jó szlovák nyelvtudás segítségével különféle sláv nyelvek nagyon könnyen elsajátíthatók, mindenképp a cseh meg a lengyel, egyáltalában egy indoeurópai nyelv grammatikájának kiváló ismerete számottevő hasznot hajthat. Csak hogy szlovák hivatalos részről a kétnyelvűség szorgalmazása nem ilyen okokra vezethető vissza. Aligha leplezhető túlságosan, hogy a magyar nyelv presztízisének csökkentésére törekszenek, mégpedig a magyar nyelv használati körének szűkítésével.

Másik megjegyzésem: a szlovákiai magyarság részben mástípusú intézményrendszerben él, mint a magyarországi. Ennek következtében az intézményekkel, okmányokkal stb. kapcsolatos szókincsében szlovák elemeket vagy szlovákból készült tükörfordításokat lelünk. Ugyancsak lépten-nyomon ütközünk szlovák (szláv) hatásra kialakult szerkezetekbe, amelyek első megközelítésben magyartalannak hatnak; s mint ahogy vannak a magyarban germanizmusok, a latin nyelv általános használata idején bőséggel latinizmusok, a szlovákiai magyarság nyelvében szlovakizmusok találhatók. Szabómihály Gizella bőségesen hoz mindkét típusra példákat. A továbbiakban érinti azt a régebbi keletű problémát, hogy Szlovákiában magyarul „aktív” a „családiás” és a falusi közigazgatási szinten, meg a legfelsőn: a szépirodalom és a publicisztika szintjén” beszélnek-írnak. (Jakab István *Hogy is mondjuk?* című könyvéből idézi a szerző.) Ezek után, nem ettől a tanulmánytól várva a feleletet, arra lennék kíváncsi: miben látja Szabómihály Gizella a szlovákiai magyar nyelvűvelés feladatait? Ezek a feladatok „sajátosak”-e? Netán az utóbbi időben mintha kevésbé hatásos magyarországi nyelvűveléssel megegyezőek volnának-e? Miként válaszol a szlovákiai magyara standard (Szabómihály Gizella kifejezése) a szépirodalom felől érkező kihívásokra? Hiszen ott, egyre több helyen, egyre több változatban nem egyszerűen az alulretorizált, alulstilizált, hanem kifejezetten a romlott nyelv használatát meghatározott korosztályok „életérzésének”, érintkezési „kultúrájának” érzékeltetésére. Sőt, a magyarországi értekező próza egyik-másik művelőjét is jellemzi a kevésbé szabályos, az általánosan elfogadott nyelvhasználatot tudatosan sértő, ezáltal ironizáló magatartását az előtérbe helyező nyelv. Tudom, hogy elég éles vita alakult ki nem oly régen különféle nyelvhasználati/nyelvhelyességi nézetek képviselői között: a hagyományos nyelvvédelem és a szlovákiai magyar standard iránt türelmesebbnek mutakozó felfogás képviselői csaptak össze. Az valószínűleg elfogadható, hogy a „legfelső szinten”, a szépirodalmi, szaknyelvi kiadók, a lapok nyelvi lektort, „korrektort” foglalkoztatnak; kérdés azonban, meddig terjed

hatáskörük. Az egyéni nyelvhasználat is akceptáltatik, vagy csak a mereven szabályozott? Amennyire örvendetes, hogy az elektronikus médiumok mintegy összekötik a szlovákiai és a magyarországi érdeklődőt, oly mértékben kevésbé megnyugtató, hogy egyfelől lefelé nivellálódik a nyelvhasználat, másfelől a nyelvi modorosságok átvétele is zöld utat kap. A magam részéről mégsem itt látom a fő veszélyt, hanem ott, ahol Szabó Mihály Gizella: „Veszélyes (...) az a (...) tendencia, mely a magyar nyelvnek a nyelvhasználati szinterek nagy részéről való kiszorítására irányul, s melynek következménye lehet a magyar nyelv presztízsének csökkenése, illetve a nyelvi leépülés. A mai szlovákiai magyar nyelvpolitikának és nyelvművelésnek ez ellen kell elsősorban aktívan védezenie.”

Molnár Imre a magyar nyelvű egyházak hányattatásait tárja elénk. Régióinkban – mint ismeretes – az egyházak olykor nemzeti egyházként funkcionáltak, a román nemzeti mozgalom, sőt a dákoromán elmélet első prominensei között görög katolikus klerikusokra lelünk, a protestáns poroszokkal és a görögkeleti oroszokkal szemben a római katolikus egyház képviselte a lengyel ügyet, a hitélet tartotta össze a lengyeliséget, sőt, a szlovák evangélikus lelkészek szervezték a szlovák emancipációs mozgalmat, teremtették meg a közép-szlovák nyelvjárásra építve a szlovák irodalmi nyelvet, majd a két háború között Hlinka páter mozgalma küzdött a szlovák autonómiáért a cseh homogenizáló törekvése ellen.⁽¹²⁾ Az államfordulat után a főjebb jelzett feladatok közül jónéhány az egyházakra várt, amelyek Csehszlovákiában „szabadabb szemlélet”-űeknek mutatkoztak, mint Magyarországon, mint Molnár Imre írja, rugalmasan reagáltak a megváltozott helyzetre, vállalták a közösségszervezést. „A gyakorlatban mindez a kommunikáció sokféleségében, a párbeszédre való készségben, az előtételek könnyebb leküzdési képességében, valamint a közömbösség kiküszöbölésével egy koherensebb társadalmi aktivitásban nyilvánult meg.” Majd alább: „A szlovákiai kisebbségi egyházak gyakran váltak a különböző gyökerű és otthonú emberek és eszmék találkozóhelyévé, például felelevenítették a rég feledésbe merült cseh-magyar egyházi kapcsolatokat, keretet adtak a különböző világnézeti csoportosulások (Prohászka Kör, a Sarló, a szlovák DAV) együttgondolkodásának stb.” 1945 után az egyházakat általában visszaszorították, a kisebbségi magyar egyházakat különösen. Az egyházaknak a kommunista rendszerben történő üldözése így a közösségszervezés nagyon hatékony intézményétől fosztotta meg a kisebbséget (nemcsak ott, mindenütt), sőt, az egyházaknak olyannyira nem volt befolyásuk a történésekre, hogy amikor Róbert Pobož ny „rozsnyói megbízott püspök és Pavol Jantusch nagyszombati püspök” fölemelte szavát „a szlovákiai magyarok ellen embertelen módszerek leállításáért”, szavuknak semmi fogatja nem volt.

A szlovákiai hivatatlóság azonban nemcsak a „szokványos” egyházüldözésben „jeleskedett”, lehetetlenné tette a magyar nyelvű egyházi könyvkiadást és sajtót, 1945-ben betiltották a magyar nyelvű istentiszteletet, lelkészeket áttelepítettek, sőt, „a Szlovák Nemzeti Tanács 99. sz. rendelete értelmében” (...) „minden magyar nemzetiségű lelkészt szlovák etnikai területre kell áthelyezni.” S ha a magyar nyelvű egyházakra nehezedő iszonyú nyomás valamelyest enyhült is az idők folyamán, a kommunista rendszer hivatalos ateizmusa és egyházellenessége 1989-ig érezte hatását. Sőt, „az egyházi hatóság magyarokhoz való viszonya a szocializmus időszakában a legjobb esetben is csak közömbösnek nevezhető”. Molnár Imre tanulmányának végén is felcsillan a remény, egy-egy szép példáját említi az oly szükséges ökumenikus magatartásnak, hiszen a megmaradásról van szó.

Molnár Imre dolgozata megnyugtató abból a szempontból is, hogy végre érdemének megfelelően tárgyalja a MAKK-ot (Magyar Akadémikusok Keresztény Köre), illetőleg a „sarlónál nem kisebb jelentőségű” Prohászka Ottokár Körök Szövetségét. Több okból emelem ki ezt a sok jó adatot tartalmazó dolgozattól. Elsőül azért, mert Szarka László egyébként érdemes tanulmányában, helyesen, foglalkozik ugyan a Sarlóval, mintegy két oldalon mutatja be tevékenységüket, viszont a Prohászka Köröknek és a MAKK-nak mindössze négy sor jut. Másodjára azért, mert a katolikus ifjúsági mozgalom kutatása messze elmaradt a Sarlótól, amelynek egyes képviselői a maguk emlékei alapján értékelték, olykor glorifikálták életük körülbelül egy évtizedét. Félreértés ne essék: csupán a helyesebb, igazságosabb arányok kialakításáról van szó. A kommunista rendszerben természetesen a kommunista világnézethez elérő sarlósok jelenthették a „haladó hagyomány”, világnézeti ellenfeleikről nemigen esett szó. Eljött az ideje annak, hogy a másik fél is meghallgattassék, megszólaltassék, értékeltessék. A sarlósok érdemei, főleg tevékenységük első szakaszában, eléggé ismertek, néhány vezető személyiségük szélsőbaloldali tájékozódása azonban új helyzetet teremtett, az ígéretes mozgalom, mindenekelőtt az egyre nyilvánvalóbbá váló belső ellentétek miatt, széthullott, s bár jónéhány későbbi tevékenységükkel elsősorban a dunatáji megbékélést szorgalmazva, számottévv tudományos munkásságot fejtettek ki, részeivé lettek a magyar szlavisztika és Kelet-Közép-Európa-kutatás történetének, a megszépítő messzeségből visszatekintve meglehetősen egyoldalú rajzát adták az 1920-as, 1930-as esztendő csehszlovákiai magyar törekvéseinek. Ezzel párhuzamosan tört meg valójában Fábry Zoltán pályája: a német expresszionizmus ígéretében induló kritikus-esszéista a vulgármarxizmus csapdájába sétált be, az 1930-as évek elejére mintha elveszítette volna minőségérzékét, idősebb korában leírt önbírálatában maga számolt be melléfogásairól, úttévesztéséről. Már csak ezért is oly fontos Molnár Imre helyreigazító dolgozata, amelyben rámutat Rády Elemér szerkesztői-szervezői tevékenységének jelentőségére, továbbá kiemeli az *Új Élet* című kassai folyóiratot a feledésből. Turczel Lajos sajtótörténeti munkái⁽¹³⁾ után is bőven van még mit kutatni, a tervezett második kötetűl várom például a folyóiratok élettörténetének legalább vázlatos (s nem csupán lexikonszerű) feldolgozását, a szerkesztői/kiadói portrékat, nemcsak Rády Elemérét, hanem – többek között – Sziklay Ferencét, Dzirányi Lászlót, Darvas Jánosét. Itt jegyzem meg, hogy szerencsére Szvatkó Pál sokáig elhallgatott közírói/esszéírói munkásságát már egy igen jól válogatott kötetből (*A változás élménye*, Pozsony 1994.) ismerjük, a kötet elé írt bevezető pedig nemcsak a leglényegesebb adatokat közli, hanem pályarajzot is ad. Az eddigi Fábry-centrikus kutatás (melyet korábban Forbáth Imre, Peéry Rezső, Szalatnai Rezső prózai írásainak válogatása egészített ki) valójában azt a torzképet igyekezett elfogadtatni, mintha Fábry ideológikus irodalomszemlélete, dogmatizmustól sem mentes világnézete mellett, vele szemben nem léteztek volna a csehszlovákiai magyarságnak más önkifejezési, önmeghatározási irányai, formái, lehetőségei. A jelen kötet (és remélhetőleg a tervezett további három) számottévv lépést tesz a reálisabb/realistább helyzetkép megrajzolásának irányába.

Ebből a szempontból lenne fontos egy igen alapos tanulmány a prágai *Új Szellem* című folyóiratról, amely több kiváló magyar író is megnyert munkatársául. Talán ennek a folyóiratnak meg az *Új Élet*nek a tanulmányozása el fogja osztatni azt a tévhitet, hogy magyar írók élménye, amely a csehszlovákiai magyar ifjúság magatartásában beállt változások lereagálása, nem feltétlenül, leg-alábbis nem kizárólag a sarlósok kiváltotta lelkesedés. Amikor a *Pesti Hírlapban* (1937.154. szám) Márai Sándor „*Új Szellem*” címen cikket közölt, egészen bizonyosan nem a részint szélsőbaloldali fiatalokért lelkesedett: „Magyarok akarnak maradni, művelt és európai magyarok, magyarok akarnak maradni, minden becsvágyukkal, érzelmükkel és életlehetőségükkel, a földön, ahol születtek. (...) Demokratizmusuk egészséges, humanista és polgári.” Több megjegyzést szeretnék a Márai-idézethez fűzni.

1/ Márai Sándor több írását engedte át publikálásra az *Új Szellem*nek. Sajnos, a Mikó utcai ház világháborús pusztulásával minden bizonnyal elégett, megsemmisült az a levelezés is, amely Prága és Márai között létezhetett. E téren csak sejtéseim vannak, amelyek további megerősítést igényelnének. Inkább konstrukció, mint adatokkal alátámasztható vélekedés; az 1920-as esztendő közepéig-végéig Márai több megnyilatkozás szerint szlovákiai magyar írónak számított,⁽¹⁴⁾ annak ellenére, hogy lényegében tizennégy esztendő korában elkerült Kassáról, utána csak hónapokra vagy napokra került vissza.

2/ Nem maradt meg (vagy eddig nem került elő) Márainak és apjának levelezése. Márai édesapjáról már volt szó, Grosschmid Géza két ciklusban is szenátora volt a prágai felsőháznak, a keresztényszocialista párt képviselőjében. Emlékezésekből ismeretes,

hogy Grossschmid Géza igen határozottan szembenállt a sarlós fiatalokkal,⁽¹⁵⁾ talán az írófiú erről is tudott. Azt azonban még nem elemezte a kutatás: vajon az édesapa kisebbségiként élt életének tanulságai beépültek-e a Márai-életműbe.⁽¹⁶⁾ Ennek a kérdésnek megválaszolásához azonban egy feltételezéssel hozzá tudok járulni. Márai Sándor kassai tárgyú műveiben az impériumváltozásról írva, megkülönbözteti az őslakosságot az idegenektől. Több helyütt félreérthetetlenül a cseh hivatalnokokat, az 1919 után érkezőket nevezi idegeneknek, akik azt a technikai civilizációt képviselik, amely megváltoztatja a város arculatát, míg az őslakosságba a magyarok mellett beleérti a német nyelvűeket és a szlovákokat is, nem egyszer hangoztatván, a különféle nemzetiségek, kultúrák együtt építették meg a várost, formálták meg jellegét. Az előbb már szóltam róla: Márai 1919-ben néhány hetes kassai tartózkodás után távozott, Német-, majd Franciaországban élt, később – mint ismeretes – a Krisztinában telepedett le. Kapcsolatai nem szakadtak meg szülővárosával, a *Kassai Napló*ban jórészt rendszeresen publikált. A csehszlovákiai, kiváltképpen kassai politikai viszonyokról azonban feltehetőleg családi levelezésből, elsősorban apja híradásaiból informálódhatott. Ezt a feltételezést erősíti, hogy Grossschmid Géza – mint például egy választási beszédéből kiviláglik – az őslakosság képviselője, szószólója kívánt lenni, „a kisebbségi realpolitika alapelve: hogy az őslakosság érdekeit minden törvényjavaslatnál éber figyelemmel kísérik”. A szlovákiai (magyar városi és falusi) lakosság sérelmeinek orvoslását nem a szerinte hatalomban nem lévő szlovákoktól, hanem a Prágában ülésező parlamenttől várja, a magyar nyelvi egyenjogúságon kívül a német nyelvű lakosság szempontjait is hangoztatja, és az Országos Keresztényszocialista Párt célkitűzésének megfelelően szlovák-német-magyar összefogást tart kívánatosnak. Az azonos világnézet fűzi össze a különböző nyelvű őslakosságot „a közös haza szeretetén kívül”. A másik fontos tényező Grossschmid Géza tevékenységében a szlovákiai városiasság magasra értékelése, az urbánus kultúra hagyományainak védelme. „Nyújtsunk be törvényjavaslatokat pl. lehanyagolt iparunk fejlesztésére, visszafejlődő városaink emelésére, – a valódi demokrácia következményeinek megfelelően volt autonóm intézményeink visszaállítására...”⁽¹⁷⁾ Csak röviden emlékeztetnék arra, hogy Márai Kassát nemcsak „legmagyarabb”-ként, hanem „öntudatos európai”-ként is emlegette, amelynek polgársága a valódi demokrácia letéteményese volt a múltban. Ezt a polgárosult világot állította Márai szembe a dzsentrivilággal, kiemelve azt a „természetes rokonérzés”-t, „mellyel a város egyszerre fordult a magyarság és Európa, Kelet és Észak felé. Kassa az írók, a kurucok és a kereskedők városa volt...” A *kassai polgárok* emellé párosítja a viszonylag hamar kifejtett jogérzetet, amely a szabadságára oly kényes várost jellemezte. A város kollektív jogának érvényesítése vezetett a város függetlenségének megőrzéséhez. Ha föllapozzuk Grossschmid Géza már idézett beszédeit, a följebbiekkel rokon gondolatokra bukkanhatunk, talán a leginkább *Jogélet „Szlovénzskón”* című előadásában⁽¹⁹⁾ mutatott rá a csehszlovákiai magán- és közjog átpolitizáltságára, ennek következtében részint a jogbizonytalanságra, részint a jogsértésekre. Grossschmid Géza elutasítani látszik a „kapitalista rendszert”, azt a „nyugati”(?) típusú társadalmi berendezkedést, amelyben aligha elérhető szerinte a szociális biztonság, a szociális kérdés „valódi megoldása”-t sürgette, „a munkanyereség igazságos megosztása”-t, és itt némi anakronizmussal egy idealizált kassai/városi társadalom képe lebegett szeme előtt, amelyhez hasonló Márai írásaiban vissza-visszatér.

3/ Amit Márai Sándor (is) a csehszlovákiai magyar fiatalokkal kapcsolatban kiemelt: „demokratizmusuk” és „humanizmusuk”. Ez a gondolat nemigen származhatik Grossschmid Gézától, aki egyébként 1932-ben áttelepült Magyarországra, 1934-ben miskolci közjegyzőként halt meg. Grossschmid Géza nyitottsága, „európaisága”, jogérzeke megfér konzervativizmusával, amely nemcsak a területi változások miatt rosszalta a Kassán is érzékelhető új időszámítást. Fia sokkal érzékenyebbnek mutatkozott az új humanizmus gondolatisága iránt, cikkeket adott annak az *Apollo* című folyóiratnak, amely programszerűen vállalta a magyarral egy régióban élt-élő irodalom/kultúra kutatását. Sárkány Oszkár cseh, Sziklay László szlovák tárgyú írásai (Gáldi László, Makkai László, Hadrovics László, Szvatkó Pál és mások munkái mellett) egy új Közép-Európa-kutatást ígértek, alapoztak meg. A szerkesztő, Gál István az *Új Szellem*nek is munkatársa volt, jó prágai kapcsolatokkal rendelkezett. Márai információi több helyről származhattak, az a fajta humanista gondolkodás, amelyet az *Új Szellem* és az *Apollo* fiataljai képviseltek (és amely az *Apollo*ban Thomas Mann, Bartók Béla írásainak közlésével is artikulálódott), különbözött a hivatalos Magyarország meghirdetett nézeteitől. S mintha a visszacsatolások fölötti öröm csitulán, maga Márai is az ő álláspontjukhoz közeledne: „Segíts, kedves Szent, hogy Vaclav és Hans és Jean és George hazatérjenek a háborúból, hogy az asszonyok erősek és igazszívűek legyenek, s a gyermekeket ne fojtsa meg a torokgyík és a mustárgáz...”⁽²⁰⁾

4/ Márai emigrációjában vetett igazán számot Közép-Európa végzetesnek bizonyult megosztottságával. Grossschmid Géza jogérvényesítő politikája az öntudat ébrentartásának erényét mondhatta a magáénak; tőle tanulva Márai Kassája a kulturáltabb Európa látomásának bizonyult, amelyet az új barbság megsemmisíteni törekedett. De a közép-európai összefogás távlatossága elsősorban az *Apollo* fiataljainak tudományos és fordítói munkásságában mutatott föl máig értékes eredményeket, a közép-európai népeket könnyen lehetett egymás ellen fordítani, a hitleri divide et impera kijátszotta egymás ellen az államokat, s a második világháború egyik nagy vesztese éppen a szlovákiai magyarság lett. A jelen kötet építve az ide vonatkozó legújabb kutatásokra bemutatja a szlovákiai magyarság ellen foganatosított intézkedéseket, az 1945-ös „kassai” kormányprogram kegyetlenségeit. Márai a *San Gennaro* véreben utal a közép-európai antinómiákra, amelyek oly sok tragédiát okoztak. Íróként az írásjelek különbözőzéseiről szól, történeti távlatba helyezve a megnyugtató módon ma sem teljesen rendezett viszonyokra gondolhatunk: „Úgy látszik, ezekben az országokban az ékezet a fontos. Mindenféle jel és ékezet van a nevükön, az irataikban, a magánhangzókon, sőt, a mássalhangzókon is van ékezet. Vagy olyasféle jel, mint az ékezet. Külön ékezetük van a magyaroknak, aztán a románoknak, a cseheknek és a lengyeleknek”.

Végezetül egyetlen, talán nem elég súlyal tárgyalt kérdést említek. Magyar-ország és az utódállamok magyarsága viszonyát. Sommásan arról lehetne vagy kellene szólni: mily kevés empátiával kezelte például a szlovákiai magyarság ügyét a hivatalos Magyarország kormánya, mily mértékben akarta „jobban” tudni, miképpen kell a megváltozott helyzetben viselkedni egy kisebbségnek. S ennek folyamán mennyi tapintatlanság, ügyetlenség, sőt, arrogancia jellemezte a hivatalosságot a visszacsatolt területeken ama rövid idő alatt. Akadnak kötetünkben ide vonatkozó utalások, de a részletesebb elemzés bizonyára hívebb képet fog rajzolni. Egy bizonyos: a visszacsatolt területek (Erdély Magyarországnak ítélt részét is beleértve) magyar lakossága hamar kiábrándult az „úri” Magyarország exponenseiből. S az is bizonyos, hogy nem teljesült Németh László álma: nem valósult meg az a minőségi állam, társadalom, amely vonzerőt tudott volna gyakorolni, mint ahogy a XIX. század közepén, Széchenyi István fejtegetése az olvasztói felsőbbbségről, a szellem kisugárzásáról is a romantikus gondolkodó megragadó megfogalmazása maradt.

Mainapság egyszerre van okunk az aggodalomra és a reményre. Hogy melyikre miért, tartalmazza ez a kötet, és bizonyára tartalmazni fogja a következő három kötet is. Igaz az, hogy a jelenlegi szlovák kormányzat játszik a „magyar kártyá”-val, elő-előveszi ismert szólalait a magyar veszélyről, Dél-Szlovákia fenyegetettségéről, akad néhány megoldatlan kérdés is a két ország viszonyában. Ám a régiók Európájának nem mutatkozik, nem mutatkozhat kifizetődőnek az elzárkózás, a diszkrimináció, az erőszakos asszimiláció politikája. A közös gazdasági érdekek, ha felismerik, a jószomszédi viszonyt segíthetnék. A szlovák-magyar viszony önmagától nem fog megjavulni, nem oldódnak százados görcsök. A télettség és a harag egyként rossz tanácsadó. A

kihívásokra a politikának, a tudománynak, a gazdaságnak, a művészetnek, mindenkinek, aki a kérdésben érdekelt (és ki ne volna érdekelt?), bölcs válasszal, higgadt magatartással kell reagálnia. Például olyan könyvekkel, mint amilyenek első kötetét most megkaptuk.

Függelék

A magyar (összehasonlító) irodalomtudomány nemigen figyelte föl Dionýz I. uríš in, a szlovák komparatista kezdeményezéseire, amelyek az 1980-as évek közepétől a diszciplína új rendszerének kialakítását, terminológiájának korszerűsítését célozták meg. Részint a világirodalom-fogalom újragondolásában, részben a nemzeti irodalom, valamint a nemzeti és a világirodalom között található irodalmi mező új szempontú átvilágításában jelölhető meg I. uríš in nemzetközi összefogással készült kötetének kutatási tárgyai és ajánlatai. Közöttük nem kis súllyal szerepel a nemzetiségi irodalom kontextusainak, irodalom és kontextus egymásra hatása lehetőségeinek leírása. Az irodalomközösséghez (medziliterárnost') vezető útra irányít I. uríš in, irodalmak olyan meghatározottságai érdeklik, amelyek a többi irodalomhoz való viszonyukban tetszenek ki, és itt nem pusztán a nyelvrokonság sugallta kapcsolattörténet játszhatja a főszerepet, hanem az irodalmi csoportképzés más összetevője is. Vagy azok a leginkább. Ebből a horizontból tekintő át azokat a kapcsolat- és kapcsolódási lehetőségeket, amelyek a (cseh)szlovákiai irodalom minősítésében, értékelésében, egyáltalában kutatásában megbízhatóbb következtetések levonására ösztönözhetik a kutatást.⁽²¹⁾ Abban kételkedem, hogy a (cseh)szlovákiai magyar irodalom „státusa” egybevethető lenne például a svájci olaszéval vagy franciaéval, mint ahogy még a jugoszlávai⁽²²⁾ vagy a csehszlovákiai irodalmi kontextus sem nevezhető azonos képletnek; jóllehet a szerb és a horvát, valamint a cseh és a szlovák irodalmak szembesítésekor hasznosíthatóak és produktívnak nevezhetők a „klasszikus” értelemben vett összehasonlító szempontok, ám a (cseh)szlovákiai vagy akár a jugoszlávai magyar irodalom helyzete (keletkezése, alakulása, „kontextusa”) igencsak eltér a csehétől vagy szlovákétól, mint ahogy eltér a szerbétől vagy a horvátétól. Amennyiben önmagában, nemzetiségi irodalomként tárgyaljuk, beleértve az irodalmi mechanizmust működtető nemcsak irodalmi intézményrendszert, óhatatlanul szóba kerül a nemzetiség/kisebbség léte, lehetősége, „szabadsága” és így tovább. Mindazonáltal éppen az irodalmi kutatások, valamint művelődéstörténeti elemzések kezdeményezték a szélesebb kontextus átvilágítását. I. uríš in kutatási feladatterve ennek következtében hozzájárulhat a kisebbségi kultúra elemzési eljárásainak, a tárgymegjelölésnek pontosabbá tételéhez.

Amit I. uríš in első helyen jelöl meg: a nemzetiségi irodalom (národnostná literatúra) önnön fejlődési folyamatának vizsgálata, ezen belül annak értelmezését igényli, hogy a nemzetiségi irodalom miképpen reagálta le az anyairodalomhoz fűződő szituációjának változásait, amelyek annak következtében álltak be, hogy új politikai-társadalmi és irodalmi helyzetbe került, amit másképpen úgy fogalmaz meg, hogy része lett a cseh-szlovák kulturális és irodalmi kontextusnak. Ez utóbbiban való elhelyezkedését nevezi meg a következő vagy az előzőt kiegészítő kutatási lehetőségnek, a cseh és a szlovák irodalommal a magyar nemzetiségi nem kizárólag egy politikai-társadalmi rendszerben (kényszerül) él(ni), hanem I. uríš in szerint a kölcsönös fordítói aktivitás is hozzájárul a csehszlovákiai irodalmi kontextus jellegéhez. S bár a magyar nemzetiségű szerző valóban sokat fordít(ott) szlovákból és csehből, ez megfordítva nem történt meg (teszem hozzá); s míg a politikában Csehszlovákia-Szlovákia számára a magyar tényező valamilyen módon fontos szerepet játszott-játszik, a kisebbségi irodalom ismertsége nem áll(t) ezzel arányban. Annál lényegesebbnek tetszik a magyarországi irodalommal fenntartott kapcsolata, s ebben (gondolom) a centrum-periféria viszony éppen úgy beleértendő, mint az egymás kölcsönös (újra)értelmezése. Nem kevésbé hangsúlyozza a többi (nemzetiségi) irodalom egymás között kialakult kapcsolatait, majd ötödik meghatározóul az irodalomközi folyamatban való részvétel problémáját említi.

S bár I. uríš in nem mérlegeli a különböző „kontextusok” jelentőségét, kutatási ajánlatai mérlegelést igényelnek, s annak megfontolását, miként hasznosítható ez a több rétegű feltételezés egy szociológiaiabb jellegű művelődéstörténeti elemzés során.

Jegyzetek

1. T. G. Masaryk: A nemzetiségi kérdés. Bratislava 1935.
2. A kötetet szerkesztőként Tóth László, társszerkesztőként Filep Tamás Gusztáv jegyzi, Budapesten jelent meg, 1998-ban, 261 lapon.
3. Kötetünk egyes tanulmányaihoz jól válogatott bibliográfia járul.
4. A kulturális tevékenységről vö.: „kisebbségi sorsunkban, adott viszonyaink közt, a kezdeményezésnek úgyszólván csak ez a lehetősége áll rendelkezésünkre.” Jelentés a csehszlovákiai magyar társadalmi és kultúregyesületek Kassán 1929. szeptember hó. 21-22-én megtartott II. kongresszusáról. Košice-Kassa 1929, 14.
5. Az előbbi jegyzetben idézett kiadvány közli Sziklay Ferenc előadását: „A kisebbségi magyar szellem.” E kérdés kortárs vajdasági magyar változatáról Szeli István: A magyar kultúra útjai Jugoszláviában. Bp., 1983. Főleg: 36-55.
6. Dr. Körmendy-Ékes Lajos képviselőjelöltnek és dr. Grosschmid Géza szenátorjelöltnek az Egyesült Keresztény-Szocialista-, Német- és Gazdapártnak 1920. április 4-én (húsvét vasárnapján) megtartott választási négyülésén elmondott beszédei. Kassa 1920. (Az Országos Széchényi Könyvtár 312.614 jelzetű füzetében az alábbi ajánlás olvasható: „Kedves Patrik barátomnak igaz szeretettel és barátsággal Géza. Kassa 1920. IV. 11.” Dr. Stuhlmann Patrikrol, premontrai kanonokrol van szó.)
7. Grosschmid Géza választási beszédeit, felsőházi felszólalásait, interpellációit jórészt tartalmazza kötete: Kisebbségi sors. Košice-Kassa 1930.
8. A sok megnyilatkozásból itt Reményik Sándor *Az íge* című versének első szakaszát idézem: „Vigyázzatok ma jól, mikor beszéltek, / És áhitattal ejtsétek a szót, / A nyelv ma néktek végső menedéket, / A nyelv ma tündérvár és katakomba, / Vigyázzatok ma jól, mikor beszéltek.”
9. Vö. 7. sz. jegyzetben i.m. Nincs hivatkozás e könyvre az ismertető mű bibliográfiájában sem. Az Országos Széchényi Könyvtár jódarabig a Zárolt Kiadványok Tárában óvta a kötetet az olvasóktól.
10. Az információt Neubauer Pál rokonaitól kaptam.
11. Hamvas Béla a pozsonyi származású, „szlovákiai magyar íróként” indult, első írásai a pozsonyi *Tavaszbán* jelentek meg.
12. Hlinka és a szlovákiai magyarság viszonyáról igen tanulságos sorok olvashatók a 7. sz. jegyzetben i.m.-ben. Grosschmid Géza idézi Hlinka egy kijelentését: „ami a magyarságnak öröme, az a szlovákságnak gyászja”. (80. 210.) „Én nem mondom – reagál Grosschmid –, hogy az ő mostani bánata nekünk öröm volna. (...) sem egy egyén, még kevésbé egy nép szerencsétlenségén nem lehet örülni.” (210.)
13. Turczel Lajos: Hiányzó fejezetek. Tanulmányok a két világháború közötti csehszlovákiai magyar irodalomról és sajtóról. Bratislava 1982. Főleg: 84-112.
14. Fried István: Márai Sándor titkai nyomában. Salgótarján 1993, 25-36, 60-61.
15. Vö. 7. sz. jegyzetben i.m., 456-457.
16. Grosschmid Géza idézi fiának *Isteneik nyomában* című könyvét. Uo., 448.
17. Dr. Grosschmid Géza szenátorjelölt beszéde. Elmondta: Kassán, 1925. november 7-én az Országos Ker.-szoc.-Párt nagy választógyűlése alkalmával. Košice-Kassa 1925.
18. Márai Sándor: Kassa, Képes Vasámap [a Pesti Hírlap melléklete] 1938. 42. sz., október 16.
19. Jogélet „Szlovenszón”, írta és előadta a » Magyar Jogászegylet« 1934. május hó 12. napján, a Magyar Királyi Kúrián megtartott teljes ülésén dr. Grosschmid Géza kir. közjegyző, Klny. a Magyar Jogászegyleti Értekezések és Egyéb Tanulmányok 1934. 7. számából.
20. Márai Sándor: Il Santo. Képes Vasámap 1939. szeptember 24. 39. sz.

21. Dionýz Iuriš in: Novodobá národnostná literatúra ako jednotka medziliterárneho procesu. In: Dionýz Iuriš in a kolektív. Osobitné medziliterárne spoločnosti 3. Bratislava 1991, 30-37.
22. Franjo Greševič: Poetika komparatívneho výskumu juhoslovanských/južnoslovanských spoločností. In: Uo., 204-212. Vö. mäg: Jožef Pogacnik: Möglichkeiten und Grenzen einer komparativistischen Jugoslavistik. In: Uö: Differenzen und Interferenzen. Studien zur literaturhistorischen Komparativistik bei den Südslaven. München 1989, 7-27.

Luchmann Zsuzsa

A táblabírói Magyarország

A megyei közélet visszasságai
a reformkori életképekben

A műfaj szerepe a kor irodalmában

A magyar reformkor két évtizedében erőteljesen megnövekszik a sajtó szerepe a kulturális közéletben. Ez csak az egyik megjelenési formája azoknak a 30-as évek elejétől szembetűnő változásoknak, amelyek az irodalom önszemlélete és belső tagozódása terén végbemennek. Az irodalom polgáriásodásának egy bizonyos megszilárdult szintjét jelenti a megfelelő intézmények megjelenése illetve a produkció intézményekhez kötődése, s ez csakúgy az önálló nemzeti irodalom elvéből következő törekvés, mint az időszzerűség és a közéletiség igénye, amely szerint az irodalomnak követnie és szolgálnia kell a nemzeti lét időszzerű tendenciáit.¹

Kialakulóban van egy újfajta olvasóközönség is, s benne minden eddiginél erősebben él az igény arra, hogy önmagával, hétköznapjaival, a való élettel szembesüljön az írásokban. Az olvasóközönség összetételében, ízésében és elvárásaiban bekövetkezett változásokra egy új lapfajta, a divatlap tudott a leggyorsabban reagálni, amelynek – a másik oldalról – létezése miatt azon, hogy mennyire képes az azonnali hatásra építve olvasóit magához kapcsolni. A közönség igénye, a divatlapok erőfeszítései az előfizetők számának gyarapítására, valamint a polgárosuló élet és a politikai-társadalmi harcok kiéleződése új műfajok virágzását indította el. A legdivatosabbak, a megváltozott igényeknek leginkább megfelelőek az útikép (útirajz, útilevel, útinapló), de mindenekelőtt az a szintén prózai műforma, amelyet népszerűsége egy időben minden más elé helyezett: az életkép.

Alig van írónk, aki ne tenne kísérletet e nemben – az élvonalbeliektől kezdve az író-újságírókon keresztül a gyenge vagy dilettáns tolforgatókig. Általuk megy végbe a prózanyelvnek a beszélt nyelv életszerű elemeivel való feltöltése, s az életkép annál is inkább alkalmas eszközünk erre, mert jobbító szándékának megfelelően többnyire humoros-szatirikus kicsengésű – az igazi humor pedig mindig realista, mert valósághoz, időszzerűséghez, író és közönség közvetlen viszonyához kötött.² Irodalom és társadalom egy hétköznapibb, reálisabb, gyakorlatibb egymásra találása korántsem csupán ebben az egy prózai műfajban érhető tetten, de korabeli közéleti befolyása, az irodalom polgárosodásában vállalt szerepe és nem utolsósorban a más műfajokban jelentkező erőteljes hatása miatt meghatározó jelentősége vitathatatlan a korban.

Ennek a műfajnak a vizsgálatára tesztek kísérletet egy nagyobb terjedelmű dolgozatban a bemutatás igényével. Céлом az összegyűjtött anyag egyfajta elrendezésével azt bemutatni, amit többek között Wéber Antal is megállapít: „A magyar életképirodalom jelentősége nem műfaji különlegességeiben, hanem abban a sajátos tematikájában rejlik, ami ezekben az életképekben kimutatható. Honi életképeink mozaikszzerű színterek, látszólag önmagukban zárt szabályos ábrák, minden nagyobb, messzebb tekintő igény nélküli apróságok. Egymás mellé illesztésük esetén azonban az apró rajzok elkapott, hevenyészve rögtönzött jelenetein keresztül a reformkori Magyarország hallatlanul izgalmas problémái tárulnak fel.”³

Ez természetes, mert – a többi realisztikus törekvésű prózai műfajhoz hasonlóan – a polgárosuló magyarságtudat, a nemzeti önismeret igénye hívja életre a 30-as, és a valóság rohamosan alakuló, változó viszonyainak leképzése virágoztatja fel a 40-es években. Minden érdekli, a társadalom valamennyi rétege, csoportja; az eleven forrongó élet legkülönbözőbb jelenségei, helyzetei, érdek- és ellentétviszonyai, a napi politikai küzdelmek fordulatai. Jelen idejűsége, közéleti töltése, tárgyának aktualitása tehát valóban alkalmassá teszi arra, hogy egyidejű képet adjon koráról, a reformkor Magyarországról.

Az életkép műfajához kötődő humornak és satírának óriási a szerepe egyrészt irodalmunk belső fejlődésében, eredetivé, nemzetivé válásában, másrészt a kor egyre élesebbé, türelmetlenebbé váló politikai harcaiban. Így lesz az életkép egyszerre irodalmi programmá és a reformkori küzdelmek hajtóerejévé. Mindkét szerepe elsődleges létezési formájához, a sajtóhoz kötődik. Az előbbit tekintve irodalmi folyóiratok, divatlapok legfontosabb műfaja, külön rovatot igényel magának, majd a korszak meghatározó jelentőségű divatlapját nevezik el róla. A másik szerepét illetően a közvetlen és gyors érintkezés gondolkodók és olvasók között, az azonnali reagálás, a gondolkodásmódok formálásának szándéka sem képzeltető el a nyilvánosságot biztosító orgánumok, a sajtó naprakészsége nélkül.

A műfajnak a korabeli életet rajzoló tematikai rendszerében nem lehet véletlen bizonyos problémafelvetések számukban is kimutatható népszerűsége, az összefüggés a két évtizeden belüli társadalmi mozgások illetve az életképekben megjelenő témák gyakorisága között. A feldolgozott anyagban szám szerint előkelő helyet foglalnak el a feudális táblabírói Magyarországot, a megyei élet fonákságait, a földhözragadt gondolkodású magyar nemeset, a mindenféle haladást gátló provincializmust megcélzó életképek, de a probléma megjelenik a más tematika vagy ábrázolási mód létrehozta csoportokban is.

Nem csoda, hiszen mind a figura, mind a hozzátapadó életforma és gondolkodásmód, tágabb értelemben az egész problémakör meghatározó alapkönfliktusa a reformkornak. Természetesen a szűklátókörűség, a koncepciótlanság csak a nagyon határozottan megfogalmazott törekvések megjelenésével válhat képviselőjévé egy gondolkodási módnak, s hordozhatja magában az állandó összeütközések lehetőségét. Ezért érdemes itt kitekinteni arra a mozgalomra, amely az 1820-as évek végétől teljesen új politikai helyzetet teremtett, és amely meghatározója lett a következő évtizedek társadalmi változásainak: a magyar liberális reformmozgalomra. Indokolja ezt az is, hogy az életképek tanúsága szerint a kortársak a parlagi nemesi gondolkodásmódban látták a változások legfőbb akadályát, s éppen a liberális eszméknek a jellegzetes figurák által történő, ritkán következetes, többnyire minden tudatosságot nélkülöző tagadása a rendes módja a tárgy ábrázolásának.

A magyar nemesi liberalizmus

Gergely András *A magyar nemesi liberalizmus születése* című írásában vállalkozik azoknak a kérdéseknek a megválaszolására: milyen társadalmi, eszmei, politikai folyamatok vezettek a reformmozgalom kialakulásához; milyen volt a célok és a valóság viszonya; mi volt Magyarország számára átvethető abból a humanisztikus, felvilágosodási gyökerekből táplálkozó ideológiából, amelynek „politikai eszménye a szabad polgárok alkotmányos állama, ahol a polgárok által választott parlamenten keresztül juttatják kifejezésre akarataikat, ellenőrzik a végrehajtó hatalmat”, s amely nem ismeri el a feudális függőség semmiféle formáját sem.⁴ Az egyén szabadságát, a törvény előtti egyenlőséget, a tulajdonszerzés szabadságát hirdeti, természetjogi alapokon nem ismer különbséget

emberek között származás, nemzetiség és vallási hovatartozás tekintetében, s alapvető jognak tartja a vélemény- és gondolatszabadságot.

Az Angliából és Franciaországból kiinduló eszme valamennyi országban a helyi viszonyoknak és társadalmi sajátosságoknak megfelelően ölt testet, de különösen jelentős változásokon megy át azokban az országokban, amelyekben a feudalizmus előrehaladott válságjelei mutatkoznak, ez azonban nem jár együtt a tőkés viszonyok kibontakozásával. Ilyen Magyarország helyzete is, ahol a feudalizmus válsága a 20-as években a maga teljességében válik nyilvánvalóvá.

A változtatás igénye messzebbre, az 1790-es évekre nyúlik vissza, de az akkori programnak még nincs realitása: a nemesség zöme a századforduló táján hisz a rendszer teherbíró képességében.

Az európai erőviszonyok változásai azonban rádöbbennek a nemesség gondolkodó csoportjait saját gyengeségükre: „minő csekély anyagi erővel rendelkezik ez az ország (ha közöttük vannak is gazdagok), és milyen labilis társadalmi bázison nyugszik, s ezért katonailag és politikailag mennyire ingatag, törekeny ez az oly kérkedve emlegetett sok évszázados kiváltságrendszer.”⁵ Ebből a felismerésből születik a nemesi modernizáció igénye, amely szerint a változó világban a nemesség a maga előjogait csak akkor tarthatja fenn, legitimitását csak akkor igazolhatja önmaga és a születő nemzet előtt, ha az egész társadalom képviselőjében lép fel, s ehhez méltóan él és politizál.

De hogy valóban mozgósító erejű lehessen az egymást erősítő gazdasági, társadalmi, kül- és belpolitikai körülmények hatására meginduló magyar liberális reformmozgalom, az új és ésszerű berendezés követelését feltétlenül szükséges volt nyomós okokkal alátámasztani. Az egyik fő érv a mindenki számára nyilvánvaló anyagi haszon, a másik a korszellem által kényszerítően követelt előrelépés szükségessége, a harmadik (különösen 1831 után) a jobbágyfelkeléstől való félelem.⁶ Ezek vezették el a reformpolitika alakítóit ahhoz a felismeréshez, hogy törekvéseiknek meg kell nyerniük a velük feudális osztályharcban állókat, s eredményezték a magyar liberális gondolkodás legsajátosabb vonását: az érdekegyesítés gondolatát.

Ez a gondolatrendszer nem a kiváltságok eltörlését, hanem a meglévő nemesi jogok (szabadság és tulajdon) kiterjesztését tűzte ki célul, azt, hogy a nép „az alkotmány sáncaiba emeltessék”. Horváth Mihály az 1842-ben a *Tudománytár* XII. kötetében közzétett írásában az európai gyors változások vezérfonalának tartja a népjog, az ember természettől fogva adott tulajdonszerzési- és szabadságjogának egyre erőteljesebb érvényesülését.⁷

A liberalizmus eszmevilága elválaszthatatlanul összefonódott azzal a gondolkörrel, amely a nemzetté alakulásban látta végső soron megvalósíthatóknak az érdekegyesítés önrendelkezést, társadalmi egyenjogúságot, nemzeti önállóságot jelentő célkitűzéseit. Az erőviszonyok reális számbavétele is azt követelte, hogy minél több réteg legyen érdekelt a közösség gazdasági megerősítésében és politikai védelmében. Nemzetet kellett teremteni a nemesség helyébe, amelyet tagjai az őket egybekapcsoló jogok és köteleességek valamint a nekik egyformán biztosított szabadság miatt érznek magukénak és védelmeznék.⁸ Ahogy „a nemesi nemzetnek a személyi szabadság és méltóság alapozta meg kollektív erejét és autonómiáját, a polgári elemek nemzeten belüli válása elsősorban nem a rendhez tartozást (nem az elnyomó funkcióban való osztozást), hanem a személyi jogok elnyerését, a személyi méltóság tiszteletben tartását jelentette”.⁹

A magyar liberális mozgalom bázisa rendkívül heterogén volt, nemcsak hogy nem tekinthető egy osztály harcának a többi társadalmi osztály ellen, hanem a megosztó vonalak az osztályokon, sőt a rétegeken belül is húzódtak, s az évszázadok óta hagyományos hierarchiát új erővonalakkal tagolták.

A legnagyobb súlya a birtokos nemesség azon gondolkodó csoportjának volt, amely válságából a kiutat a tőkés gazdálkodásra való áttérésben, a feudális viszonyok felszámolásában kereste. A nagybirtokos és nagytőkés arisztokráciából, amelynek évszázados hagyományokon alapult összefonódása az európai arisztokráciával, már jóval kevesebb számban kerültek ki a reformok hívei.¹⁰ Közöttük találjuk azonban azt az iskolázott középnemesi réteget, amely céljainak elérését – a birtok gondjaitól való megszabadulást és valamely polgári vagy államigazgatási pálya megszerzését – csak a mielőbbi társadalmi átalakulástól remélhette. De ők sem egészen elköltelezettek. A kisbirtokú, a jobbágytelken élő vagy birtoktalan nemesség egy része sokkal inkább tudati formában élte meg kiváltságainak előnyeit, mint hogy annak anyagi hasznát élvezhette volna; mégis az évszázados beidegződések elegendőek voltak ahhoz, hogy ellenezzék a liberális törekvéseket (egyik leggyakrabban elővett célpontjával szolgálva ezzel az életképiróknak).

A város lakó polgárságnak viszont volt egy olyan rétege, amely ettől a mozgalomtól várta a gazdasági korlátozások megszüntését, a piac biztosítását, a felekezeti-politikai emancipációt: elsősorban a társadalmon kívüli létre szorított, de anyagilag egyre jelentősebb tényezőként jelen lévő zsidóság és a már asszimilálódo szerb, görög eredetű polgárság (helyzetük és törekvéseik meglehetősen ellentmondásos megítélése főleg a fővárosi életképek csoportjában tűnik fel).

Talán csak a társadalmi alávétettség állapotában tartott legelső és legszélesebb tömbön belül nem beszélhetünk hasonló, határozott megosztottságról. Bár a haladó törekvések a 30-as években a parasztság egyes rétegeihez is eljutottak, még mindig inkább tárgyai mint alakítói voltak a politikai küzdelmeknek.

A liberalizmus rendkívül heterogén bázisa egy racionális politikai, gazdasági és társadalmi megfontolásokon alapuló, világos programmal rendelkező ideológiát támogatott. Ugyan ennek megjelenése előtt is volt a kornak egy, a kiváltságörzést igazoló verbőczyánus eszmevilága, de a „vágatva haladókkal” szemben programot adó ideológia, a konzervativizmus eszmei értelemben csak a liberalizmus reakciójaként születik meg. Az önkép és ellenségkép ellentétpárjai (arisztokrácia és demokrácia, alkotmány és felforgatás, megfontolt haladás és rögtönzés, hivatott politika és dilettantizmus stb.) a 40-es évek elején formálódnak ki a konzervatív publicisztikában.¹¹

Az önmeggyőzősen kívül az ingadozók megnyerésére is alkalmasnak bizonyult az az érvrendszer, amelynek végső következtetése: a reformok megvalósítása egyet jelent az arisztokrácia önfelszámolásával. La Motte Károly gömöri követ így érvelt az örökvaltság és a tulajdon- és szabadságjogok jobbágyokra való kiterjesztése ellen: „Azt mondják ugyan, nem szűnünk meg szabadok lenni, bár a népet is részesítjük a szabadságban. De mit ér nekem (úgy mond a szónok!) mit ér nekem a szabadság, ha minden ember szabad?”¹² (Ezeket a szavakat feltűnően gyakran adják az életképirók tipikus konzervatív nemesi figuráik szájába.) Az állagmegőrzésre törekvő nemesi köröknek érdekeiket az udvar feudális érdekeivel kellett egyeztetniük, így lett a rendi alkotmány tiszteletben tartásának ára a reformok elutasítása. A két irányzat első nagy erőpróbájára az 1832-36-os országgyűlésen került sor.

Az ugyanazon eszmerendszerből születő két program, az azonos elvi gyökerezésük ellenére az átalakulás konkrét részleteit illetően nagy különbséget mutató művek (Széchenyi: *Stadium*, Wesselényi: *Balítéletekről*)¹³ késői megjelenésük miatt ugyan nem gyakorolhattak közvetlen hatást az országgyűlés követeltatásaira, de pontos képet adnak két tábor, a feudális konzervativizmus és az ellenzéki liberális reformmozgalom kialakulásáról és törekvéseiről.

A haladó szellemű nemesi tábor kezdetben mindenütt csak maroknyian képviselték, de a megyei javaslatok, a követválasztások és -utasítások végül is a megyék többségében az ő győzelmükről vallottak. Több mint negyven megye követelése eredményeként országos vitában merülhetett fel az úrbéres kérdések megoldása, az ősiség eltörlése, a szolgáltatások illetőleg a robot megválthatósága. Ismét előkerült a paraszt hivatalviselésének és birtokbírhatásának kérdése. Ez a nemesi jogok mindenkire való

kiterjesztésének, a közteherviselésnek, az általános hivatalképességnek és a törvény előtti egyenlőség követelésének formájában is jelentkezett.

1832 derekára, ha szervezeten nem is, eszmeileg már kialakult a polgári átalakulást óhajtó reformerek csoportja, akik az európai liberalizmus talaján a hazai viszonyok figyelembevételével vették fel a harcot az új nemzetállam megteremtéséért.

A reformeszmék szolgálatában

Az életképeknek az a tematikus csoportja, amely a haladó eszmék népszerűsítését azok tagadásának és tagadóinak ábrázolásával igyekezett erősíteni, a mindenfajta változást ellátó, birtokukon vegetáló, közömbös, vagy az ősi alkotmány bűvöletében élő, annak megőrzéséért ólmos botokkal cselekvő maradi nemesi gondolkodásmódot célozta meg.

Tulajdonképpen nem is egy csoportról van itt szó, hiszen a probléma felvetődik majd minden témában – megerősítve azt a feltételezést, hogy a hétköznapokból táplálkozó műfaj számára kimeríthetetlen lehetőséget nyújtott az évszázados hagyományokon és szokásjogon alapuló s a nemesi liberalizmus erősödésének tükrében egyre veszélyesebb és anakronisztikusabbnak tűnő élet- és gondolkodásmód. Ugyanazok a jellegzetes figurák a hordozói ennek a gondolkodásnak, csak máshogy hívják őket, ugyanaz a nemesi porta az életterük, csak más névvel. De hogy mennyire jellemzőek a megnevezések nemesi kúriákra és gazdáikra, íme néhány példa: Nyakas Gábor – Állásfalva (Bernát Gáspár: Vadászkalandok pongyolában – É 1847.);¹⁴ Konok Mihály táblabíró – Hátvölgy (Bernát Gáspár: Táblabíró – H 1844.); Piczurka szolgabíró – Filkófa (Vas Gereben: Rabvallatás – É 1845.); Rondaháti úr – Rondahát (Munkácsy János: Rondaháti ur vagy A' pipaszárnyai hosszú falu – Ra 1837.); Enyvesi táblabíró, Borosy főbíró – Rongyháza (Bölkfy Zakariás: Magyar panoráma uti képekben – PD 1847.); Dünnyögi Márton táblabíró – Jajvár (Bernát Gáspár: Jajvár – H 1846.); Homályosi táblabíró (B.P.: Megérkezés Sz.-ba – É 1844.); Bunkóczy táblabíró (Tassi Ede: Egy táblabíró mint nemzetőr – É 1848.); tekintetes Husvág úr Kiss Antal: Egy éj a Nyírben – H 1845.); Marady úr (Zugváry: Tekintetes Marady úr és hitvese – H 1843.); báró Csapdosy fő táblabíró (Besze János: Tisztújítás előtti megyei életkép – PD 1847.); Gyomordy táblabíró (Boross Mihály: Uram bátyám I. A forradalom előtt ... – Hölgyfutár 1850.); Lophogi táblabíró (Lauka Gusztáv: Tóbiás a rendületben – Ch D 1848.); Késegy táblabíró, Vesztegházy (A késekedő – R 1834.)

Az alakuló magyar életkép-irodalmon belül éppen a parlagi nemesség tükrét adó írások azok, amelyek belső irodalmi hagyományokból erednek, bizonyítva azt, hogy az egyes jellemző helyzetek, típusok felbukkanása, amennyiben ezek valóban az élet lényeges mozzanataira tapintanak, motivikusan egymáshoz kapcsoló írókat, költőket egy-egy fontos, történetileg körülhatárolható időszakban. Sőt, átnyúlik határokon, s a hasonló témájú és az írói megoldásokat tekintve is rokon művek hatásában a legkülönbözőbb szemléletmódokat eredményezik.

A probléma életképszerű megfogalmazódásakor a vidéki nemesi karikatúra-irodalomnak – az első nagyhatású irodalmi mintától, Bessenyei Pontyijától számítva – már hat évtizedes hagyományai vannak. Bár véletlenszerű, mégis érdekes, hogy a témacsoport időben első írásának hőse Gvadányi „híres peleskei nótáriusának felföldi kollégája”, aki szintén hazafiúi indítatásból megy Pestre (Nyilfi: Pipárdi Notárius Pesten – R 1835. 17. sz.). De előképei a kor figuráinak Gaál György Tudós palótza, Verseggy Kolomposi Szarvas Gergelye és közvetlen előzményként Fáy és Kisfaludy víg novelláinak parlagi nemesi figurái, különösen Sulyosdi Simon. Sokkal korábban váltak tehát a falusi kúriák alakjai a humoros témák forrásaivá, s a humor mögött már akkor a születő új és az avuló életformák ellentéte feszült, de az elsősorban a nemesi kötöttségekből adódó szemlélet ritkán tudott úgy szatírává élesedni, mint Sulyosdi alakjának megformálásában. A módszert, hogy külsőségeivel, öltözködési, viselkedési szokásaival, környezetének megjelenítésével jellemezhető egy jelenség, jól ismerték és használták az elődök, s ez akkor is hagyományt teremtő érték, ha a jelenség ábrázolásának mélyebb értelmét igazán csak az a kor adta meg, amely felismerte a benne rejlő politikai veszélyeket is.

Az életkép öröklött és nagyon kedvelt módszerbeli fogása, hogy a parlagi nemes közvetlen természeti, tárgyi és emberi környezetének lefestésével már akkor ítéletet mond, mielőtt belelátatna a figurák gondolataiba. Kísértetiesen hasonlóan egymáshoz az elhanyagolt, gondozatlan, a tudatos gazdálkodás hiányában látványosan pusztuló kúriák, azoknak lakói izléséről képet adó berendezési tárgyai valamint mindenható uraik leggyakoribb tartózkodási helye, a karosszék körül sündörgő emberfigurák. Sőt, mintha a karosszékben ülők külsejét is egymáséiról másolták volna; elég is itt egyét leírni, olyan jellemző: „Kurta rókabőrös dolmánykájában, közép nagysága, csupa hájtest, hunyorító kicsi szemekkel, melyek a szederpiros pozsgás arcz halmaiból tátongó sír koporsójaként villogának ki, borzas bajusz, derűs ajk, s dus zsírban usztatott hajfürtök, öt ujjnyi aranysegélyű nyakkendőn nyugodva, sujtásos nadrág, piros bagaria csizmában: tevék a lényt, kit csukló tisztelettel monda mindenki tekintetes Husrágy Jeremiás urnak.” (Kiss Antal: Egy éj a Nyírben (frescokép) – H 1845. II. 15. sz.)

Tompa Mihály *Látogatás urambátyámnál* című életképében (H 1844. 19-20. sz.) az utazó vidéken élő nagybátyját látogatja meg. A ház körül lecsapolatlan mocsár, a kertet buja gaz veti fel, az alsókert 4-5 hold földjét hitvány akáccal ültették be, mert a gyümölcsfát óvni kellett volna a falu gyerekeitől. Podagrás úr nemesi udvarházában (Bölkfy Zakariás: Falusi divatképek – Búcsú – PD 1848. 1-5. sz.) a konyhaajtóval „vis a' vis kankalékos kut meredezett, mely körül folytonosan oly nagy mocsár bűzölgött, hogy a nádas szobák ablakait soha nem lehetett felnyitni, mivel a megszokott penészszagot azonnal elnyomta a mocsárbűz. Podagrásiné ezen posványt csak azért nézte el, mert számos kacsa, lud hizott fel hinárijain.” Piczurka szolgabíróéknál (Vas Gereben: Rabvallatás – É 1845. II. 24. sz.) „a sűrűre nőtt málnavirág mellett söprőgaz zöldellett, a' háznak udvarában pedig vadászebek bujták a' gazt”.

Rondaháti úr nemesi telkének kétharmadát is százados ingovány veszi körül. (Munkácsy: Rondaháti ur vagy A' pipaszárnyai hosszú falu – Ra 1837. 60. sz.), s olyan jellegzetes képet nyújt az épület belülről, hogy kellékei aligha hiányozhatnak a hasonló tárgy körű írásokból. Legjelesebb része a ház falát támogató fegyvertár homlokfalán a vasbuzogánnyal „mellynek nyakán domboru fejr betűkkel írva van: ' ne bánts a' Magyart!' , de megfogni felettébb veszélyes, mert az egész fegyvertár ránkomolhatna.” Mellette fekszik „egy hosszú puska, melynek kakassát Rondaháti ur, még az utolsó insurreciónál, haza felé futamodásakor elvetette, nehogy e' kakas odahaza, a' francziákról neki valamikép kukorikolhasson.” Az élésládával szemközt „egy szájára fordított rakláda, (Verschlag), melyen Rondaháti ur pipái tartatnak; e' rakláda fölött csirizzel a' falra ragasztva, Zöld Marczy' , Becskereki és Palatinszki' kifőstett képe” (a vásári ponyvák hőseinek képei a nemesi udvarházak, falusi kaszinók, pusztai fogadók jellegzetes díszítőelemei az életképekben).

Bernát Gáspártól 1846-ban közli a *Honderű* azt a két életképsorozatot, amelynek tárgya, ábrázolásmódja és hangja ugyanarról a töről fakadt, s amelynek figurái, motívumai jellemző elemei a témacsoportnak. (Töredék egy kalandor naplójából – H 1846. 13-16. sz.) Bocskorfalvi Bocskor Tádé a „bürokkal és vaddinnye indával nyakigbélelt” hét szilvafájában „képviselő az ősiség sárkányóriását”, Dönnyögi Márton táblabíró, Pirefalva szittyá basájának kúriája pedig a falu végén ásitózik. Mindkettő karszéke körül ugyanazok a szolgálattelvők hemzsegnek. Bernát Gáspár kifogyhatatlan az ötletekben ezen „testőrségi vitélet” szerepét és származását illetően.

Természetesen a külső megjelenítés mozaikképeinek összeválogatása is a karikázó szándékra van alárendelve, mint ahogyan maguk a figurák sem hús-vér emberek. Valamennyi vonásuk a korabeli életben problémaként létező személyiségvonás, de ezek olyan sűrűtetséggel vannak jelen egy-egy alakban, hogy az együttesen torzképet eredményez. Azonban ez az egyénítés nélküli tipizálás is egyfajta realizmus, s fontos a műfaj számára, hogy minél többen ismerjenek magukra az ábrázolt típusokban. Az

életképirók nem elégszenek meg azok tudatos alkalmazásával, az olvasóval meg is osztják a megformálásukra vonatkozó elveiket: „Nem egy példányát akarom leírni ezen osztálynak, hanem csupán általános jellemvonásokat akarok rajzolni, melyek ha összesen nem is, egy vagy más részben legalább minden táblabíróban feltaláltnak” (Iryni: A táblabíró – É 1845. 7-8. sz.), Pajor István pedig még annak nehézségeire is felhívja a figyelmet, „misperint általánosságból nehezebb egy egész nemet jellemző egyéni képet összeállítani, mint egészen eredeti s egyedül önmagukat képviselő személyiségeket teremteni...” (A sujtás embere – H 1846. 19. sz.)

Ezek után az általános jellemvonásokból összeáll a táblabíró képe, aki törzsökös magyar ember, s jelleme a félműveltségben áll. Nagy hazafi, azaz örökké puffog és szenvedélyeskedik, de ha tettekről, áldozatokról van szó, visszavonul. Akár vágatató, akár tespedő, hajlik a túlzásokra, „csak-megoldásokban” gondolkodik, „ritkán szabadelvű, rendszeren conservatív, mindig igen sajátságos eredeti ember”. Fél minden újítástól, „ruházata visszataszító, lelke elparlagiasodik, rozsdát kap és mindez, csak hogy délben nagyobb étvágya s asztalánál kövérebb étkek legyenek. Semmi nyelvet nem beszél tisztán, de „ez nem rekeszi ki ünnepelesebb alkalmakkor, minő a megyegyűlések, főispáni ebédek stb. zabolátlannak ne mutatkozzék a nyelv fölcifrázásában. (...) A Tisza körüliek, hol az igazi táblabíró tenyészik, legállhatatosabban ragaszkodnak Árpád nyelvéhez”. Legnagyobb bűne, hogy lányát egyáltalán nem, fiát pedig rosszul neveli, mert önmaga képre formálja.

Azért is érdekes Iryni típusalkotása, mert még a bevallott általánosításra törekvésen kívül is rendkívül tág keretet ad a táblabíróság értelmezésének. Közel sem szűkíti le csupán a konzervatív meggyőződésű vagy a minden változásra nemet mondó, parlagi életet élő és parlagi gondolkodású nemesek csoportjára; nála a táblabíróság egyfajta szemléletet jelent: a csak-megoldásokban gondolkodó, a minden tekintetben műveletlen embertípusát.

Általános vonásokat rajzolt Pajor István is, konkrétabbnak mégis azért látszik képe, mert egy szűkebb nemesi csoportról készíti – nem kisebb személyiségre, mint Kölcseyre hivatkozva, aki sujtásos népek nevezte a magyart. A csupán a külsőségekben megjelenő magyarkodás jelenségeinek is megvannak az irodalmi előzményei (a peleskei nótáriusnak a magyarságot az öltözködésben számon kérő naiv szemléletében; Csokonai *A bagoly és a kócsag* című prózai állatmeséjének az öltözet-hazafiságot szatirizáló irányzatosságában). Ez a látszatmagyarság és a szájhazafiság fonódik itt össze a sujtás emberében, akit ugyan gyakran látott a szerző háziköntösben vagy papucsban, mégis úgy tetszett neki, mintha „lapos sarku marhabőr csizma, paszományos magyar nadrág, insurgens dolmány illetőleg zrinyi, báránycucma és nagyon kiczifrázott juhászbunda, egyetemes e costumhoz tartozó sallan és czafrangokkal lettek volna sokra becsült testiségüknek betakarói; és miért?”, mert fantáziája „a szájból özőnlő sujtásokkal lassankint egész valójokat ugyanazonítt annyira, hogy utoljára nem egyebet, mint egyetlenegy nagyszerű sujtást – in echt Kölcseyschen Sinne – látott maga előtt tornyosulni”.

Ő az, aki csak hasának él, akiben nincs egy cseppnyi szellemiség sem, ugyanakkor „mód nélkül büszke a nálánál kisebbek, és rendkívül meghunyászkodó nagyobbak irányában. Különösen sokat tart pedig nemesi szeplőtlen származására és szabadságjogaira. (...) E részben az apprehensionál keményebb indignatio lobog bordái közt az adót és közherviselét sürgetők ellen; azon hálátlan kakukfiak ellen – mint magát kifejezni szereti – kik őseik emlékét illy csupán paraszthoz illő elvek – vagy minek is mondja – követelése által beszennyezni nem borzadnak.” Mindemellett abban a hitben él, hogy „nincs Magyarországon kívül élet, – minden más nemzetű és nyelvű embert lenéz, s egyedül a magáét tartja minden tekintetben dicsőnek”. (Nem nehéz a felvázolt jegyekből következtetni arra, hogy a szerző elsősorban a középnemességnek már magas számarányuk miatt is veszélyes, kiváltságőrzésre berendezkedő csoportjait veszi célba, illetve azt a jobbágytelken élő réteget, amelyet egy 1836-ban hozott törvény már állami adó alá vetett.)

A 40-es évek előrehaladtával egyre maróbb és elkeseredettebb gúnnyal keresik életképiróink a magyarázatot a „szittyá basák” élet- és gondolkodásmódjára valamiféle ősi magyar jellembe – a látszat ellenére is távol állva ugyanakkor a felmentésadás lehetőségétől (a klasszikus példa Petőfi verses formájú zsánerképe, a Pató Pál úr).

Bernát Gáspár – a rá jellemző körmönfonsággal – így kezdi *Vadászkalandok pongyolában* című freskóképét (É 1847. II. 26. sz.): „A sötét bankóvilág aranykorában, midőn a haladás idéttlen váltószörnye nem vezeté vala még pogány jégre a szittyá kereszténység sujtásos rendeit; ő s jellemünk leghűbb tükörén: a komolyan mosolygó alföldön élt és uralkodék egy hazai füstimádó devalvált patricius (...): Nyakas Gábor de Eadeny et Állásfalva”. S aztán a közel sem csupán az ázsiai nyugalomban kiteljesedő eredeti jellemről elmélkedik.

Rajta kívül sokan hivatkoznak még az ősi magyar jellemre mint a bajok egyik forrására. Szűcs Jenő is érinti a kutatásai periferiáján mindenütt ott kísértő problémát. Véleménye szerint erről a legokosabb dolgokat nem a hungarológusok írták, hanem Babits a *Mi a magyar?* című kötetben közölt tanulmányában, aki nem a nemzeti jellemet ragadta meg, mert az nincs, „legfeljebb bizonyos történetileg meghatározott tipikus pszichikai reakciók. Ezek nem a vitézségben, a szabadságszereteten és ehhez hasonló lapidáris történeti önjellemzésekben állnak, hanem olyasmiben, mint a nil admirari bölcsessége és szkepszise (a fonákjáról: a jogi fikciókba való belenyugvás), a senki ne háborgasson büszkesége (a fonákjáról: a formális megoldásokba való belenyugvás hajlama) és így tovább.”¹⁵

Nagyon természetesen adódik a műfaj célzatosságából, a javítani akarás szándékából, hogy életképiróink a tipikus pszichikai reakciókhoz mindig fonák oldalról közeledtek. A Böckfy Zakariás néven publikáló Boross Mihály nem kisebb feladatra vállalkozik egy képsorozatában, mint a kor által formált „nemzeti jellemnek” a megrajzolására, méghozzá „alkony táján”, amikor a tárgyak árnyai megnyúlnak, megnagyobbodnak, arányai eltorzulnak, és az így születő képeknek csekély a fényoldala (Magyar panoráma árnyképekben – PD 1846. 21-23. sz.). Érti is a kockázat nagyságát szándéka megvalósíthatóságában, mert így készíti elő munkáját: „De nemzetéletet rajzolni – midőn az alkonyat felé ballag – hűn, hogy a nemzet minden egyes tagja, midőn az ecset rajta húzódik át, ön fejére tapintson; hűn, hogy mindeki szeresse a képet, és mégis mindenki nehezteljen is rá; ez a feladat, ennek megfelelni nevezem művészetnek.”

Érdekes módszerrel rajzolódik ki a magyar panoráma az írásból, amelynek szerkezetét a magyar ember általános vonásaira vonatkozó kérdések megválaszolása tartja össze. Ebbe az általános képbe belesűrt mindent, ami a tárgycsoport egyes nemesi figurában – többnyire válogatva a jellegzetes jegyekből – amúgy is koncentrált formában jelentkezik. A politikai viszonyok változásával az életképirók egyre inkább érezték, hogy a hozzá kötődő külső valóságselemek festésével történő kritikán túlmenően mennyire alkalmas ez a figura a kor meghatározó gondolatrendszerének ütköztetésére. A szerzett tapasztalatokat és a talált mintákat együtt felhasználva olyanná formálták, hogy környezete, alakja és gondolkodásmódja már-már szimbólumává váljék annak a pusztulásra ítélt Magyarországnak, amely ellen olyan szenvedélyesen vette fel a küzdelmet a reformmozgalom. Nem egy író vállalta ezen a módon a bírálat mellett a haladó eszmék népszerűsítésének feladatát, sőt, a politikai oktatómunkát az életkép eszközeivel. Köztük Boross Mihály, akinek tárgyismeretét, problémaérzékenységét, szemléletének radikalizmusát valószínűleg meghatározta jobbágyi származása is.

Életképében a magyar emberre vonatkozó kérdéseket a magyar nemes vonásaival válaszolja meg egy-egy rövid mondattal, amelyet aztán azért bont ki, hogy eleget tegyen vállalt feladatának, a reformeszmék terjesztésének.¹⁶ Néhány a „Milyen a magyar

ember?” kérdésre adott sok és sokféle hangon kifejtett válaszból: a magyar ember büszke. Büszke agarára, nemesi levelére, amit ha a főügyész udvarába behajtott négy sárga csikón nyert is, dicsekedve emlegeti Árpádtól számított vitézkedő őseit. A magyar ember henye. „Összedugott kézzel lesi a föld termését, és mivel az magától csak töviset és bogáncsot terem, hogy legyen mit enni, mit inni és mivel ruházkodni: leül, az istenadta tollat fogja a kezébe”, és adóslevelet ír a zsidónak, de hitelintézetekről hallani sem akar. Dolgozni nem tanult meg, mert felfogása szerint „kereskedés zsidónak, mesterség paraszt- s németnek való; nemes ember született törvényhozó, született tisztviselő.” A magyar ember önző. Félti jogait, „azokat mással megosztani irtózik, s ősi alkotmánya megosztása nélkül, megoszthatóknak nem is tudja képzelni”.

Az előbbi, az önpusztító, korszerűtlen gazdálkodásnak a parlagi gondolkodásmóddal történő közvetett bírálata mellett most közvetlenül is megszólalnak a liberális reformpolitikának az érdekegyesítésre és a közteherviselésre vonatkozó gondolatai, s még megformálásukban is érezni rajtuk Wesselényi hatását. Azzal folytatja ugyanis, hogy a jog nem olyan, mint a bor vagy a kenyér, hanem „olyan, mint az áldott levegő, ezeren szívják és mindenkinek életet ad; olyan, mint a jölvő nap, milliókra hinti elevenítő sugarait. (...) Minél többek vállain nyugszik az alkotmány, minél többekre oszlik a tereh, minél többen részesülnek a jólétben: annál erősebb az alkotmány, annál könnyebb a tereh, annál nagyobb az összetartás.”

A következő megválaszolandó kérdés: „Mit csinál a magyar ember?” S a válasz: Az adósságokon és azon kívül, hogy naphosszat hosszú pipaszárból eregeti a kertaljai cserebi bodor füstjét, agarászik, vadászik, gyülesezik, és ami a legjellemzőbb: korteskedik. „Marhával vagy gabonával kereskedni pirul, mert hiszen ő nem zsidó, ő a hivatalviselő status; és emberrel, lélekkel kereskedni nem irtózik. Néhány ezer forintot zsebébe dug, mint házaló zsidó, faluról falura megy, pénzt oszt ki, lelket vásárol, itat, részegít, hazudik – más szóval kapacitál.”

A megyei közéletnek ez a sajátos szégyenfoltja, a háromévenkénti tisztújítással járó anyagi-, erkölcsi- és vérvesztést semmibe vevő korteskedés olyan állandó jelenlévő célpontja a korabeli életképeknek, hogy majd külön figyelmet érdemel. De megszólal panaszként az elhagyatott, magára maradt néptömegek kiszolgáltatottsága és befolyásolhatósága is – szélesítve a magyar panorámáról rajzolt árnyképet. Későbbi részletekkel vegyes részvért vált az író hangja, amikor így fordul társaihoz: „Irhattok ti, tudósok, Nemesek hadnagyait, irhattok még négy Tisztujtást: azzal czélt nem érendetek.” A szegény pór ugyanis, aki mint megvásárolt áru kerül színpadra, nem megy színházba, a gúny tárgyává tett úr viszont nem ismer magára. „Ne a szegény elcsábított pór magyar embert vádoljátok, mert hiszen az tanulatlan, alig tud szénás és szalmás lába közt különbséget tenni, mert hiszen az szegény, s ha napszámba elmegy maga kenyereért, miért ne menne egy pengő forintért, elegendő bor, s gulyáshús mellett, robotos kocsin megyei gyűlésre, hol csak ‘maradjon’, ‘nem kell’-ig terjed fáradságos munkája, habár a magyar nyelvről legyen is vita.”

A tisztújítás szégyene – a győri retirádáé mellett – talán a legmaróbb, legélesebb gúny hangját szövegezte meg a megyei közélet tipikus vonásait, fonákságait rajzoló életképekben. Érthető számbeli megjelenésének magas aránya a témacsoporton belül: a megyei visszaélésekkel és megszüntetésükkel az országgyűlés és a korabeli publicisztika bő terjedelemben foglalkozott¹⁷, s megfelelő érdekű tárgyként szolgáltak a klasszikus műfajok számára is (Boross Mihály utalása Kovács Pál és Nagy Ignác vígjátékaira). Mintegy átmenetként a táblabíró személyébe sűrített magyar nemes eddig vázolt jellemrajza és annak egyik jellegzetes életfeltétele között –, érdemes néhány szót szólni Csengery *Magyarkák* című életképéről (É 1844. II. 4. sz.). A műfajnak ahhoz a típusához tartozik ez az írás, amely kész fametszetekhez készül valamilyen ürüggyel. Ebben az esetben a képmetsző nem értven a magyarka „szellemi jelentőségét”, két törpemagyart készített. Csengery mégis tud szöveget írni hozzá, mert az ő értelmezésében a magyarka korcsmagyar, így a pohost megteszi táblabírónak, a soványat pedig közönséges kortesnek, miközben nem kevés iróniával nyugtatja meg az olvasót: „efféle csodabogár oly kevés már, istennek hála! hazánkban, hogy bizonyosan senki nem fogja szavainkat magára venni, annál kevésbé, mivel az illy magyarkák Kalendáriomon és álmokönyven kívül egyebet nem is szoktak olvasni.”

Bernát Gáspár „nemzeti életképét” adja a magyar restaurációs szokásoknak (Restauratio – PD 1844. II. 10. sz.), s mivel nemzeti jellemre s szokásokra nézve – mások is gyakran hangsúlyozzák – igen kiválónak találja a Tisza-melléki népet, tárgyát Magyarország egy tiszai megyéjében keresi, ahol ilyenkor a mélységes pincékben tanácskoznak három évi életre s halálra. Egyik párt szónokának asztaláról sem hiányozhatnak az „alkotmányos pótlékok”, s a sikeres restauráció mérlege: „Korteseknek nevezett magyar ödöklő angyalok ez alkalommal megbecsülték magokat, mert az ellenpártból nem több, mint huszonkilenc sugára vérzett el ölmos halállal az alkotmányt, ... a megyei székváros pedig ez egyszer csak három helyen gyujtaték fel.”

A magát – a-val jelölő író akár Bernát Gáspár is lehetne – ugyanazokkal a tárgyi elemekkel, fordulatokkal, hatáskeltő zárómozgással dolgozik (Díszemenet és tanyaszemle – H 1844. II. 23. sz.).

A *Tisztújítás* előtti megyei életkép Besze Jánostól (PD 1847. 17. sz.) azonkívül, hogy a méltóságos báró Csapdosy Márton főtáblabíró tisztében való megerősítésének körülmekinté és alapos előkészületeit ecseteli, megfelelő érvekkel alá is támasztja ennek a hazára egyedül üdvös voltát. Fonák oldalról képviseli itt is a reformpolitikát az életképirő, mert hőisével a konzervativizmus eszmevilágának hatásos érveit mondatja el az adó ellen, a szabadság- és tulajdonjogok jobbágyokra való kiterjesztése ellen: „ha valahogy a másik párt győzne, melly a nemest adóztatni, közmunkában részesíteni, s a parasztnak még nagyobb szarvakat adni akar, vége lenne becsülete hitelének, s így természetesen a hazának is; mert ha ős családok dűlnek, az aristocratia gyengül, a nemesség hitele vesz: – veszni kell mindenek.”

A roppant eszemiszomok kortesnépének – cserében a traktáért – egy valamit kellett elviselnie: a cikornyás szónoklatokat. (Hogy valószínű a jelenség, bizonyítja Bajzának a vármegyei szónoklatok nyelvi ízléstelenségeit elítélő megjegyzése a *Kritika Lapok* 1833-as III. füzetében.) A tartalmatlan szájhazafiság retorikája kedvelt tárgya és hatásos eszköze az életképeknek a nyolcszázados kiváltságos őrző politika ellen (Fiván: Szónok az akolban (*Pusztai életkép*) – PD 1845. 5. sz.; Pajor István: Az auctoritas (*Nemkép*) – PD 1845. 22. sz.), különösen kedveli a ballasztok alkalmazására egyébként is hajlamos Bernát Gáspár. A *Töredék egy kalandor naplójából* című freskőképeben a kocsmai parlament szónokának pleonazmusai és hiperbolái (Pajor auctoritása pl. más retorikai eszközök között nem is ismer) között zárójeles mondatok utalnak az egyidejű véres és tragikus történésekre.

Lauka Gusztáv szerint a lélekvásárlásnak és népcsábításnak a testi élvezetekre építő módja vesztélyt jelentett még 1848 nyarán is (*Képviselő választás* – Ch D 4. sz.). Az a tapasztalata, hogy a gondolkodásmódot a régi beidegződések irányítják, semmi nem változott, csak a frazeológia. Ezt karikírozza a szolgabíró programbeszédével, amelynek érzelmi csúcspontjait az ilyen felkiáltások adják: „Nyelvemről ismerhettek rám, hogy én igazán a nép embere vagyok, a ki lelke van!”, s mutat rá egy-egy szatirikus fordulattal a megkövesült elvek továbbélésére: „Egyenlőség az én jelszavam. De azért ne féljetez kedves barátaim! nem engedem én meg, hogy a zsidónak csak annyi jussa legyen, mint nekünk (...) Eb a lelke zsidája, miért nem született táblabírónak vagy négy ökrös gazdának?”

A megyei ölbotos közéleten kívül volt még egy másik szégyen, amellyel az utolsó évtizedben egyre kiméletlenebb kritikái élű rajzok nem szűnnek meg időről időre szembesíteni a hazáért és kiváltságaikért vérükkel adózó nemességet: az 1809-es Napóleon elleni insurrekció csúfos vége. Emlékeztetőként – pl. egy-egy jól irányzott hasonlatban – előfordul a győri futásra utalás a más tematikájú életképekben is, de természetesen a leggyakrabban ebben a témacsoportban élnek a lehetőséggel: megfricskázni a fedezet nélküli nemesi büszkeséget, illetve felhívni a figyelmet arra, milyen védtelen, gyenge az ország, amelyet nemzetének csak ez

az alkotmányos jogokkal rendelkező kis létszámú csoport mondhat.

Munkácsy már említett Rondahátján kívül néhány példa ezekből az utalásokból: Gaál József *Elkésés* című képmagyarázatában (É 1844. II. 6. sz.) így mutatja be hősét: „Kupornyai ur koros ember volt, mert a magyar nemes, ha tisztujtáson vagy követválasztáson agyon nem ütök, rendszerint megvénül, az ellenség legalább egy század óta nem nagy kárt tesz benne.” Nem tudja azonban, hogy Pesten mégsem olyan nagy úr, mint falujában (megüzeni a „révésznek”, hogy egy órával később induljon), hiába fut az utolsó percekben, lekési a bécsi hajót. Tehetetlenségében minden dühét egy teherhordóra önti ki, aki neveti őt: „... mert ki is ne kacszagna, ha egy nagy tekintélyű és terjedelmű nemes embert eszeveszetten futni lát, hiszen mindnyájan nem voltunk jelen a győri csatában.”

Kleophas dunántúli kaszinója kályhájának régiségét lehet vele hitelt érdemlően bizonyítani (Casino is, nem is – É 1848. II. 24-26. sz.), minthogy „uram öcsém az eskütt urnak boldog emlékü édes atya accurate három évvel rakatta utóbb, mint Győrnel a francziafutás történt”. Bernát Gáspár hőse, Szaladár uram, „ki a győri világban a kukoriczaellentől megfutamlott egyik vitézét képezé a nemesi insurrecciónnak”, a nevét köszönheti neki (Lakodalom – H 1845. 38. sz.). Nyárshegyi szolgabíró pedig azért mond le az utolsó pillanatban arról, hogy kutyakorbáccsal szerezzen érvényt megrendült tekintélyének, „mert emlékében felmerült a győri híres retiráda, hol nemes atyánkfiai tetteleg bizonyíták, miképen ők nem adó alá, hanem termettek, hogy vérrel védjék a hont, s ha kell, becsületüket is feláldozzák.” (Böckfy: Falusi divatképek – Búcsú).

Az 1809-es események végig jó ürügyet szolgáltatnak a nemesi nemzet elleni ironikus, gúnyos vagy dühös támadásokra, de a közélet bonyolultabbá válásával természetes módon kapnak egyre nagyobb jelentőséget az életképeknek ebben a csoportjában is a kor társadalmi mozgásait meghatározó legidősebb kérdések. Az egyes nemesi udvarházak, falusi kúriák parlagi környezetének korábban felvillantott képei után Bernát Gáspár előző freskója (*Lakodalom*) már országos parlagiságot és kiúttalanságot ábrázol: „Magyarhon zsidóországból – azaz Budapestről – éjszakkéletnek kiindulva, úgy találtam, hogy csaknem minden tárgyon Isten keze helyettesíti az emberi ipart – kivéve a tevehátszerű utakat, melyekről a sáncztalan rend munkaverítke még mindig égre kiált. Mindenhonnan álarczosan nézdegélt földmivesi nyomor és nagyuri kisszerűség; s a szép természet zöld meze alól ingatag néphelyzet halvány képe villogott, (...) sehol semmi kilátás: mint ázsiai hanyag jellemünk vétekhalmain a nemzeti enyészet síréneke.”

„Ázsiai hanyag jellemünk” egyik nagy vétké pedig a műveletlenség; a lélek és a szellem parlagon hagyása. Nem lehet véletlen, hogy állandó jelenlévő eszköz az életképírók kezében a szellemi elhanyagoltságnak a naivságtól a már bűnös ostobaságig sarkított egyidejű ábrázolása a testi örömök megjelenítésével. Visszatérő motívum az „édes hazánk legolvasottabb nyomtatványa”-ként emlegetett kártya, valamint a Csizió, a Lőcsei Kalendárium és az Álmoskönyv – mint a magyar parlagi nemes műveltségének forrásai.

Vas Gereben Matyi bácsijával együtt (Matyi bácsi – PD 1848. 6. sz.) sokukat azon jámborok közé sorolják, „kiket a nagy Kőlcsei azért mondott jámboroknak, hogy kimételesen essék ki a számárnál.” Ő, amikor 1838-ban „Pestet az árvíz elöntötte, egyetlen vágyáról is lemondott, hogy Pestet valaha láthassa. – Magát ugyan tetőtől talpig magyarnak tartotta, de mondhatnák neki: tengerre magyar! ha mind oda menne is, ő maga mégis itthon maradna – magnak.” Így nem kis meglepetést okozott unokaöccsének, mikor Pesten mégis meglátogatta, s meglehetősen nagy gondot, mikor a Duna-parton sétálva a zárgátából kiálló cölöpökről kérdezett. Neki, aki azt hiszi, hogy a földet cethal tartja a hátán, nem lehetett vízkiszivattyúzásról, üvegharangról beszélni – így maradt a mese. Széchenyi Pest-Budáján, ahol már épül az új kor jelképe, több mint fél évszázad után is ott kísért Gvadányi naiv nótáriusának szelleme.

Menyus bácsi (Turóczy: Menyus bácsi – PD 1844. II. 6. sz.) napirendjének bemutatása például olyan befejezéssel zárul, amelyet akármelyik – ezt a csoportot alkotó – életkép végén is olvashatnánk: „Biztosan állíthatom, hogy Menyus bácsi ezen, fölöle írt ismertetést soha nem fogja olvasni, mert a milly könnyen és jóízűen emészt meg a túros csuszát, májas gonbócot, az aszikos sódort és a paprikás húst, meg a jóféle bakatort, ép oly kevésse bírja megemészteni a szellemi tápokát. Menyus bácsi semmiféle szépnek és hasznosnak olvasásával nem törí fejét, és nem vesztegeti drága idejét; számos barátja példáját majmolva, egyizben kezdé ugyan járni a Pesti Hirlap első félévi folyamát, de alig kukkantott belé, azonnal a tiszteletes urnak ajándékozta, ezen, a nemesi jusokat végveszéllyel fenyegető, gonosz irányú lapot, s azóta az ő tisztességes, becsületes nevét semmiféle hirlap előfizetési jegyzőkönyvében nem lehet feltalálni.”

Kossuth *Pesti Hirlapja* olyan politikai vízvázasztót jelentett a közéletben, amely szinte provokálta az életképekbe való beemelését és annak a „jámbor” rokon figurák nézeteivel való ütköztetését. Tompa Mihály ezt mesélteti fiatal utazójával: „De alig szólék néhány szót pesti hirlap, adó-, emantipatio- s más korszerű tárgyakról, ő csak azzal győzött, hogy tűzbe jött... intett... köhögött és elfult.” (Látogatás urambátyámnál – H 1844. II. 19. sz.). Marady úr Kolozsváron él (Zugváry: Tekintetes Marady ur és hitvese – H 1843. II. 3., 6. sz.), nem a Tiszahátán, mégis így csattan fel, amikor unokaöccse a városban szabadon kószáló és rongáló bivalyok kitiltására tesz javaslatot: „Mióta az a veszedelmes Pesti Hirlap világra jött, azóta kapott vérszemet a sok ostobaság. De engem bizony K...th uram nem fog dirigálni... (...), én bizony sem a Pesti Hirlap, sem a ti bolondos Erdélyi Hiradótokért a bivaltétről le nem mondok (...) minden ősomnek megvolt a maga bivaltehene, s én kezdenék reformációt?”

Bernát Gáspár két táblabírójának elvszerű magabiztossága is a korlátolt magabiztossága. Az egyik a „Tisza folyót a világ legnagyobb vizének hívé; patkányt és zsidót kiirtandónak tartott, ... az új adórendszert és pantalonl lelkéből gyűlölé, ... kézikönyvű csziót és lőcsei kalendáriumot használt” (Nagybátyám Budapesten – H 1844. II. 4. sz.), a másik ős törzsökös magyar ember lévén így gondolkodott: „Na még csak az volna hátra, hogy holmi görög, cigány és zsidóféle ember-formákkal egyem és polgárosuljak. (...) Bárminő népfajzavart sugall is jelenkorunk világpolgárisága, én megvallom ócska hitemet, s nemzetemet tisztának és eredetinek ohajtom” (Táblabíró – H 1844. II. 11.).

Ez már nem is a „jámbor” fogadtatása a korszerű tárgyaknak, sokkal inkább az ősi nemesi büszkeségből és a kor legégetőbb kérdéseit illető teljes tájékozatlanságból eredő konok, támadó hang, amelynek megfelelően változniuk kell az életképírói eszközöknek is. A Matyi és Menyus bácsikat még lehetett humorosan ábrázolni, Bernát Gáspár figuráinak magatartásmódja már szatirikus megközelítést kíván. A társadalmi érdekű szatíra elemei figyelhetőek meg Gaál József életképében is (Állandóság – É 1844. 24. sz.), amelyben az író a pest-debreceni vasút gondolatának felhasználásával a maradiságnak azt a táborát veszi célba, amelynek még csak körvonalazható koncepciója sincs, mert elveit pillanatnyi érdekei alakítják.

A konzervatív táblabírói gondolkodásmódnak a nemesi liberális törekvések kerékkötőjeként történő ábrázolása természetesen az életképek más csoportjaiban is feltűnik. Megkerülhetetlen Boross Mihály sorozatában is, amelyben az író epikus szállal lazán kapcsolt életképeket fűz fel egy jövőbeli (1860-as 70-es évek) fantasztiikus utazás fonalára, de nem a történésekre, hanem az állapotok festéséhez társuló elmefuttatásokra helyezi a hangsúlyt (Böckfy Zakariás: Magyar panoráma uti képekben. I. füzet – PD 1845. 11-12., 17-18., 19., 21., 26. sz., II. füzet PD 1847. 14-16., 18-19., 32-33., 47., 51. sz.). Széles társadalmi körképet ad – természetesen a műfaj korlátaival, ugyanakkor alkotának kritikus viszonylatával. Idegen földrészek uralkodóival mondat véleményt a magyarországi társadalmi berendezkedésről, a Marson talált viszonyokban a magyar valóság karikatúráját adja, s csak egy úrbéli baleset miatt nem lelhet rá Bendegúziában az ősi magyar törzsökre, ahol a természet gazdag, lakói mégis nyomorognak: „Számos nép lakja ez

országot, de csak nép, nem nemzet, mert nagyobb részének csak kötelességei vannak, és jogai nincsenek; midőn a kisebb részre nézve megfordítva áll a dolog.” S a hazájába visszatérő utazó még mindig talál Rongyházát és Enyvesy táblabíró, aki „mint apjától látta s tanulta, a szerint gazdálkodott széles telkein; ugarat minden évben hagyott, birtoka nagyrészét legelőnek használta. Hitte, mikép parasztot csak bottal lehet valamire venni, mert arra a törvény is csak páczaütést mond.”

Körképében gyakran kiált égre a „sáncztalan rend” jogfosztottsága és kiszolgáltatottsága a parlagi nemesi gondolkodás szülte nyomorúságban. A hangnem, amelyen megszólal, itt is sokféle: az elesettek iránt érzett részvétől a konzervatív nemesi gondolkodásban politikai hibát illetve a gazdálkodás ellen folyamatosan elkövetett bűnt látó tárgyilagos hangig. Politikai céljának megfelelően adja figurái szájába Wesselényi elveit a jobbágykérdés megoldásáról, az örökváltság országos megvalósításáról, amely maga után vonná a törvény előtti egyenlőséget, a hivatalviselés jogainak kiterjesztését a parasztokra, és a közteherviselésről, amely az egész ország boldogságát szolgálná. Bár utópikusan, de ezek a gondolatok szólnak meg az idős parasztember szavaiban (az utazás végén, a 70-es években), múltidézésében különös nyomatékok adva a robotban végzett útszínálásról mondott ítéleteknek.

Ez a tárgy másnál is gyakran szolgál ürügyül a társadalmi kritika megfogalmazására. Az országot megkövecelése Arany Jánosnak egy verses életképébe kerül (*A szegény jobbágy – 1847.*)¹⁸, Vas Gerebent pedig (*Rabvallatás*) a következő elmélkedésre készíti: „Szép kis história biz az: megcsinálja utainkat a ’ paraszt, beviszi rajt a ’ legközelebbi városba uraság, pap, mester, kanász, bakter, tehénpásztor, csősz ’ stb. által megötvenedelt gabonáját, irtózáván a ’ portio ’, ’ contributio ’, ’ executio ’ latin szavaknak háromságától; megfizeti rajt a ’ vámot; találkozik tulajdon erszényéből fizetett megyei tisztviselővel ’ s ha ki nem kerül, ismét az ő pénzén egyszer megvett ’ s minden harmadik évben a ’ rendek által szétrombolt házban, tulajdon pénzén vett deresen, az általa mondérozott hajdu tapogatója fel testének azon részét, mellyen akármellyik teins ur is békén szeret üldögelni!”

A reformkori küzdelmek erősödésével nemcsak hogy egyre kíméletlenebb lesz a támadás hangja az életképek e csoportjának központi figurája, a már-már élő anakronizmusnak felfogott konzervatív nemes ellen, de az 1848-as márciusi eseményeket követően meg is történnek az első leszámolások az „óvilági” magyar táblabírák tipikus alakjaival a folyóiratok hasábjain. Bendefy Jeromos tiszahátszegi táblabíró, megyei követ szeme előtt megy tönkre a magyar nemesség az 1847-es országgyűlésen, amelynek eseményeiről októbertől decemberig időről időre levelekben tájékoztatja unokahúgát (Székely J.: Egy óvilági táblabíró – PD 1848. 19., 21., 23. sz.)

A satirikus hang élesedik Lévai Jánosnál, akinek táblabírója egészen odáig megy, hogy végrendelezik, közelgő haláláért nem mást téve felelőssé, mint a 48-as országgyűléssel bekövetkezett változásokat (Egy táblabíró végrendelete – É 1848. II. 4. sz.). Végrendelezése úgy hangzik, mint megannyi sóhajlás, amelyek legfájdalmasabbika minden bizonnyal a következő kettő: „Oh, hogy még jobbágyunkra sem huzhatunk többé huszonötöt! azon okból, mert a ’ törvény kimondta, hogy jobbágyok többé nincsenek!”, „És te, szívemnek legfölségebb bálvány, Opus Tripartitum Stephani Werbőczy! mellyet én gyerekségem óta minden könyvek felett való könyvnek tartottam – ne szállj idegen kezekre, hogy megfertőztessenek, kigúnyoljanak halála után annak, ki előtted mindig tisztelettel hajtotta meg térdeit...!”

S a felettük ott leselkedő végzet be is teljeseedik Bunkóczy táblabíró (Tassi Ede: Egy táblabíró mint nemzetőr – É 1848. II. 8. és 15. sz.), aki nem nemzetőri mivoltában vérik el a hazáért a rác háborúban, megtér egy karcolás nélkül a becskeréki táborból – az életképiről gyilkos satírjának nyíla öli meg: a dührohamában kapott gutaütés végzett vele.

Hatásos lenne itt befejezni e jellegzetes figura rajzaiból mozaikszerűen kiemelt és összerakott képet, de – bizonyítva a kor életében meghatározó szerepét – az 50-es években még mindig felbukkan az egyetlen divatlap, a *Hölgyfutár* lapjain. (B...s P.: Az én uram bátyám – 1850. 31. sz.; Boross Mihály: Az én József öcsém – 1850. 77. sz.; Vas Gereben: Levelek, mellyeket az én Matyi bátyámnak küldök – 1850. 101., 104. sz.; Boross Mihály: Két táblabíró – 1851. 66. sz.; Kelemen Mór: Vásári tréfa – 1852. 273. sz.; Bernát Gáspár: Egy kis tréfa a régi jó időkből – 1855. 258., 259. sz.)

Hogy a szándékolt torzítások ellenére is hitelesen rajzolta meg a táblabíró viselkedését és gondolkodásmódját a sorsfordító napokban Boross Mihály (Uram bátyám 1. A forradalom előtt, 2. A forradalom alatt, 3. A függetlenség alatt, 4. A forradalom után – 1850. 9-14. sz.), azt valószínűsítheti korábbi viszonyulása az élet e jellegzetes alakjához. De tekintettel arra, hogy ez az életképe – a maga nemében egyedülállóan – 1848-49 egyfajta értékelését is adja, a forradalom- és szabadságharcra kapcsolatos íráskor csoportjában érdemes kitérni rá.

A táblabírói Magyarország kritikája különböző módszerrel és hangvétellel a korabeli életképek legkülönbözőbb tárgycsoportjaiban is megjelenik; természetesen módon következik ez a jelenségnek a társadalmi mozgásokban betöltött szerepéből. Elgondolkodtató, hogy a probléma az elsők között vetődik fel a bontakozó magyar életkép irodalomban már a 30-as években (sőt, ha a belső irodalmi előzményeket figyelembe vesszük, még korábban), és témaként jelen van a *Hölgyfutár* lapjain az 50-es évek közepéig. Még érdekesebb, hogy sem a figura rajza, sem gondolkodásmódjának megítélése nem változik az alatt a 20 év alatt, amelyben mégis nagyot fordul a világ. Kétségkívül oka lehet ennek, hogy a jelenség – mind külsőségeiben, mind belső lényegét tekintve – része maradt a korabeli valóságnak, de nagy valószínűséggel van egy irodalmi-zsurnalisztikai magyarázata is: az állandósult elemekből összeáll rajz olyan irodalmi konvencióvá vált, amely végig érdeklődésre tarthatott számot az olvasóközönség köreiben. Ezt a népszerűséget is felhasználta ki-ki írói alkata szerint, de nem egyszer találkozott a probléma megformálása a határozott politikai meggyőződésből fakadó irányzatossággal.

A jelenség megkerülhetetlen voltát bizonyítja az is, hogy a legkülönbözőbb irodalmi programmal vagy ízlésiránnyal rendelkező szépirodalmi lapok (*Regélő, Rajzolatok, Pesti Divatlap, Életképek, Honderű*) közölték az írásokat. Igaz, hogy amíg az *Életképekben* vagy a *Pesti Divatlapban* sok névvel találkozunk, a *Honderűben* ezt a vonalat elsősorban Bernát Gáspár, az állandó munkatárs képviselte, de egy-egy írással jelen vannak mellette nem kisebb íróegéniségek, mint Tompa Mihály vagy Jósika Miklós.

A 40-es években egymás ellen folytatott ádáz, gyűlölködő harc ellenére úgy tűnik, ebben a kérdésben nagyon is közel áll egymáshoz a lapok ítéletalkotása: a parlagi lelkiületű és életvitelű, a vármegyei táblabíró-politika mindenhatóságát valló és e meggyőződésben vegetáló nemesség gondolkodásmódja a fő kerékkötője minden ésszerű változásnak, társadalmi és gazdasági fejlődésnek.

¹ Fenyő István: Az irodalom reszpublikájáért. Irodalomkritikai gondolkodásunk fejlődése 1817-1830. Bp. 1976. 74. l.

² Martinkó András: A prózairó Petőfi és a magyar prózastílus fejlődése. Bp. 1956. 567-569. l.

³ Wéber Antal: A magyar regény kezdetei. Bp. 1959. 188. l.

⁴ Gergely András: Egy nemzetet az emberiségnek. Tanulmányok a magyar reformkorról és 1848-ról. Bp. 1987. 59. l.

⁵ Uo. 15. l.

⁶ Uo. 64-65. l.

⁷ Horváth Mihály: Az országtani teóriák eredete, kifejlése s gyakorlati befolyása az újabb Európában. In.: Horváth Mihály: Polgárosodás, liberalizmus, függetlenségi harc. (Válogatta és sajtó alá rendezte Pál Lajos) Bp. 1986.

- ⁸ Varga János: Helyét kereső Magyarország. Politikai eszmék és koncepciók az 1840-es évek elején. Bp. 1982. 34-36. l.
- ⁹ Kulín Ferenc: Nemzet és egyén. Adalékok a tudatközpontú nemzetfogalom meghatározásához. In.: Kulín Ferenc: Közelítések a reformkorhoz. Bp. 1986. 349. l.
- ¹⁰ Gergely András idézett műve 73-74. l.
- ¹¹ Dénes István Zoltán: A magyar konzervatívok társadalomszemlélete az 1840-es években. In.: A polgárosodás útján. (Tanulmányok Magyarország társadalmának átrétegződéséhez a polgári átalakulás korában). Szerk.: dr. Szabad György. Bp. 1990. 444-445. l.
- ¹² Gergely András i.m. 83. l.
- ¹³ Uo. 44-51. l.
- ¹⁴ Rövidítések: É: Életképek; H: Honderű; PD: Pesti Divatlap; Ch D: Charivari Dongó; Ra: Rajzolatok; R: Regélő
- ¹⁵ Szűcs Jenő: A nemzet histórikuma és a történelemszemlélet nemzeti látószöge. Hozzászólás egy vitához. In.: Szűcs Jenő: Nemzet és történelem. (Bp. 1984. 174-176. l.)
- ¹⁶ Nem ő az egyetlen az életképírók között sem, aki magyar emberről szólva a magyar nemes vizsgált típusára gondol, de Mocsáry Lajos is hangsúlyozza 1855-ben írt művében, hogy a táblabírói osztályról ími majdnem annyit tesz, mint az egész magyar nemzetről ími. (Mocsáry Lajos: A magyar társélet. Pest. 1856. 106. l.)
- ¹⁷ Dénes István Zoltán: Közügyé emelt kiváltságörzés. A magyar konzervatívok szerepe és értékvilága az 1840-e években. Bp. 1989. 76-79. l.
- ¹⁸ Arany az 1847. szept. 7-én kelt, Petőfihez írt levelében utal rá: „Itt nemléted óta igen sok változás történt. A templom falát rakják, a dinnye leragyádzott, a városházát kimeszelték, az országutat megkövecselték (nekem egy versembe került), a szőlő érik, Magyarország helytartója hétfőn itt lesz.” Petőfi és Arany. Petőfi halálának századik évfordulójára. (Sajtó alá rendezte Gellért Oszkár) Bp. 1949. 56. l.

Kovács Orsolya

Víz vagy tűz

Gerle Margit kerámiáiról

Gerle Margit pályáját ipari formatervezőként kezdte, majd miután túlságosan egysíkúnak és szűkösnek mutatkoztak a porcelángyártás lehetőségei, megvált az ipartól és sok pályatársához hasonlóan szakmája önállóságát és művészi rangját szem előtt tartva önálló munkába kezdett.

Az iparművészet ideológiamentességéből fakadó viszonylagos szabadságát felhasználva a 60-es, 70-es években számos keramikus, üveges, textiltervező kísérletezett az iparművészet és a képzőművészet közti határ megváltoztatásával – ha nem éppen felszámolásával, saját lehetőségeinek kibővítésével esztétikai és technológiai téren egyaránt.

Gerle Margit sok pályatársától eltérően mégis megmaradt a keramika határain belül: nem vált szobrásszá. Organikus tárgyakat készít agyagból és vízből, amelyek végső állapotukban is közel állnak az agyaghoz és a vízhez, amelyből készültek.

Formái, mázai, karcolt vagy plasztikus díszítményei nem idéznek fel történeti stílusokat vagy a keramikai műfajok jellegzetességeit, nem ábrázolnak és nem díszítenek a szó hagyományos értelmében.

Tárgyai maguktól értetődően természetesnek hatnak. Egyszerűnek tűnő, valójában rafinált attitűd: azonosulni a természeti tárgyakkal, még inkább a művészet ősi, kultikus funkciójával. A XX. század végének művészete teszi ezt, miközben árujával megjelenik az óriásira bővült és irracionálisan öntörvényű piacon.

E pseudo-természeti tárgyaknak sajátos morfológiája van. Szirmok, egymásra hajló levelek, bibék, szarvak, lábak és csápok élnek önálló életüket. Csigavonalak, spirálisok, egymásra türemkedő rétegek, amelyeket tektonikus erő mozgat, egymásból táplálkozó és egymásban elenyésző hullámok. Mindez geográfiai vagy növényi jellegű, esetleg zoomorf formákon keresztül válik érzékelhetővé – de ne feledkezzünk meg róla: valójában mozdíthatatlan merev, a további alakításnak ellenálló anyag, amelyet éppen rugalmatlansága tesz törékennyé és sérülékennyé.

Gerle Margit agyagművészete erre a termékeny ellentmondásra épül. A képzeletében élő, állandó változásban lévő formák testi valóságot öltve is a folytonos változást idézik – magát az életet a maga lüktető, pulzáló elevenségével. Agyagból, vízből, tűzből született formák, amelyek kifejezik a vágyakozást a hajdani Egész iránt, amelyben használati és kultikus tárgy, anyag és formálója, művészet és élet szétválaszthatatlanul eggyé vált. Ebben a világban a teljesség az egyszerűségben válik megfoghatóvá, a dolgok azonosak önmagukkal. Az egyenes a távolodást, a spirális a végtelen körforgást, a vertikális az életet, a horizontális az enyészetet magától értetődően fejezi ki a szimbólumok rendszerében.

E tárgyak olyan konstrukciók, amelyek a genetikusan meghatározott növekedés elvének megfelelően testesítenek meg egy-egy állapotot. Az anyag saját természete szerint formálódik, a mázak nem fednek el, inkább a plasztikai részletek hitelességét formázzák. Finom pontozás, karcolás, rovátkolás egészíti ki a redukált eszköztárat. Védett növény, védett állat. Ugyanazon típusok variációi, mint az „igazi” természetben. Ez a konstruált természet csaknem olyan távol áll a valóditól, mint a kínai porcelán kék felhő-motívumai, vagy az itáliai majolikát díszítő áradóan meszeszerű jelenetek. Jellejük azonban más az elvágyódás természete szerint. Távolodás a kétes és romlékony jelenvalótól, közeledés az élet elemi kifejeződései formáihoz: ahogy egy növény szárba szökken, ahogy a szél hajlítja a fűszálakat, az idő rovátkolja a bőrt. Folytonos jelenlét ott, ahol a dolgok valódiak, az érzékek számára felfoghatók, és az események megtörténnek anélkül, hogy látható külső akaratnak engedelmessé válnának.

Lehetünk-e szél, víz vagy tűz? Lehetünk-e teremtő erő anélkül, hogy beavatkoznánk a dolgok természetes rendjébe és megzavarnánk azt? A kérdések túlságosan drámaiak, túlságosan kiélezettek ahhoz, hogy végső választ adhatnánk rájuk. Gerle Margit közvetett válasza – humorral, iróniával, érzelmek átítatott tárgyainak tanúsága szerint – igen, lehetünk. Technológiai eszköztárának kiterjedő bővítése, mesterségbeli igényessége képessé teszi, művészi autonómiája feljogosítja őt arra, hogy munkáival esztétikai mércét szabjon környezetére számára.

Különösen szembeötlő ez a képessége az általa igen kedvelt építészeti kerámia területén. Szokatlanul vibráló elevenségével, lélegző felületeinek érzékenységével lepi meg a látogatót – mind olyan művészi magatartást sejtetnek, amely a tér adta lehetőségeket meglepő módon tudja saját képére formálni a kulminációs pontok felerősítésével. Munkamódszere az életnagyágú kiviteli tervrajz elkészítése, amelyen a formákat alakítja, egymáshoz illeszti.

Ahogy a részletekből fokról fokra kibontakozik az Egész, úgy épül Gerle Margit munkássága egységes öntörvényű művészetté.

Horváth Ágnes

Tizenévesek állampolgári kultúrája

Reflexiók Szabó Ildikó és Örkény Antal kötete nyomán

Választásokhoz közeli időszakokban a nagyközönség számára is izgalmasabban vetődik fel a kérdés: állampolgárként, választó és választható individuusként milyen történelmileg formálódott ismeretek, társadalmi értékek, nemzeti-kulturális tradíciók határozzák meg döntéseinket? Milyen jövőkép, program, értékrend mellett voksolunk vagy éppen milyen élmények, tapasztalatok, vélemények befolyásolják távolmaradásunkat?

A felnőtt lakosság számára a politikai aktivitás, a felelős döntés újrafogalmazása, a választás – változtatás esélyeinek mérlegelése a rendszerváltást követően egy sajátos újragondolási, újratanulási folyamat eredményeként zajlott le. E folyamat viszonylagos zökkenőmentességét a sok vihar és csalódás ellenére is pozitívan értékelhetjük, még akkor is, ha – tekintettel századunk többszörös és erőszakos rendszer-, ideológia- és értékvtátsaira, – választásainkban gyakran a „valami ellen” mozgósító attitűd volt a domináns elem.

De mi a helyzet az ifjúsággal? Azzal a generációval, amelyik a politikai-gazdasági átmenet időszakában még iskolai tanulmányait folytatta, politikai aktivitása szűkebb és tágabb környezetének másodlagos közléseire épült, szisztematikus társadalmi ismereteket legfeljebb néhány iskolai tanóra keretében kaphatott, de hamarosan állampolgári jogait gyakorló felnőttként szemléli a körülötte zajló világot. Mit érzékel a társadalmi folyamatok mozgatórugói közül? Milyen ismeretek, szocializációs folyamatok, érzelmek determinálják döntéseit? Milyen összetevők alapján képes önmagát, saját identitását a nemzet, az ország, a régió vagy éppen Európa horizontján vizsgálni? Milyen társadalmi magatartásformákat preferál saját maga és környezete számára? Van-e számára valós tartalma a jogállam, a törvényesség fogalmainak? Képes-e felelősen alkalmazni történelmi ismereteit, kulturális hagyományait?

Ilyen kérdésekre kaphatunk választ a *Minoritás Alapítvány* sorozatának ötödik kötetében, Szabó Ildikó és Örkény Antal *Tizenévesek állampolgári kultúrája* című munkájában. A könyv vállalkozása már önmagában is figyelemre méltó: az empirikus szociológia eszközeivel olyan kérdésekre vonatkozóan mutat fel igazolható tényeket és összefüggéseket, amelyek a társadalomelmélet legáltalánosabb problémáit érintik, s így módon a teoretikus gondolkodásmód számára is komoly kihívást jelentenek. Jelen tanulmánykötet azonban egy olyan logikai hálót feszít ki és a teoretikus összefüggések olyan rendszerét vázolja fel, amelyek alapján az empiria eszközeivel világos képet nyerhetünk az állampolgári kultúra összetevőiről, ezek egymásra vonatkoztatható hatásmechanizmusairól, a társadalmi-politikai magatartásokat meghatározó érzelmi, ismereti, akarati impulzusokról, a társadalmi mozgásoknak az egyéni és kollektív tudatban fellelhető elemeiről. A statisztikai analízis jelen esetben olyan eszköz, mely hozzásegíti az elméleti általánosítást a valóban fontos és determináló tényezők feltáráshoz, amely segítségével meg lehet mutatni azokat a neuralgikus pontokat, melyek a jövő társadalom- és politikaformáló erői számára kiemelkedően fontosak.

Az elméleti-fogalmi háló legfontosabb elemeit a bevezető fejezet ismerteti, mely külön teret szentel magának az állampolgári kultúra fogalmának a lehető legteljesebb körű definiálására. E definíció egyben magában hordja a következő fejezetekben részletesen kifejett dimenziók együttesét. Eszerint az állampolgári kultúra egy olyan összetett fogalom, mely „...az állampolgárnak a társadalomhoz való teljes viszonyát, társadalmi magatartása egészét jellemzi. Az állampolgári kultúra egyszerre közege és «terméke» a szocializációnak, és mint ilyen, történelmileg változó és társadalmilag rétegzett.” A történelmileg formálódó és társadalmilag differenciált állampolgári kultúrának az összetevői az elemzett témák szerint: a politikai intézmények, a politikai ideológiák, az állam és a polgár viszonya (*Politika és társadalom fejezet*), valamint azok a vonatkozási csoportok (népek, népcsoportok), amelyekben az állampolgári kultúra egyes elemei a társadalmi interakciók során manifesztálódnak (*Valahol Közép-Európában fejezet*). A felsorolt témák mindegyikét négy elemzési szinten dolgozták fel a szerzők: az ismeretek, az érzelmek, az értékek, valamint a társadalmi cselekvési minták szintjén.

A vizsgálat utolsó éves gimnazisták, szakközépiskolások és szakmunkástanulók, országos reprezentatív mintáján készült. Az a több mint 2600 diák, aki 1996-ban kitöltötte a kérdőívet az 1998. évi választásokon már szavazati joggal rendelkező állampolgárként vehetett részt.¹

A recenzió keretei nem ismertethetik a vizsgálat valamennyi eredményét, így csak néhány általános tanulságra hívhatjuk fel az érdeklődők figyelmét.

Megdöbbenő, hogy

- milyen lényeges különbségek tapasztalhatók a különböző iskolatípusba járó fiatalok válaszai között;
- mennyire nincs szinkronban a politikai tájékozottság, az ismeretek szintje és társadalmi aktivitás;
- mennyire erőteljes a fiatalok egyes csoportjainál a törvényen kívüli eszközökkel történő konfliktuskezelés iránti fogékonyság;
- milyen elutasítóak az ifjúság érzelmei a politikai közélet szereplőivel szemben;
- milyen mértékben befolyásolják tisztán érzelmi, sőt indulati elemek egyes társadalmi jelenségek (pl. a politika általában, szegénység, gazdagság) megítélését;
- milyen mértékű érzelmi elutasítás övezi a környező országok népeit és egyes népcsoportokat a fiatalok körében.

Reménykeltő, hogy

- alapvetően tisztában vannak a demokratikus intézményrendszer főbb elemeivel;
- szemléletükben együtt van jelen a magyarság tradicionális értékeinek elismerése és a nyugati típusú demokratikus társadalmi berendezkedés elfogadása;
- a formális politikai részvételt vállaló középiskolások körében jellemző a politika értékékként való tételezése, mely „az általános műveltség kötelező elemeként és a társadalmi státusz szükségszerű velejárójaként” jelenik meg.
- a társadalmi aktivitás területén az egyéni cselekvési formákat részesítik előnyben, de a kollektív fellépésnél a demokratikus módozatokat választanak.

Üzenetértékű, hogy a középiskolások által megbecsülésnek örvendő személyiségek között sokkal nagyobb számban és erősebb súllyal szerepelnek a kulturális élet személyiségei, mint a politikusok, s történelmi személyiségek között is pozitívabb megítélésben részesülnek a XX. századot megelőző korok alakjai.²

A vizsgálat egyértelműen bizonyította, hogy nem várható el kiszámítható, társadalmilag értékelhető állampolgári magatartás olyan csoportoktól, amelyek nem rendelkeznek alapvető ismeretekkel a társadalmi-politikai intézményekre, jelenségekre vonatkozóan. A tisztán érzelmi alapon működő politikai magatartás alapvetően elutasító, zárkózott és bizalmatlan, a társadalmi konfliktusokat „osztályharcos” attitűd alapján tartja megoldhatónak. Nehezen várható el az európai normáknak megfelelő állampolgári magatartás olyan felnövekvő nemzedéktől, amelynek jelentős hányada elutasítja a formális közreműködést a demokratikus intézményrendszer szervezeteiben, ugyanakkor igen aktívnak mutatkozik mindennemű „törvényen kívüli” társadalmi cselekvés tekintetében.

Különleges figyelmet érdemel az a jelenség, hogy a középiskolások jelentős hányada a szegénység és gazdagság kérdésében szinte kizárólag az egyéni felelősség kérdését tartja meghatározónak, a társadalmi egyenlőtlenségek, a munkanélküliség tényét individuális okokra vezeti vissza. Érzékeli e társadalmi problémák súlyát, de a megoldásukhoz nem kíván érdemben hozzájárulni, szolidaritásának mértéke, személyes felelősségvállalása, hihetetlenül alacsony. A probléma kezelését – a tárgykörben végzett kutatások eredményeihez hasonlóan – minden valószínűség szerint az államtól, a mindenkor hatalomtól remélik a fiatalok.

Sajátos ambivalencia érvényesül az általánosan vallott liberális értékek elfogadása és a konkrét morális állásfoglalás konzervatív jellege között. Bizonyos hétköznapi jelenségek értékelésénél a liberális felfogás a domináns elem, de ez gyakran együtt jár más társadalmi jelenségek mélyen konzervatív értékelésével.³

Hasonló ambivalencia jellemzi az egyéni szabadságjogok állami garanciáinak igényét is: egyéni érdekeik, szabadságjogaik, vállalt és vallott értékek érvényesülésének feltételeit megkövetelik az államtól, a politikai hatalom képviselőitől, ugyanakkor nem kívánnak részt vállalni az ehhez szükséges feltételek előteremtésében, az esélyteremtést, a hátrányok leküzdését szolgáló feladatok ellátásában. Például:

- Az állampolgár ott élhessen, ahol akar, *de* ahol él, ott az állam korlátozza mások befogadást;
- A hatalom teremtsen esélyegyenlőséget, *de* ne kelljen fizetni a szolidaritási alapba;
- Érvényesüljön az igazságosság elve, *de* ne a véletlen kiválasztás abszolút esélyegyenlőségében (pl. sorshúzás), hanem inkább a meglévő szabályok vagy a családi rászorultság alapján;

- Ne legyenek nagyon szegények, *de* ne is legyen kirívó gazdagság. A probléma eredete individuális, kezelési módja „össztársadalmi” (állami?) hatáskörű.

- Elfogadottak a politikai berendezkedés polgári demokratikus értékei és működési formái, *d e* a Nyugat-Európához való kapcsolódás elsődleges dimenziói továbbra is a gondolkodásmódban, az életstílusban, és a fogyasztási kultúrában megmutatkozó különbségek mentén mutathatók ki.

A szerzők nem készítettek összefoglalást a rendkívül szerteágazó témakör átfogó értékeléséről, a világos ábrákkal, mélyreható statisztikai elemzésekkel és körültekintő magyarázatokkal ellátott fejezetek végén azonban témánként összegezik a vizsgálat tanulságait.

Ezek közül talán a legfontosabb annak megvilágítása, hogy a családi szocializáció általánosan érvényes dominanciája mellett „...az iskolarendszer meghatározó szerepet játszik az állampolgári jogok gyakorlásához és a tudatos állampolgári magatartás kialakulásához nélkülözhetetlen társadalmi tudás elosztásában és eloszlásában.” Az iskolarendszeren belül működő szelekciós mechanizmusok markáns különbségeket eredményeznek a különböző iskolatípusba járó tanulók között. „Míg a középiskolában töltött időszak alatt a gimnazisták és a szakközépiskolások érdeklődése kiszélesedik, addig a szakmunkástanulóké a nyolcadik osztályosok átlaga körül marad.” A beszűkülés pedig az emocionális, indulati elemek felerősödéséhez, a manipulatív befolyásolás lehetőségeinek kiterjedéséhez, a társadalmi cselekvés antidemokratikus megnyilvánulásaihoz vezet.

Ahogy az állampolgári kultúra fogalma önmagában is rendkívül sok tényező együttesét jelenti, úgy a felnövekvő nemzedék gondolkodásában, attitűdjében is sok-sok egymással gyakran ellentmondásos viszonyban lévő ismeret, tapasztalat, norma és érték befolyásolja a társadalmi magatartás belső motívumait. A spontaneitás, az érzelmi viszonyulás bizonyos fokú természetességén túlmenően azonban a modern polgári demokratikus berendezkedésben való érvényesülés és érdekérvényesítés elsősorban a tudatos, megfelelő ismeretekre épülő, a törvényes kereteket preferáló magatartásformák elsajátítása révén lehetséges. Ehhez azonban nem csupán a kötetben vizsgált fiatal generációnak van szüksége további tanulásra, hanem a történelmi megpróbáltatásait gondolataiban, érzelmeiben, társadalmi kultúrájában még sokáig hordozó felnőtt társadalomnak is. A könyv pedig ahhoz nyújt támpontokat, hogy világos rendszerben, logikus gondolatmenetek sorozatában követhessük végig azokat a stációkat, melyeken keresztül valamennyiünk állampolgári kultúrája, társadalmi tudása és érzékenysége nap mint nap megnyilvánul. Ajánlom ezért a könyvet mindazoknak, akik fiatalokkal foglalkoznak, tanároknak, oktatáspolitikusoknak, a társadalomért felelősséget érző értelmiségieknek, s persze mindazoknak, akik egy élvezetesen megírt politikai szociológiai művet akarnak olvasni.

Jegyzetek:

1 A kutatás előzményeinek tekinthetjük azt az Európában tudomásom szerint egyedülálló vizsgálatssorozatot, amelyben különböző korosztályok képviselőinek részben ugyanazokat a kérdéseket címezve, a fiatalok válaszai alapján átfogó és összehasonlító elemzések születhettek egy-egy korcsoport állampolgári tudatának főbb jellemzőiről. Ilyenek az utóbbi évek vizsgálataiból: Csepeli György–Závecz Tibor: Európai és nemzeti kötődések a magyar tizenévesek körében. In: *Vesztesek. Ifjúság az ezredfordulón* (Szerk.: Gázsó Ferenc és Stumpf István), Bp. 1995, Ezredforduló Alapítvány; Szabó Ildikó–Örkény Antal: A 14-15 évesek interkulturális világlépe. In: *Többség-kisebbség* (Szerk.: Terestyéni Tamás). Bp. 1997, Osiris–ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoport; Szabó Ildikó–Horváth Ágnes–Marian Béla: Történelem és politika a főiskolások állampolgári kultúrájában. *Forrás*. 1997. 1.

2 Például Széchenyi István, Zrínyi Ilona. Szent László nevét 39, 27, 25 százalékban említették azok között, akikről utcát neveznének el; a huszadik századi politikusok közül Nagy Imrén kívül szinte senkit nem választottak; őt is csak 12 százalékuk. A rangsort a művészeti-tudományos élet kiválóságai vezették (Szent-Györgyi Albert – 33, Bartók Béla – 25, vagy Karinthy Frigyes 17 százalékponttal).

3 Például a házasságon kívüli nemi élet vagy az abortusz liberális megítélése a halálbüntetés megengedésével, illetve a bevándorlók és bizonyos kisebbségek irányában megnyilvánuló elutasító attitűddel jár együtt.

Szabó Ildikó – Örkény Antal: Tizenévesek állampolgári kultúrája, 250 oldal
Minoritás Alapítvány, Bp. 1998

Szabó Erzsébet

Igaz történetek

Márton László: Jacob Wunschwitz igaz története

Az elmúlt napokban (1997. december 8. – 1998. április 14.) Bécsben a Kunsthistorisches Museumban egy, a múzeum történetében is egyedülálló Bruegel kiállítás volt látható, amely idősebb Pieter Bruegelnek és két fiának, a fiatalabb Pieter Bruegelnek és az idősebb Jan Bruegelnek a művészetét mutatta be. A mintegy 230 festményt és rajtot átfogó kiállítás termeiben a verziók sokaságát látva (egy-egy témát a család több tagja is feldolgozott) a látogatóban több kérdés is felmerülhet. Például az, hogy az intenció mellett mi különbözteti meg az apa műveit másoló Bruegel fiúk képeit egy-egy jól sikerült hamisítványtól: miért múzeumi kiállítási darab az egyik, s miért 'nem igaz' (legalábbis ugyanazon kritériumok alapján nem igaz) a másik, bár több esetben megjelölhetjük (ugyanazt) az eredetit, amire az időben későbbi mű visszavezethető. De példának okáért akár az a kérdés is feltehető, hogy az ábrázolások közül melyik az 'igazi' Bábel tornya: az apa két képe közül az egyik, a fiúk által festett valamely változat, esetleg egy még meg nem festett mű? Az viszonylag könnyen belátható, hogy az igazságérték egy eredetitől való függővé tételével, – azaz a ki mit utánoz és milyen mértékben egyezik az utánnal az eredetivel kérdés alapján – a platóni értelemben vett utánnal művészek az eredetitől távolodva egyre távolabb kerülnek az igazságtól is. Kereshetjük azonban a művek igazságkritériumát máshol is – különösen ha az igazságfogalom rendszerektől függőségét, relativitását belátjuk: mondhatjuk azt, hogy minden egyes műhöz találhatunk olyan lehetséges és lehetetlen világot/világokat, amelyekben az igaz, s olyanokat is, amelyekben nem.

Anélkül, hogy ezen a helyen a festészet vagy az irodalom, a festészeti vagy irodalmi narratívák összefüggéseiről szólnánk – megtette helyettünk Goodman – induljunk ki abból az állításából, hogy Jacob Wunschwitz történetének elbeszélője a fenti igazságfogalommal dolgozik. Világának egy olyan korábbi állapotáról beszél, ahol – ugyanazokról a dolgokról – egyszerre több igaz történet is forgalomban van. Az elbeszélő által beszélt igaz történetben, Jacob Wunschwitz történetében (1. szint) több, igaz történetként tételeződő történet is helyet kap. Ezen igaz történetek egy részét a világot alkotó individuumok egy része által képzelt, álmodott, kívánt, elmesélt, leírt stb. igaz történetek – egészen pontosan, általuk igazként állított történetek és dokumentumok – alkotják (2. szint); a történetek másik része ugyanezen individuumok által fikcióként – mese, mítosz stb., – értelmezett történetből tevődik össze (3. szint). S persze vannak szereplők, köztük az elbeszélő is, akik értékelik ezen történetek egyikét, másikat azáltal, hogy bizonyos, általuk ismert tények, körülmények alapján különböző valószínűséget tulajdonítanak nekik, különböző attitűdöket (hisz, gondol stb.) kapcsolnak hozzájuk. A feladat, amely nemcsak az elbeszélő, nemcsak a kegyes olvasó, hanem minden aktuális olvasó előtt áll, ennél kissé bonyolultabb: kiválasztani az *igaz történetek közül*, a változatok összevetésével – nem a legvalószínűbbet, hanem a *valósat*. Hiszen az igaz történetek közt csak egy olyan van, ami a *fikción belül a történet valós világában* – bármily lehetetlennek vagy véletlenszerűen tűnik is – *megtörtént*. A történetek szövedékében ezt megtalálni pedig nem is olyan könnyű: a szereplők egy része az igaz történetek közül választ egy vagy több valós történetet magának, de olyanok is akadnak, akik számára a fikció és a valóság határai elmosódnak, s a fenti értelemben fiktív történeteket is valósnak gondolják. Tekintsük tehát a fikción belüli ontológiát és szemléljük tágabb látószögéből a dolgok összefüggéseit. Keressük a helyes nézőpontot, ahonnan nemcsak a fenti állítások lehetőségét láthatjuk be, hanem külön tudjuk választani a valós történetet a csak lehetségesektől, a fikción belül a regény valós világát a lehetséges vagy lehetetlen világoctól. Tegyük ezt annak ellenére, hogy tudjuk, „hogy történetünk sötétedés utáni helyszínein csak homályos és nagy vonalakban lehet látni; a történetünkben fellobbanó gyertyák, fáklyák vagy tűzrakások szűk fénykörébe vonják mindazt, aminek a sötétből kiválva kell megmutatkoznia; minden egyéb a háttérbe szorul, és rejtve marad, vagy elmosódik” (152). A fény és a tudás pedig, ha elfogadjuk P. Sloterdijk az európai gondolkodás *photologikus* meghatározottságáról vallott nézetét, mindig együttjár – s talán azt a kijelentést is megkockáztathatjuk, hogy nemcsak a filozófiában, hanem az irodalomban is: a (nap)fény nemcsak Platón barlang hasonlatában világítja meg a barlang sötétjéből feljövők elméjét, hanem *Héliodorosz Etiópai kalandja* óta létezik egy olyan irodalmi hagyomány, amely szerint a regény tér és idő szerkezetét is tagolja; a szereplő (és így az olvasó is) csak azt ismerheti meg, amire fény vetül.

Guben fényviszonyai pedig nem a legjobbak. 1603. november 9-e után Guben „szürke pelyheket szállingóztató, ködös, hideg” (20) vasárnapra virrad, s miközben a köd egyre sűrűsödik (20), a hulló hópelyhek miatt az írásjelek elmosódnak (27) és Happenrodt helyettes polgármester szemét forró viasz pecsételi le, már el is indult a gubeni polgárok két küldötte Drezda (Hans Wahl) ill. Sorau (Colomann vagy Carlmann Pohle) felé. Ugyanebben az időben Wunschwitz egy Ariadnéről szóló tudós történetet olvas, s még nem tudja, hogy hamarosan neki is egy gombolyagra, vagy egy Héphaisztosz készítette fénylő koszorúra lenne szüksége, hogy a történetek szövedékében a helyes utat felismerje. Mert ahogy az események és a mozzanatok egyre sűrűsödnek a köd és a sötétség egyre nagyobb. A borongós idő miatt a gyertyák nappal is égnek (60), a gubeni polgárok az éjszaka sötétjében józanul és gyáván azt gondolják, hogy a nappalok eltévedtek a vastag felhőrétegekben (156). S mikor eljön Promnitz báró, hogy „a változatok összevetéséből kihámozza azt, ami legvalószínűbbnek és legigazabbnak fog bizonyulni” (217), lövészei egy vastag, öblös ágyúval már szétlőtték az időt: a gubeni városháza toronyórájának számlapja helyén egy sötét üreg tátong, Gubenre pedig sötétség borul: „*Mire azonban elmondta mindezt, elsötétült az ég, mintha éjszaka lett volna, pedig az idő múlása szerint, ha sértetlenül forgott volna tovább a városháza tornyában az idő, fényes nappalnak kellett volna lennie,...*” (214) De hát mi más is történhetne a boszorkányhívó Promnitz báró megérkezésekor, akinek sorau kastélya többek között arról is nevezetes, hogy előszobájában, noha ablakain sok fényt kap, „mégis hamarabb leszállt benne az alkonyat, mint kint a kertben vagy a kastély belső termeiben, úgyhogy a déli harangszó után egy órával fáklyákat kellett mindkét végén gyújtani” (52). Az igazságra – jól sejtjük – nem önkíválósága által derül fény. Már csak azért sem, mert Anselm Siegfried Willibald von Promnitz báró nemcsak a sötétséget képviseli, hanem – mint az a fentiekből is látható – az idő folyamának felborulását is. Anselm von Promnitz báró egyenesen hadilábon áll az idővel s ezt nemcsak a regény végi ágyúlövés bizonyítja. A családi ereklye, egy különleges óramű, a sorau polgárok ajándéka önkíválóságának sorau kastélyának már csak sötét előszobáját díszíti. Nem csoda hát, ha Anselm von Promnitz fejében összekeverednek az idősíkok: a nyári vadászat a télivel, Gustav meggyilkolása a megölés szándékával, Nagyszombat Húsvét vasárnapjával (önkíválósága, mint tudjuk, előbbre hozza Krisztus feltámadását). A fikción belül a valós történet megtalálása nem a báró feladata lesz. Még ha sötétben

tapogatózunk is tehát, keressünk egy kiszögellést, és szemléljük először annak intencióját, aki megvilágítja vagy sötétbe borítja Jacob Wunschwitz történetének egyes eseményeit, aki a mű komplexitásáért felelős: az elbeszélőét. *„Munkánk célja nem több és nem kevesebb, mint a történet maga, ha úgy tetszik, egy ember igaz történetének elmondhatósága. Csakhogy egy ember igaz története valójában emberek és dolgok megszámlálhatatlan sokaságának igaz története, és ezen semmiféle szerkesztés, válogatás vagy csoportosítás nem tud változtatni.”* (139f)

Legyen az elbeszélő célja a mi kérdésünk: Elmondható-e és hogyan *Jacob Wunschwitz igaz története* egy olyan világban, ahol számtalan igazként tételeződő történet működik? Hiszen ha e sok történet egyszerre lenne igaz, Jacob Wunschwitz története nem válna sem történetté, sem igazzá, hanem világok sokaságára esne szét. Másképp megfogalmazva a kérdést: bár minden esemény nyelvíleg koherens szöveggént jelenik meg, van-e olyan kritérium, amely alapján a fikción belül elválasztható egymástól a regény valós-világa a lehetséges, vagy lehetetlen világoktól? És persze mi az értelme a szövegek és világok közti feszültségnek?

1. Kittlitz gyűrűje

Kezdjük a válaszadást egy kitérő válasszal

„Am Kittlitz kitérő választ adott: minden emberek és minden ereklyének megvan a maga igaz története, a történetek azonban szétágaznak és újabb történetekbe torkollnak, történet nélkül pedig nincs értelme a megnevezésnek. (107) Fabian Kittlitz nem ad választ Kindler kérdésére, de magyarázattal szolgál a történetmesélés szükségességére. Egy olyan világban vagyunk, ahol a megnevezés önmagában értelmetlen, a név a szereplők azonosításának szükséges, de nem elégséges feltétele. Egy dolog pontos azonosításához nemcsak nevét kell ismernünk, hanem e név megadásának módját is, ami történetünkben a névhez kapcsolódó történetek ismeretét jelenti. Történet nélkül a megnevezett – példánkban Jacob Wunschwitz – létezése sem igazolható: *„az viszont biztos, hogy Wunschwitz Drezdában töltötte a farsang előtti napokat, és éppen amikor a leghevesebben forrt ellene Guben falai közt a gyűlölet, akkor döbbsen rá, hogy most már semmiképpen sem tudja elszakítani magát a gubienek ügyétől, mert ha véletlenül keveredett is bele, a benne való részvétel sorsának legfontosabb alkotóelemévé vált [...], mert ha érdekei szerint jáma el és magára hagyná a gubeineket, akik bizonyára nélküle is képesek volnának boldogulni, akkor élete hátralevő részében (amely remélhetőleg hosszú lenne) joggal kérdezhetné magától, hogy létező személy-e még, sőt egyáltalán, hogy Jacob Wunschwitz valaha is a világon volt-e.* (168)

Hogy a megnevezett létezésének igazolhatósága története meglététől függ, jól példázza az is, hogy történetünk kezdete és Jacob Wunschwitz születésnapja ugyanarra a napra, a Mindenszentek utáni második szombatra esik.

A nevek ilyenén való kezeléséből vezethetjük le a szöveg egyik sajátosságát, a megnevezett dolgok identitásának problematikusságát is. Mivel az identitást nem a név és nem bizonyos tulajdonságok megléte, hanem a történet azonossága adja, így soha nem lehetünk biztosak abban, hogy ugyanazon név használatok egy, két, vagy esetleg több dologról van-e szó. A Kittlitz család ereklyéjét, a jeruzsálemi csodagyűrűt Fabian Kittlitz – vesztére – bizonyos általa relevánsnak tartott tulajdonságok alapján azonosítja a Kain Kindler újján lévő gyűrűvel. A történet egy későbbi pontján az olvasó megtudja, amit Fabian nem tudott: a családi ereklye mellett létezik egy másik, azzal megegyező tulajdonságokkal bíró, de Samuel Tschörtner ötvösmester által Promnitz báró titkára megbízásából Bécsűjhelyen készített gyűrű is. A Kittlitz család jó példa arra is, hogy belássuk: az azonosság megállapítására a megnevezés sem garancia. Kuno Kittlitz unokái, két fiú, Félix Kittlitz és Fritz Kittlitz, az összetéveszhetőségig hasonlítottak egymásra, *„úgyhogy némelykor ők sem tudták, melyikük kicsoda”* (109). Egy részeg lakoma utáni helycsere következtében a családi viszonyok még zavarosabbá válnak. Fabian Kittlitzről többek között a következő igaz kijelentéseket tehetjük: apja (Félix), egyben nagybátyja (Fritz), azaz apja valójában nagybátyja és nem Félixnek, hanem Fritznek hívják, míg Fritz valójában Félix és Fabian apja: *„Egy lakoma után, amikor mindketten berúgtak és egymás mellé dőltek le a szalmára, Félixnek hirtelen éjszaka kitisztult a feje, anélkül, hogy a szíve is kitisztult volna; és látva, hogy öccse a részek legmélyebb álmát aluszza, áthengerítette arra az oldalra, ahol addig ő aludt, az ő ledobált ruhái mellé; áthúzta öccse jobb kezének nevetlen ujjára a jeruzsálemi gyűrűt, majd magára vette öccse ruháját, felment a hálókamrába és együtt hált öccse feleségével. Talán az volt a terve, hogy az alkalom kínálta bűn után visszatér fekhelyére, és ott visszaállítja a dolgok, ha úgy tetszik, a szenvedő és a cselekvő személyek eredeti rendjét; csakhogy elaludt az asszony karjaiban, reggel pedig ott volt öccse ujján a jeruzsálemi gyűrű. Fritz Félixként ébredt, Félix pedig Fritzként; egyikük önmaga vendége volt a saját otthonában, a másik pedig azon kapta magát, hogy sehol sincs otthon többé. Ebédkor Fritz, aki bátyja ruhájában, ujján a csodagyűrűvel nem látszott kételkedni benne, hogy ő a másik, és mintha feleségéről is elhitte volna, hogy sógornője csupán, eltréfálkozott a párolgó sülték fölött.”* (109)

Léteznek azonban olyan nevek, amelyeket a történet szereplői és/vagy az olvasó más történetekből is ismerhet. Kérdés esetünkben az, hogy megismétlésük maga után vonja-e az eredetileg hozzájuk kapcsolódó történet megismétlését is. Ha végignézzük *Jacob Wunschwitz igaz történetében* felbukkanó bibliai, (görög, római, germán) mitológia történeti nevek során azt láthatjuk, hogy két szabály érvényesül. Az esetek nagy többségében használatuk csupán ironikusan ellenpontozza a névhez eredetileg kapcsolódó történetet: A Siegfried W. von Promnitz báró testét a niebelungéval ellentétben különféle súlyos betegségek gyötrik, bőre kirepedezik, oldalán és hátán fekélyes sebek nyílnak. Gubent és környékét, amelyet gúnyosan Rómához hasonlít a tudós Nikolaus Leutinger 1604 tavaszán, miután Petrarca példáját követve megmássza a környék legnagyobb hegyét, a Mückenberget (Szűnyoghegy), a város ifjainak tógaviseletén kívül nem sok minden emlékezteti Rómára. Róma császárainak, consulainak etc. neve (Varro, Fabius Cuncrator, Nero, Cicero, Hector, Publius Naso, Sulla) a molnárcsalád Seleschk vezetéknévéként bukkan fel újra; Cupido pedig, aki öreg vak koldusként bolyong a kertek alatt, ki van tiltva 'Rómából'. A nevek másik csoportjánál ugyanakkor az eredeti történet a takargatni kívánt valóságra vet fényt. Lot Schulz von Jeschkendorf utóneve pl. alátámasztja azt a verziót, miszerint „Kindler anyját, Kindlemét állítólag [...] szintén Lot Schulz von Jeschkendorf nemzette még egészen fiatalon, tizenöt évesen;” (101). Rosina Katharina utóneveinek – bár megismétlésükre Wunschwitz történetén belül kerül sor – a Tschaksdorf und Piczkow kisasszonyok, Rosina és Katharina neveként való felbukkanása nemcsak történeteik azonos elemeit magyarázza (hagyatéki ügyek, Dumitschin stb.), hanem bizonyos következtetésekre is okot adhat Happenrodt mostohaleányának erkölcsit illetően.

2. „No és mit csinál a szépséges Rosina Katharina?”

A regény eseményei, ahogy azt korábban mondtuk, párhuzamos világokban mennek végbe: a város alapításának, Tschörtner történetének több igaz változata is ismert, Wunschwitz történetének is több igaz lejegyzését ismerjük. Tudunk egy változatról, ami a hivatalos életrajzok szerint Jacob Wunschwitz elvtársat elindította az osztályöntudat és a munkásmozgalom felé vezető úton, tudunk Wunschwitz özvegyének a császárhoz intézett panaszírátoról és a történet vége felé megtudjuk azt is, hogy létezik egy ugyancsak a császárhoz intézett panaszírat, amit Myrus fogalmazott az özvegy nevében (232). Hogy e két utóbbi irat azonos-e vagy sem, arra nem derül fény; tény az, hogy az általunk ismert történet szerzője a jegyzetben úgy gondolja, hogy ő Jacob Wunschwitz özvegyének a beadványát ismeri más, Wunschwitzra vonatkozó dokumentummal együtt, sőt azt is tudja, hogy Bettina a császárhoz intézett beadványát 1604 őszén írja, azokban a hetekben, mikor Happenrodt helyettes polgármester már újszülött unokáját ringatja karjaiban

(88). Ugyanígy változatos képet mutatnak a Kittlitz gyilkosság ügyében alkotott történetek. Promnitz báró nyitó történetére, mely szerint Fabian Kittlitz a linderodei juhakol közelében rablógyilkosság áldozata lett, és ökiválósága az ismeretlen tetteseket kézre fogja keríteni, a drezdai udvar felháborodattan reagál. Ekkor ugyanis már tudomása van arról, hogy Fabian Kittlitzet egy bizonyos Kindler ölte meg, s tudni akarja, hogy ez a Kindler azonos-e azzal a Kindlerrel, aki ökiválósága előző levelét aláírta. Az udvar tudatlansága a gubeni városi tanács mesterkedéseire vezethető vissza, amely időközben észrevétlenül Drezdába küldte a városi jegyző felhatalmazott személynökét, Melchior Bononius, hogy ott a Kittlitz-gyilkosságnak egy olyan változatát adja elő, „amely majdnem annyira közel áll az igazsághoz, amennyire megfelel a gubeni városi tanács érdekeinek” (100f). Bononius pedig hallgatott arról, hogy nem egy, hanem két Kindler van. Így a gubeniek változatában Kittlitzet a linderodei juhakol közelében fosztogatók szúrták le, élükön Kindlerrel, aki a szomszédos uraság Lot Schulz von Jeschkendorf törvénytelen fia. Promnitz báró válaszában Kain Kindlernek a névrokonságon kívül semmi köze Gideon Kindlerhez, ökiválósága szolgájához, a helytartósági titkárhoz, Kainról pedig csak annyi bizonyítható, hogy egy magántermészetű vita folytán becsületes párbajra hívta Kittlitzet a rodstocki fogadóban. Felbukkan persze egy bizalmas jelentés is, amelyben az szerepel, hogy bár a két Kindler apja különböző, az anyjuk ugyanaz, Kittlitzet pedig a rodstocki fogadóban ölték meg. Ne feledkezzünk meg az elbeszélő változatról sem, ami a bizalmas jelentésben szereplő variációval egyezik meg: Fabian Kittlitzet Kain Kindler ölte meg a rodstocki fogadóban. Hans Wahl-tól azt tudjuk meg – igaz, csak később –, hogy Fabian Kittlitzet egy gyűrű miatt ölték meg, amiről végig azt hitte, hogy legalábbis Jeruzsálemből való. Abban a változatban pedig, amit Wunschwitz ismertet Nicolaus Leutingerrel, a gubeni városi tanácsnak már múlt ősszel tudomása volt arról, hogy Promnitz báró titkára Bécsújhelyen egy különleges gyűrűt rendelt egy nemrég odatelepült ötvösmestertől, akiről kiderült, hogy azonos Samuel Tschörtnerrel.

Kinek higgyünk? Kideríthető-e, hogy melyik változat az, amelyik a történet valós világában megtörtént?

Mielőtt megpróbálnánk választ találni a fent megfogalmazott kérdésre, és eltöprengeni azon, hogy különíthető el a valós a fiktívtől, és – hogy a választ is megelőlegezzük – rácsodálkozni arra, hogy olvasztja egybe az elbeszélő a fikción belül a különböző ontológiai státuszú világokat, tegyünk egy kis kitérőt, és térjünk vissza Happenrodt helyettes polgármester mostohaleányához és unokahúgához, a szépséges... Nos kihez is? Rosina Katharinához – ahogy Happenrodt nevezi –, vagy Rosaliehoz – ahogy Bononius és a Bononius szavainak hívo elbeszélő? Nincs okunk feltételezni, hogy Cosmas Damian Happenrodt von Wenzelsbergnek két ugyanazon tulajdonságokkal rendelkező gyámleánya lenne, már csak azért sem, mert magát Happenrodtot sem zavarja meg Bononius levele: a Rosaliehoz címzett levéllel egyenesen Rosina Katharinához tart a bezárt toronyszobába (45, 64). E rendkívül figyelemre méltó leányzó azonban nemcsak ezért érdemli meg figyelmünket. A szereplőknek ahhoz a csoportjához tartozik ugyanis, akik nemcsak a valós és igaz történetek megkülönböztetésére, hanem az igaz és bevezetőnkben definiált módon fiktív történetek megkülönböztetésére is képtelenek: „Nem állítanánk valótlan, ha azt mondanánk, hogy: Rosina Katharina, mivel nem tanulta meg, mi a különbség a valóság és a mese közt, minden olvasmányát elhitte és mindent, amivel csak találkozott az olvasmányokban, valóságosnak tekintett; [...] Izgalmas elbeszélés tárgya lehetne a mese, ha úgy tetszik, a költői fikció, amint egy megzavart elme tévműködése folytán egyre inkább kiszorítja helyéből a köznapi tapasztalatokkal igazolható valóságot: efféle többszörös tévelygéseken keresztül költészet és valóság, meg vagyunk győződve róla, kölcsönösen gazdagítják egymást; és még a zavart elméjű regényhősnek is megadatik, hogy miközben végigkísérjük mulatságos kalandjainak során, nemcsak érdeklődésünket kelti fel, hanem elnyeri osztatlan rokonszenvünket is. Úgy gondoljuk azonban, hogy amennyire mulatságos egy férfiszereplő, kiváltképpen egy idősödő férfi (természetesen Cervantes hősére, az elmés-nemes lovagra gondolunk), amint nagyszerű lelkének példás elveire hálóként borulnak hobbant elméje balítéletei; amennyire összeegyeztethető az ily módon támadt sokféle kalandos, furcsa helyzet a komikus hatás mind az emberi méltósággal, mind a tágabb értelemben vett költőiséggel: éppoly kevésbé mondható el mindez egy hasonló helyzetbe került fiatal nővel kapcsolatban, főleg, ha ez a fiatal nő az általunk felidézett polgári világ szülőtte. Ez tehát magyarázatunk és mentségünk arra, hogy Happenrodt helyettes polgármester mostohaleánya csak az elbeszélés egyik legutolsó pillanatában lesz látható. (64f)

A fentiek ellenére lépten-nyomon belebotlunk a kiskorú gyámleányba, illetve az általa hátrahagyott nyomokba – hogy Bombitz Attilát idézzük, többek között hosszú szöke hajszálaiba (Új Forrás 1998/3). Mindez azzal magyarázható, hogy a valós és fiktív megkülönböztetésre való képtelenség tulajdonsága a történetben egyrészt úgy jelenik meg, hogy ezen szereplők története az általuk valóságként interpretált fiktív történetmintákat ismétli, másrészt úgy – és ez részben a fentiekből következik –, hogy ezzel a tulajdonsággal bíró szereplők a történet 2. és 3. szintje között szabadon közlekednek, fiktív és valós történetekben egyaránt felbukhatnak. A képzelte és valóst összemósó Promnitz báró, az „igaz-ságos nagyúr”, marcipánfiguraként fogadja a városi tanács hódolatát (134), felhőként pedig, mint pocakos nagyúr (a strazwdeli vadászában játszódó történet más szereplőinek társaságában (104-105) a kezében lévő baltát hajítja el, ami a fikció és valóság határát átlépve kettészeli a starzwedeli dombokat. A világszép Rosalie, aki nem képzelgéseit, hanem olvasmányait gondolja valósnak, ezen olvasmányok történetmintáit ismétli, történetével ironikusan ellenpontozva az eredetét: kezdve a toronyba zárt szépleány történetével a Promnitz által hangoztatott „minden jó, ha vége jó” záróformuláig, a Rosalie történetét lezáró lakodalmas menetig. Persze nincs hetedhét országra szóló lakodalom, a menyasszony sem visel koszorút és fátyol sem borítja arcát, sőt, alakján is egyértelműen látszanak a közelgő anyaság jegyei – de hát ez a történet már csak ilyen. S míg a képzelte valósággal átélő Promnitz – stílusosan – felhőként jelenik meg, addig a pásztorregényeket kedvelő Rosalie, aki gyermekként tavasztól őszig a Selesch család libafalkáját őrizte (ekkor lesz szemtanúja Promnitz báró fenti baltajelenetének), ökiválósága starzwedeli vadászházának pohárszékét díszítő festett üvegtábláról mint bájos libapásztorleány pillant „vagyakozva a valóság zöld ösvényei felé;” (98), egészen addig, míg egy Fritznek szánt balta szilánkokra nem zúzza. Bár ezen a ponton a mi történetünk is elágazhatna, s tehetnénk egy rövid kitérőt a Wunschwitz történetében újra és újra felbukkanó balták funkciójáról, térjünk vissza kiinduló kérdésünkhöz: mely történetekből épül fel Jacob Wunschwitz történetének valós világa?

3. Fekete Pál csizmája

Ahogy azt korábban láttuk, *Jacob Wunschwitz igaz története* egy olyan komplex struktúra, amelynek komplexitását részben vagy teljesen azonos elemekből, részben vagy teljesen azonos szabályok alapján rendezett, különböző szereplők által különbözőképpen értékelt párhuzamos történetek adják, amelyek eseményei világok két halmazában – a fikción belüli valós világban és valósággal teteleződő fiktív világokban – mennek végbe. Ez azt is jelenti, hogy a történetvariációk alapjául szolgáló dolgok nevei ugyanazok; kiválasztásuk módja, történetté rendezésük az, ami különböző. Jól példázza ezt Jacob Wunschwitz elvtárs története. Történetének szinte valamennyi eleme megtalálható Jacob Wunschwitz gubeni kelmefestő történetében: egy fuvaros, a Páskom utca, egy ruhásszekrény, egy diftériás beteg, egy tollpihe, egy színjáték, egy balta, egy ablaktalan helyiség stb. Csak az elrendezés más. Megfordítva is igaz mindez. Ismétlődhetnek akár teljes eseménysorok is más szereposztásban. Promnitz báró feleségének apja, Hamilcar von Trachtenberg und Kurzbach 1579. október 31-én reggel szörnyet halt, „miután az apród, akinek öltöztetnie kellett volna, elvesztette a ruhásszekrény kulcsát, és félve a megérdemelt büntetéstől, puskaport öntött egy összesodort papírlapon keresztül a kulcslyukba, és a papír kiálló végét meggyújtotta” (53). Bononius, pár évvel később, hasonlóan robbantja ki Hans Wahl nagy ruhásszekrényéből Happenrodt helyettes polgármester feltehetően hiányos öltözetű gyámleányát (59). A választás és az elrendezés

eredménye, a történet, nyelviileg koherens szöveggként jelenik meg és minden esetben igényt tart az igaz jelzőre. De hogy a sok történet közül melyik igaz a történet valós világában – mondjuk ki végre – nos, ez a kérdés megválaszolhatatlan. Az elbeszélő által mesélt igaz történet csak egy a sok igaz történet közül. A történet komplexitásáért ő, a történeteket kiválogató és elrendező elbeszélő a felelős, aki se nem akarja, se nem tudja elválasztani egymástól a világokat. Nincs is rá mód, hogy biztosan lehessen tudni, melyik történet valós és melyik nem. Nemcsak azért, mert az alsóbb szinteken lévő történetalkotók sem/nem teszik meg ezt, nemcsak azért, mert ők is összekeverik a valós világról szóló mondatokat a pusztán lehetségesekkel. Maguk a történetek, a történeteket alkotó szavak is keverednek, sőt, összekeverednek. Keveredik az igaz és hamis (37), keveredik a valós és a fiktív. Ahogy Fekete Pál történetéből távozó csizmájának lábnyomai is elkeverednek a közönséges nyomokkal: „Eltávoztak a csizmák nyomtalanul, vagy ha maradtak is nyomaik, azok összekeveredtek a többi közönséges lábnyommal, hogy másnap mindegyiket eltávozták a keréknyomok.” (129f). Mint látjuk, néha maga a nyom is eltűnik: elmosódik, ahogy a történetben hulló eső is elmosza az írásjeleket (27), 189).

S hogy miért mindez? Miért a világok e kavalkádja? A választ, amely a történet ambiguitásából eredő esztétikai értékekre vonatkozik, tulajdonképp már ismerjük: „Efféle többszörös tévelygésen keresztül költészet és valóság, meg vagyunk róla győződve, kölcsönösen gazdagítja egymást” (65).

„A múlt arra való, hogy ráálljunk s éljünk!”

Móricz Zsigmond: *Ne légy jó!*

(Válogatás Móricz Zsigmond kötetben kiadatlan írásaiból)

(A tanítási gyakorlaton a *Móricz Zsigmond írói munkássága* című témakört tanítottam harmadikos gimnazistáknak. Újraolvastam a jelentősebb műveket, újra végiggondoltam a lehetséges értelmezéseket. Az értelmes, jó képességű diákok számos új, megfontolandó gondolattal álltak elő például a *Barbárok* című novella vagy az *Úri muri* című regény kapcsán. Móricz írásművészete, jellemábrázolása több szempontból időszerű, és aktuális emberi, társadalmi kérdések megbeszélésére adott lehetőséget. A veres juhász bűnösségéről éppúgy vitáztak a diákok, mint Szakhmáry Zoltán Rozikához és feleségéhez fűződő kapcsolatáról vagy a háború emberekre gyakorolt hatásáról.)

A középiskolában tanított és az irodalomtörténetből ismert Móricz-művek csak töredékét képezik a teljes életműnek. A *Hét krajcár*, a *Légy jó mindhalálig*, a *Sárány*, a *Rokonok*, a *Szegény emberek*, a *Kis Samu Jóska* szerzőjének számos remek írása bukkan elő egykori folyóiratokból, napi- és hetilapokból, kalendáriumokból – tárcák, glosszák, publicisztikák, elbeszélések, riportok, elmélkedések, önéletrajzi jegyzetek. Kevesen tudják például, hogy Móricz 1940 szeptemberétől haláláig a Zilahy Lajos által szerkesztett *Híd* című hetilap főmunkatársa volt, s több írását publikálta is a lapban. Ezekből nem közöl az Urbán László által válogatott *Ne légy jó!* című kötet.

A négy fő részből álló kiadvány az *Életem és korom* című vallomással kezdődik. A *Színházi Életben* 1935-ben megjelent írásban szülőfaluja, az „óstalaj” Csécse fölnevelő erejét említi. Arra, hogy ott maradjon, s ott bontakozzon ki írói művészete, nem volt lehetőség. Vidéken hiányzott a nyomdafesték, hiányzott a kritika és hiányzott az olvasó. A fiatal írók úgy tekintettek Budapestre, mint a „betlehemi csillagra”. A fővárosban azonban – Móricz számára – csak átmeneti szállás volt: „szakadatlanul kijártam innen falura, vadvirágot, szénailatot, ákácot szagolni, a magyar bánatot felinni.” Mindvégig hitet tett a falu, Csécse mellett, mert a „jó embert” csak ott érezte: „Életem alapja az a Tisza-parti kis falu. Életem célja, hogy az a kicsi falu s a magyar » boldog ember« , a jövő fényében boldog legyen.”

Móricz kötetben eddig kiadatlan, mint-egy félszáz írását műfajok és témák szerint csoportosították: elbeszélések; publicisztika; írások a színházról; vallomások, nyilatkozatok. Ezek között több olyan található, amely „az elmúlt 45 évben politikai okokból cenzúráztatott ki, a jól ismert indokkal: esetleg sértheti a szomszéd népek érzékenységét (A *Borzlyuk*, *Ferestyl*)” – írja Tasi József az utószóban. A legtöbb írás azonban egyszerűen csak elfelejtődött. Ilyen az Arany János egykori diákjainak emléket állító *Csínyesek és csintalanok* vagy a *Sárgulás*, amely keszthelyi végzős gazdászok avatásáról szól.

A kötetben olvasható ismeretlen Móricz-művek különböző lapokban jelentek meg: a legtöbb a Pesti Naplóban, a Pesti Hírlapban és a Színházi Életben. Urbán László kutatásainak köszönhetően az Ország-Világ, a Szivárvány, az Új Idők, a Pesti Futár, Az Est, a Prágai Magyar Hírlap, a Független Magyarország, az Erdélyi Helikon, Az Újság, A Mi Lapunk, a Világ hasábjain előforduló Móricz-írások is közkinccsé tettek. Móricz minden műfajban otthonosan mozog. Élmény elmélyülni a rövid szövszenetekben (*Móricz Zsigmond revüje*): filozófiai igazságok, ironikus bölcsességek, megrendítő nekrológok. Az író és a sárgarépa gondolatmenete logikus és töprengésre készítet. Móricz kifejti, hogy az író becsapja az olvasót, mert az olvasó azt követeli, hogy becsapják: „Én most minden-esetre jobban szeretem a sárgarépaimat, mint az objektiválás művészetét. A sárgarépa vaskos, kövér, duzzadt és sárga. Próbáljon az író vaskos, duzzadt és sárga jellemeket rajzolni. Pedig hát vaskosak az emberek, duzzadtak és mennyire sárgák.”

A kötet címadó novellája emlékeztet a Móricz nevét országszerte ismertté tevő *Hét krajcára*, a cím pedig az általános iskolai kötelező olvasmányt, a *Légy jó mindhalálig* című regényt idézi – ellenkező előjellel fogalmazza meg ugyanazt a felszólítást. 1907-ben az Ország-Világban jelent meg az elbeszélés, amelyben az író családi perpatvart elevenít föl. Tudjuk, hogy Móricz számtalan írásában szinte szó szerint idézte felesége szavait, s veszekedéseiket szinte változatlan formában emelte irodalmi rangra. Tudjuk, hogy Holics Eugéniához, Jankához fűződő kapcsolata nem volt felhőtlen, s a nők miatti örökös vívódását több hőse is végigszenvedte. A *Ne légy jó!* című írásban mindössze öt krajcár miatt tör ki a szócsata. A kis cselédlányt, Zsuzsit asszonya pamutért küldi, és arra inti, hogy a pénzzel be ne csapják. Ám a boltos öt krajcárral többet ad vissza. „Hirtelen erkölcsi érzelmek buzdulnak fel bennem, bosszant a gyerek kajánsága is, s rászólok: – Miért nem adtad vissza? Nem szégyelled? Vidd vissza.” A gyerek elmegy, a feleség pedig kitör: „... én ezt tovább nem tűröm. [...] Azt, hogy engem minden lépten-nyomon megszegyenítsen a tulajdon cselédem előtt. [...] De nagyon égeti a lelkét az az öt krajcár. Tán beteg is lesz tőle. De ugye jó, amit én összezsugorgatok; akkor már nem égeti a lelkét, mikor megvan. Az nem fáj neki, hogy én piszkoskodom a konyhában, dolgozom rá, küszködök vele. Azt nem veszi észre, hogy én csalom magam ábrándokkal, légből kapott frázisokkal, attól nem igyekszik megmenteni, de a boltosért fáj a szíve. [...] Hanem magának fogalma sincs az életről, s ahelyett, hogy engem megmentene valami tehertől, ellenem dolgozik, rosszabb, mint a fizetett ellenség, fölünyeskedik rajtam, erkölcsi leckét tart, rámpirít a cseléd előtt. Persze én a kiállhatatlan nagysága vagyok aztán, de maga a mintakép, a jó, a nemes!” (Ha párhuzamosan olvassuk a *Hét krajcárral*, megállapíthatjuk, a két feleség jelleme, gondolkodásmódja, lelki alkata mennyire eltérő...)

A színházról szóló írásokban jó érzékkel nyilatkozik az előadásokról, a színészekről. Jávor Pál tehetségéről így ír: „egy egész fiatal színész, aki maximum egy percig van a színpadon, s csak annyi szava van, amennyi egy percből paúzákkal telik: s behozza az egész mai modern falut, a virágos rétet, s a gazdag paraszt minden hetyke és tisztességes önértetét, erejét, érzelmesség nélküli arisztokrata nagyságát”. A *Falu rossza* vígszínházbéli próbáinak kapcsán dicséri Fedák Sárít: színrelépésekor „egyszerre kisüt a nap a rivaldán, szél csap be, és életre kap a porszem is”. Elismeréssel szól Bárdos Artúrról: „én sokkal nagyobb dolognak tekintem, hogy Bárdos Arthur varázslóérzékkel benyúlt a színésztömegbe, s minden szerepre egy Újházit talált...” (A legenda szerint ugyanis a Nemzeti Színházban valaha úgy osztották ki a szerepeket, hogy a népből a hangadó alakokat Újházival, Gabányival, Szigeti Józseffel játszották – írja Móricz.)

A *színház él* című írás 1935-ben jelent meg a Színházi Életben. A vidéki színészeztől értekezik: a bajok okát a film előre- törésében és a szegénységben látja. Versenyhelyzet alakult ki, s a vidéki színházak nem bírják pénzzel: nincsenek díszletek, nincsenek jelmezek, csekély az érdeklődés. Miskolcon mégis olyan előadást látott, amely vetekedett a fővárossal (*Az orvos* című amerikai darabot óriási sikerrel játszotta korábban a Vígszínház). Fiatal, tehetséges gárda, nagyszerű díszletek, lelkes közönség. S a tanulság: „A színház minden pillanatban újra tud születni, mikor csúcsteljesítményt képes produkálni. Csak a szegénység, a tudatlanság, hozzá nem értés és közöny öli meg a színházat.”

A kötet záródarabjai vallomások, nyilatkozatok: Móricz emberi, írói portréja rajzolódik ki a szövegekből. Azé az alkotóművészé, akit mindvégig foglalkoztatott a magyarság sorsa iránti aggodalom, aki regényeiben, elbeszéléseiben, riportjaiban hitelesen rajzolta meg

a magyar parasztot és urat, s aki a legfontosabb társadalmi kérdésekkel éppúgy foglalkozott, mint személyes győtreimivel. A Független Magyarországnak 1910 decemberében terveiről nyilatkozott: „... valami nagy regény tervét forralom már a nyár óta. A magyar kisvárost akarom megrajzolni benne. [...] Nem tisztán szépirodalmi célok vezetnek, hanem szinte oknyomozó történelmét szeretném megcsinálni a mának. Összegyűjteni az emberi dokumentumokat, mindent, ami jellemzi a mai kisvárost: az emberek beszédstílusától, a legfrissebb szándékokig és vágyakig. [...] ... Az » Isten háta megett« lesz a címe”.

Jellemző Móriczra, hogy „emberi dokumentumokat” gyűjtött az íráshoz. Közhellyel élve úgy fogalmazhatnánk: a téma az utcán hever. Móricz Zsigmond sokszor hajolt le, és sokszor emelt föl értékes „tárgyakat”. Azt vallotta: „Sokkal szenzációsabb az az olvasmány, amit az élet nyújt, mint amit a világ legkitűnőbb írója is ki tud belőle vonni.” Talán ebből a felismerésből is adódhat írói válság... Móricz szerint két akadályt kell megszüntetni ahhoz, hogy a magyar irodalom virágozzék: az anyagi korlátokat és a gondolatszabadságra vetett korlátozást. 1931-ben a Magyar Hírlapban mondotta: „... az írói szabadság nálunk még mindig a legkisebb a világirodalomban. Az író csak nagyon keveset írhat meg abból, amit meg szeretne írni”.

Az *Ismeretlen ismerősök* sorozatban olyan kiadványt jelent meg, amely a magyar irodalom egyik legjelesebb alakjáról alkotott képünk árnyalásához nyújthat segítséget. Móricz eddig kiadatlan írásai megerősítik Esterházy Péter véleményét: „Móricz Zsigmond a legnagyobb, ha volna legnagyobb”. (*Magyar Könyvklub, Budapest, 1995*)

Gajdó Ágnes

Zenei múltunk értékei

Bónis Ferenc (szerk.): Erkel Ferencről és koráról

Kiváló zenetudósunk, Bónis Ferenc, a Magyar Rádió rovatvezetője, számos tanulmányában, előadásában, műsorában tett már hitet a magyar zenei múlt értékei iránti elkötelezettségéről, lelkesedéséről. Ő a szerkesztője annak a könyvnek, mely a Magyar Zenetörténeti Tanulmányok sorozatban a Püski Kiadó gondozásában jelent meg 1995-ben. A kötet 18 hosszabb-rövidebb tanulmányt közöl 12 szerző tollából, közülük néhány már korábban publikált írások újraközlése, legtöbbje pedig az 1993 júniusában, az Erkel-centenárium alkalmából a szülővárosban, Gyulán megrendezett tudományos tanácskozás referátumainak nyomtatott változata. A szerkesztő írja előszavában: „Betakarítván az 1993/94-es Erkel-év zenetudományi termését, újfent meg kell állapítanunk, hogy adósságunk még mindig számottevő [...] Ám, ha az itt közölt írások néhány kis lépéssel közelebb visznek a nagy feladat elvégzéséhez és abban is segítenek, hogy a közvélemény Erkel felé fordított figyelme éber maradjon: kötetünk elérte célját.”

A sort *Újfalussy József* tanulmánya nyitja meg, melyben Beethoven magyaros-verbunkos jellegű témáit elemzi és hasonlítja össze más, hasonló dallamjárású, karakterű témákkal, és az összefüggések alapján e típus jelentéstartalmának megfejtésére vállalkozik. Ez az írás nem Erkelről foglalkozik ugyan, de mintegy háttérrel fest, szélesebb távlatot ad annak a jelenségnek a vizsgálatához, melyből szerzőnk zenei nyelve is kibontakozott.

Szabolcsi Bence három írása (Erkel Ferenc Dózsa-operája; A zenetudományi tanulmányok Erkel kötete elé; Erkel Ferenc és a „népek tavasza”) zenetudományi irodalmunk „klasszikus” értékeit reprezentálja 1951-ből, 53-ból, illetve 60-ból. Közülük kettő itt jelenik meg először kötetben, a harmadik esetében pedig ez alkalommal tisztázódik a szerző kiléte. Mindhárom írás demonstrálja Szabolcsi máig aktuális Erkel-képét, melyet nem befolyásoltak a keletkezésük idején kötelező érvényűnek tekintett ideológiai szempontok.

Erkel életpályája meghatározó jelentőségű szakaszainak bemutatásával három cikk is foglalkozik. *Almási István* Erkel kolozsvári éveiről, *Cenner Mihály* a pesti városi (német) színházban folytatott tevékenységéről írt, majd *Bónis Ferenc* számos korabeli idézettel dokumentálva ismerteti „Hogyan lett Erkel Ferenc a Pesti Magyar Színház karmestere?”. Erkel és szülővárosa kapcsolatát tényszerű adatok közlésével közelíti meg *D. Nagy András*. Akárcsak *Murányi Róbert* Árpád, aki „A Pikkó herceg és a debreceni színjátszás” című írásában a magyar operakultúra megszületéséről, Erkel működésének előzményeiről közöl információkat. Hasonló feladatot vállal *Szerző Katalin*, aki részletesen és alaposan mutatja be, milyen zenés darabokat játszottak Kolozsvárott 1856-66 között, az ott működött – országos, sőt nemzetközi viszonylatban is híres – énekeseket is megnevezve. *Németh Amadé* az Erkel kamagyi irányításával működött Budapesti Filharmóniai Társaság 1867-68. évi jegyzőkönyvét teszi közzé betű szerinti átirásban.

Erkel és Mosonyi Mihály ellentmondá-soktól egyáltalán nem mentes kapcsolatáról szól *Bónis Ferenc* írása, így foglalva össze a tanulságokat: „... az ilyen mestereknek, Illyés Gyula szavaival, mindig *négykezesét* kell játszaniok: más-más *szólamot*, de egyazon *harmóniát* megcsendítve. Olyan tanulság ez, melynek érvénye máig hat.” A zeneszerzőről alkotott képünket kevésbé ismert oldaláról mutatja be *Ósz Gábor* „Erkel és a sakk” című érdekes, informatív írása. *Szerző Katalin* az Erkel utáni zeneszerző nemzedék tagjai közül Mihalovich Ödön működésével és alkotó művészetével foglalkozik, érezhető rokonszenvel és nagybecsüléssel, ám a cikk terjedelméből adódóan meglehetősen vázlatosan.

Recenzióm önkényes sorrendiségében utoljára hagytam azokat a – véleményem szerint legfontosabb – tanulmányokat, amelyek magával a zenével foglalkoznak. Ezek közül *Bónis Ferencét* emelem ki, amely a Himnusz születéséről és másfél évszázadáról szól. Kölcsey versének genezisével és poétikai vizsgálatával kezd, felvázolva a folytonosságát „a magyar sorskérdések költészetének, Vég Mihálytól Adyig, a históriás énektől Kodályig”. Majd az egykori pályázat történetének, eseményeinek dokumentálása után zenei szempontok szerint is bebizonyítja, hogy a megzenésítésben Erkel a Kölcsey-verssel adekvát megoldásra jutott. Végül nemzeti imádságunk további sorsát ismerteti, egészen Kodály 1949-es bátor kiállításig, melynek eredményeképpen az akkori kormányzat kénytelen volt meghátrálni. Írásának konklúziója: „... a bírálóbizottság, 1844 júniusában, csak egy *pályázat* dolgában dönthetett. *Néphimnuszá*, önnön akaratából, maga a nép tette”.

Kassai István zongoraművész a pódiumon eddig is sokat tett Erkel életműve talán legelfeledettebb területe, a zongoraművek megismeréséért. E kötetben filológiai pontossággal és alaposan veszi számba szerzőnk valamennyi – fellelhető vagy elkallódott – hangszeres művét, azok összes rendelkezésre álló adataival, nem kerülve meg esetenként az értékelés feladatát sem. Bárha lennének vállalkozó kedvű művészek, akik ezek közül többet a hangversenyélet gyakorlatában életre keltenének!

Egy alig ismert Erkel-mű, az Erzsébet-opera elemzése *Németh Amadé* dolgozatának tárgya – ezt a művet hárman írták. A szerző meggyőzően bizonyítja be, hogy az Erkel-féle második felvonásban milyen módon és mértékben múlja felül szépségében és zenei értékében a másik kettőt.

A kötetet *Itzés Mihály* tanulmánya zárja, melyben Erkel és Kodály művészetének kapcsolatait tárja fel, a jelentős különbségek mellett meglepő összefüggésekre, koncepcionális és konkrét zenei analógiákra mutatva rá a két mester életművében. Bőséggel idéz Kodálynak nagy elődjéről megfogalmazott gondolataiból. Néhány ezekből: „Kevesen tudják, hogy már Erkel Ferenc elindult azon az úton, amelyen a zenét a nép felé, a népet a zene felé közelíteni lehet.” Kár, hogy nem ment tovább. Talán túlságosan nagynak látta a távolságot a népdal és az opera közt, hogysen áthidalására kísérletet tett volna.” Erkel „... él, mert maradt olyan műve, amely nélkül

nem teljes az Opera mősora. [...] Erkel nem kell exhumálni, megvan és meglesz a közönsége még soká.” Itzés írásának további pozitívuma, hogy megállapításait kottapéldákkal támasztja alá.

Manapság, amikor zenei könyvkiadásunk mélyponton van, nem lehet eléggé hangsúlyozni, mekkora jelentősége van egy ilyen, zenei múltunk számos ponton még feltárára váró korszakával, azon belül egy nagy zeneszerző-egyéni életével, munkásságával foglalkozó, többségében magas színvonalú, értékes írásokat tartalmazó kötetnek.

Körber Tivadar

Negyed fordulat

Monostori Imre: „Borul a föld” (Kónya Lajos szerepei és költészete az ötvenes évtizedben)

Sárközi Máttyás *A Rákosi-korszak irodalompolitikája* c. könyvében (London, 1980., 30.l.) Zilahy Lajosnak tulajdonítja a mondást: „Minden politikába mártott író annyit veszít a súlyából, amennyi az általa beszívott pártfegyelem súlya.”

Aligha van a magyar történelemben másik olyan időszak, mint az ötvenes évek, amikor több „politikába mártott” író található. Az irodalompolitika felől nézve a Kádár-korszak is különbözik tőle, mert bár a rendszer ugyanaz maradt alapelemeiben, a kultúrára másképp nehezedett nyomás.

A Rákosi-éra kultúrpolitikája nagyon egyhangú képet mutat a felületes szemlélőnek, ugyanakkor ha a rendszer összetevőit külön vizsgáljuk, akkor nemcsak érdekes, hanem tanulságos megállapításokat is tehetünk a művészre, az emberi természetre és hiúságra, az irodalomban maguknak irányító szerepet igénylőkre vonatkozóan.

Ezért fontos, hogy végre elérkezhetett az az idő, amikor lehetőség adódhat a korszak tárgyilagos, érzelmek nélküli vizsgálatára; amikor az ítéletalkotás nem azonos az elítéléssel. Monostori Imre könyvének megjelenése ezért fontos a magyar könyvpiacra.

A könyvben Kónya Lajos pályaképét követhetjük 1949 és 1960 között kötetei és az ezekre írt kritikák, valamint Kónya saját elemző megnyilatkozásai fényében. Vélekedésünk szerint a könyv kritikákra alapuló értelmezési módszere az egyik leginkább megfelelő egy, az „ötvenes évek”-ben alkotó költő esetében.

A könyv első fejezete (*Példa és útmutatás költőink számára /1949-53/*) elején Monostori meghatározza a saját alapállását és célját: „egy különösségében is törvényszerű emberi sors” sajátos jegyeinek felmutatása. Ebben a fejezetben elemzi azt a folyamatot, kissé vázlatosan ugyan, amelyik révén Kónya Lajos tanítóból kétszeres Kossuth-díjas költő, az Írószövetség főttkára és országgyűlési képviselő lesz. Monostori megállapításai illeszkednek a korszakról már elmondottakhoz, Kónyát ezekbe helyezi bele vagy fordítva: Kónyán keresztül mutatja be a korszakot, annak irodalompolitikai irányelveit. Ezek konkrét kifejtése azonban kevés helyet kap a könyvben, és bár a szerző saját bevallása szerint sem tartja fontosnak ezt jelen munkájában, előfordul, hogy az irányelvekre való utalásait csak a korszakban járatosak érthetik pontosan. Elég homályos az utalás például Horváth Márton *Lobogónk: Petőfi* c. könyvére, mely a címben foglaltaknak megfelelő, a költők számára mintegy kötelező elvárásokat tartalmazta: „Természetesen ez a hatalom is megtette a magáét azért, hogy Kónya Lajost mint könnyen kezelhető *mediumot* (kiemelés az eredetiben – P. P.) folyvást előtérben tartsa, sőt a magyar költészet „Petőfi-Ady-József Attila” (egy időben Ady és József Attila törölve) vonulatához méltó, nagy formátumú folytatóját lássa benne, s hogy – fő célként – példaképnek, követendő eszménynek kanonizálja” (6.-7. l.) Az idézet, kifogásolt jellemzője ellenére, világos és pontos meghatározását adja a költőnek, az irodalompolitikai elvek végrehajtásának a korszakában.

A második fejezetben (*Kitörési kísérletek és visszavonások /1954-60/*) teremt Monostori arra lehetőséget, hogy az általa feltételezett sajátos vonásokra hívja fel a figyelmet 1954 és 1956 között; ha Kónya műveivel akarnánk határolni ezt az időszakot: a *Kultúránk nemzeti jellegéről* c. tanulmányától a *Magyarokhoz* c. vers 1956. november 2-i megjelentetésével bezárólag.

Írása nagyobb részét pedig egy válogatás teszi ki a költő publicisztikai munkáiból a vizsgált időszakban, melyek az eddig elmondottakat igyekeznek alátámasztani.

A könyv címe: *„Borul a föld”*; Kónya egyik, 1954-en született versére utal. A szerző ezzel szemléletmódjában a költő 1954 és 1956 közötti, korábbi szerepvállalásával szembe forduló magatartását emeli középpontba mint Kónya életsorsában egyedi vonást. Ezen magatartás sajátos jellegét azonban kevésbé lehet hangsúlyozni, hiszen ha Nagy Imre 1953-as fellépése után a magyar (irodalmi) közéletben széttekintünk, azt tapasztaljuk, hogy az értelmiség politikát kiszolgáló részének feleszmélése, fokozatos szembefordulása a hatalommal, (kommunista szokás szerint is gyakorlott...) önkritikája tipikusnak mondható. Ráadásul – és ezt a szerző is bevallja – Kónya kivár, óvatosan vált hangot. „S végül, ami azután komolyan megkérdőjelezi Kónya Lajos 1953/54-es fél- vagy negyedfordulatának erkölcsi komolyságát, mélységét és költészeti, publicisztikai hitelét: az *1954-es megjelenésű* új kötetében (*Országúton* – P.P.) *újraközi* a Sztálin halálára írt három búcsúztató versét. Ezt a tény nehéz irodalomtörténeti aspektusból kommentálni, mivelhogy itt alighanem egyszerűen arról van szó, hogy Kónya akkor még nem tudhatta (persze mások se nagyon), hogy a közvetlen nagypolitikában ki kit győz le. Jónak látta tehát, egyfelől az óvatos bírálat és az „önvizsgálat” hangjait megpendíteni kötetében, de szükségesnek tartotta a korábbi rezsim színen maradt képviselőinek is jelezni az irántuk csak árnyalataiban változó, változott lojalitását is.” (41. l.) 1955-re a bizonytalanság fokozatosan szűnik az irodalmi közéletben, szemben a politikai visszarendeződési kísérlettel, az „írók lázadása” pedig követhető irányt mutat. Tart ez egészen a forradalom bukásáig, ami után az önbírálat veszi át a bíráló-attitűd helyét Kónya költészetében, hogy azután bekerülhessen a konszolidálódó Kádár-korszak által is megtűrt költők közé, az irodalmi élet irányításából ugyan kívül rekedve, de több, 1960 után megjelent verses kötettel és regénnyel. A Kónya életében sajátosnak tekintett jegyek – innen nézve – nem is olyan sajátosak. Nehéz a Rákosi-korszakban egyéni döntéseket, egyéni sorsokat találni; pozitív és negatív kényszerpályák részesei lehettek a hatalom számára valamilyen okból fontos személyiségek.

További nehézséget jelent a korszak vizsgálatában, hogy ez a kultúrpolitika nem művészi igényességéről híresült el. Esztétikai alapon vizsgálni szinte felesleges a legtöbb alkotónál, és legfeljebb azt lehet megjegyezni, amire Monostori is kényszerül, hogy valóban szörnyűek ezek a versek. Viszont ezek az alkotások nem esztétikai szempontból érdekesek. De egy-egy költő „értéktelen” alkotásait is csak másokéval összehasonlítva lehet megítélni, így egy szerzőről írt kismonográfia a korszakra kevésbé világít rá. Egy ilyen összehasonlításban az is kiderülhetne, hogy Kónya néhány esztétikailag alig minősíthető műve ellenére a „fiatal írók” tömegének talán egyik legszínvonalasabb alkotója volt, ezért is érthető a több évtizedes (1936-tól 1972-ig tartó) és 1956 után is létező működése; de azt is be kell vallani, hogy korántsem tartozik az ő költészete a XX. századi magyar irodalom élvonalába.

Ennek ellenére Monostori Imre könyve hiánypótló, folytatandó sort nyithat meg; nagy lépés affélé, hogy a magyar irodalom ezen, módszeresen eddig kevésbé feldolgozott korszaka is tárgyilagos megítélést kaphasson; nem túlbecsülve érdemtelenül, de nem is téve úgy, mintha nem létezett volna, ahogy 40 évig az összefoglaló munkák egy része tette, másoknál pedig legfeljebb közhelyes

megállapításai miatt sikkadt el a korszak érdekessége. (*Limes Könyvtár, Tatabánya, 1998*)

Pomázi Petra

„A múlt arra való, hogy ráálljunk s éljünk!”

Móricz Zsigmond: *Ne légy jó!*

(Válogatás Móricz Zsigmond kötetben kiadatlan írásaiból)

(A tanítási gyakorlaton a *Móricz Zsigmond írói munkássága* című témakört tanítottam harmadikos gimnazistáknak. Újraolvastam a jelentősebb műveket, újra végiggondoltam a lehetséges értelmezéseket. Az értelmes, jó képességű diákok számos új, megfontolandó gondolattal álltak elő például a *Barbárok* című novella vagy az *Úri muri* című regény kapcsán. Móricz írásművészete, jellemábrázolása több szempontból időszerű, és aktuális emberi, társadalmi kérdések megbeszélésére adott lehetőséget. A veres juhász bűnösségéről éppúgy vitáztak a diákok, mint Szakhmáry Zoltán Rozikához és feleségéhez fűződő kapcsolatáról vagy a háború emberekre gyakorolt hatásáról.)

A középiskolában tanított és az irodalomtörténetből ismert Móricz-művek csak töredékét képezik a teljes életműnek. A *Hét krajcár*, a *Légy jó mindhalálig*, a *Sárány*, a *Rokonok*, a *Szegény emberek*, a *Kis Samu Jóska* szerzőjének számos remek írása bukkan elő egykori folyóiratokból, napi- és hetilapokból, kalendáriumokból – tárcák, glosszák, publicisztikák, elbeszélések, riportok, elmélkedések, önéletrajzi jegyzetek. Kevesen tudják például, hogy Móricz 1940 szeptemberétől haláláig a Zilahy Lajos által szerkesztett *Híd* című hetilap főszerkesztője volt, s több írását publikálta is a lapban. Ezekből nem közöl az Urbán László által válogatott *Ne légy jó!* című kötet.

A négy fő részből álló kiadvány az *Életem és korom* című vallomással kezdődik. A *Színházi Életben* 1935-ben megjelent írásban szülőfaluja, az „óstalaj” Csécse fölnevelő erejét említi. Arra, hogy ott maradjon, s ott bontakozzon ki írói művészete, nem volt lehetőség. Vidéken hiányzott a nyomdafesték, hiányzott a kritika és hiányzott az olvasó. A fiatal írók úgy tekintettek Budapestre, mint a „betlehemi csillagra”. A fővárosban azonban – Móricz számára – csak átmeneti szállás volt: „szakadatlanul kijártam innen falura, vadvirágot, szénailatot, ákácot szagolni, a magyar bánatot felinni.” Mindvégig hitet tett a falu, Csécse mellett, mert a „jó embert” csak ott érezte: „Életem alapja az a Tisza-parti kis falu. Életem célja, hogy az a kicsi falu s a magyar » boldog ember« , a jövő fényében boldog legyen.”

Móricz kötetben eddig kiadatlan, mint-egy félszáz írását műfajok és témák szerint csoportosították: elbeszélések; publicisztika; írások a színházról; vallomások, nyilatkozatok. Ezek között több olyan található, amely „az elmúlt 45 évben politikai okokból cenzúráztatott ki, a jól ismert indokkal: esetleg sértheti a szomszéd népek érzékenységét (*A Borzlyuk, Ferestyl*)” – írja Tasi József az utószóban. A legtöbb írás azonban egyszerűen csak elfelejtődött. Ilyen az Arany János egykori diákjainak emléket állító *Csínyesek és csintalanok* vagy a *Sárgulás*, amely keszthelyi végzős gazdászok avatásáról szól.

A kötetben olvasható ismeretlen Móricz-művek különböző lapokban jelentek meg: a legtöbb a Pesti Naplóban, a Pesti Hírlapban és a Színházi Életben. Urbán László kutatásainak köszönhetően az Ország-Világ, a Szivárvány, az Új Idők, a Pesti Futár, Az Est, a Prágai Magyar Hírlap, a Független Magyarország, az Erdélyi Helikon, Az Újság, A Mi Lapunk, a Világ hasábjain előforduló Móricz-írások is közkinccsé tettek. Móricz minden műfajban otthonosan mozog. Élmény elmélyülni a rövid szösszenetekben (*Móricz Zsigmond revüje*): filozófiai igazságok, ironikus bölcsességek, megrendítő nekrológok. Az író és a sárgarépa gondolatmenete logikus és töprengésre készítet. Móricz kifejti, hogy az író becsapja az olvasót, mert az olvasó azt követeli, hogy becsapják: „Én most minden-esetre jobban szeretem a sárgarépáimat, mint az objektiválás művészetét. A sárgarépa vaskos, kövér, duzzadt és sárga. Próbáljon az író vaskos, duzzadt és sárga jellemeket rajzolni. Pedig hát vaskosak az emberek, duzzadtak és mennyire sárgák.”

A kötet címadó novellája emlékeztet a Móricz nevét országszerte ismertté tevő *Hét krajcár*ra, a cím pedig az általános iskolai kötelező olvasmányt, a *Légy jó mindhalálig* című regényt idézi – ellenkező előjellel fogalmazza meg ugyanazt a felszólítást. 1907-ben az Ország-Világban jelent meg az elbeszélés, amelyben az író családi perpatvart elevenít föl. Tudjuk, hogy Móricz számtalan írásában szinte szó szerint idézte felesége szavait, s veszekedéseiket szinte változatlan formában emelte irodalmi rangra. Tudjuk, hogy Holics Eugéniához, Jankához fűződő kapcsolata nem volt felhőtlen, s a nők miatti örökös vívódását több hőse is végigszenvedte. A *Ne légy jó!* című írásban mindössze öt krajcár miatt tör ki a szócsata. A kis cselédlányt, Zsuzsit asszonya pamutért küldi, és arra inti, hogy a pénzzel be ne csapják. Am a boltos öt krajcárral többet ad vissza. „Hirtelen erkölcsi érzelmek buzdulnak fel bennem, bosszant a gyerekek kajánsága is, s rászólok: – Miért nem adtad vissza? Nem szégyelled? Vidd vissza.” A gyerekek elmegy, a feleség pedig kitör: „... én ezt tovább nem tűröm. [...] Azt, hogy engem minden lépten-nyomon megszegyenítsen a tulajdon cselédem előtt. [...] De nagyon égeti a lelkét az az öt krajcár. Tán beteg is lesz tőle. De ugye jó, amit én összezsugorgatok; akkor már nem égeti a lelkét, mikor megvan. Az nem fáj neki, hogy én piszkoskodom a konyhában, dolgozom rá, küszködök vele. Azt nem veszi észre, hogy én csalom magam ábrándokkal, légből kapott frázisokkal, attól nem igyekszik megmenteni, de a boltosért fáj a szíve. [...] Hanem magának fogalma sincs az életről, s ahelyett, hogy engem megmentene valami tehertől, ellenem dolgozik, rosszabb, mint a fizetett ellenség, fölünyeskedik rajtam, erkölcsi leckét tart, rámpirít a cseléd előtt. Persze én a kiállhatatlan nagysága vagyok aztán, de maga a mintakép, a jó, a nemes!” (Ha párhuzamosan olvassuk a *Hét krajcár*al, megállapíthatjuk, a két feleség jelleme, gondolkodásmódja, lelki alkata mennyire eltérő...)

A színházról szóló írásokban jó érzékkel nyilatkozik az előadásokról, a színészekről. Jávor Pál tehetségéről így ír: „egy egész fiatal színész, aki maximum egy percig van a színpadon, s csak annyi szava van, amennyi egy percből paúzákkal telik: s behozza az egész mai modern falut, a virágos rétet, s a gazdag paraszt minden hetyke és tisztességes önértetét, erejét, érzelmesség nélküli arisztokrata nagyságát”. A *Falu rossza* vígszínházbéli próbáinak kapcsán dicséri Fedák Sárít: színrelépésekor „egyszerre kisüt a nap a rivaldán, szél csap be, és életre kap a porszem is”. Elismeréssel szól Bárdos Artúrról: „én sokkal nagyobb dolognak tekintem, hogy Bárdos Arthur varázslóérzékkel benyúlt a színésztömegbe, s minden szerepre egy Újházit talált...” (A legenda szerint ugyanis a Nemzeti Színházban valaha úgy osztották ki a szerepeket, hogy a népből a hangadó alakokat Újházival, Gabányival, Szigeti Józseffel játszották – írja Móricz.)

A *színház él* című írás 1935-ben jelent meg a Színházi Életben. A vidéki színészeztől értekezik: a bajok okát a film előre- törésében és a szegénységben látja. Versenyhelyzet alakult ki, s a vidéki színházak nem bírják pénzzel: nincsenek díszletek, nincsenek jelmezek, csekély az érdeklődés. Miskolcon mégis olyan előadást látott, amely vetekedett a fővárossal (*Az orvos* című amerikai darabot óriási sikerrel játszotta korábban a Vígszínház). Fiatal, tehetséges gárda, nagyszerű díszletek, lelkes közönség. S a tanulság: „A színház minden pillanatban újra tud születni, mikor csúcsteljesítményt képes produkálni. Csak a szegénység, a tudatlanság, hozzá nem értés és közöny öli meg a színházat.”

A kötet záródarabjai vallomások, nyilatkozatok: Móricz emberi, írói portréja rajzolódik ki a szövegekből. Azé az alkotóművészé, akit mindvégig foglalkoztatott a magyarság sorsa iránti aggodalom, aki regényeiben, elbeszéléseiben, riportjaiban hitelesen rajzolta meg

a magyar parasztot és urat, s aki a legfontosabb társadalmi kérdésekkel éppúgy foglalkozott, mint személyes győtreimivel. A Független Magyarországnak 1910 decemberében terveiről nyilatkozott: „... valami nagy regény tervét forralom már a nyár óta. A magyar kisvárost akarom megrajzolni benne. [...] Nem tisztán szépirodalmi célok vezetnek, hanem szinte oknyomozó történelmét szeretném megcsinálni a mának. Összegyűjteni az emberi dokumentumokat, mindent, ami jellemzi a mai kisvárost: az emberek beszédstílusától, a legfrissebb szándékokig és vágyakig. [...] ... Az » Isten háta megett« lesz a címe”.

Jellemző Móriczra, hogy „emberi dokumentumokat” gyűjtött az íráshoz. Közhellyel élve úgy fogalmazhatnánk: a téma az utcán hever. Móricz Zsigmond sokszor hajolt le, és sokszor emelt föl értékes „tárgyakat”. Azt vallotta: „Sokkal szenzációsabb az az olvasmány, amit az élet nyújt, mint amit a világ legkitűnőbb írója is ki tud belőle vonni.” Talán ebből a felismerésből is adódhat írói válság... Móricz szerint két akadályt kell megszüntetni ahhoz, hogy a magyar irodalom virágozzék: az anyagi korlátokat és a gondolatszabadságra vetett korlátozást. 1931-ben a Magyar Hírlapban mondotta: „... az írói szabadság nálunk még mindig a legkisebb a világirodalomban. Az író csak nagyon keveset írhat meg abból, amit meg szeretne írni”.

Az *Ismeretlen ismerősök* sorozatban olyan kiadványt jelent meg, amely a magyar irodalom egyik legjelesebb alakjáról alkotott képünk árnyalásához nyújthat segítséget. Móricz eddig kiadatlan írásai megerősítik Esterházy Péter véleményét: „Móricz Zsigmond a legnagyobb, ha volna legnagyobb”. (*Magyar Könyvklub, Budapest, 1995*)

Gajdó Ágnes

Zenei múltunk értékei

Bónis Ferenc (szerk.): Erkel Ferencről és koráról

Kiváló zenetudósunk, Bónis Ferenc, a Magyar Rádió rovatvezetője, számos tanulmányában, előadásában, műsorában tett már hitet a magyar zenei múlt értékei iránti elkötelezettségéről, lelkesedéséről. Ő a szerkesztője annak a könyvnek, mely a Magyar Zenetörténeti Tanulmányok sorozatban a Püski Kiadó gondozásában jelent meg 1995-ben. A kötet 18 hosszabb-rövidebb tanulmányt közöl 12 szerző tollából, közülük néhány már korábban publikált írások újraközlése, legtöbbje pedig az 1993 júniusában, az Erkel-centenárium alkalmából a szülővárosban, Gyulán megrendezett tudományos tanácskozás referátumainak nyomtatott változata. A szerkesztő írja előszavában: „Betakarítván az 1993/94-es Erkel-év zenetudományi termését, újfent meg kell állapítanunk, hogy adósságunk még mindig számottevő [...] Ám, ha az itt közölt írások néhány kis lépéssel közelebb visznek a nagy feladat elvégzéséhez és abban is segítenek, hogy a közvélemény Erkel felé fordított figyelme éber maradjon: kötetünk elérte célját.”

A sort *Újfalussy József* tanulmánya nyitja meg, melyben Beethoven magyaros-verbunkos jellegű témáit elemzi és hasonlítja össze más, hasonló dallamjárású, karakterű témákkal, és az összefüggések alapján e típus jelentéstartalmának megfejtésére vállalkozik. Ez az írás nem Erkelrel foglalkozik ugyan, de mintegy háttérrel fest, szélesebb távlatot ad annak a jelenségnek a vizsgálatához, melyből szerzőnk zenei nyelve is kibontakozott.

Szabolcsi Bence három írása (Erkel Ferenc Dózsa-operája; A zenetudományi tanulmányok Erkel kötete elé; Erkel Ferenc és a „népek tavasza”) zenetudományi irodalmunk „klasszikus” értékeit reprezentálja 1951-ből, 53-ból, illetve 60-ból. Közülük kettő itt jelenik meg először kötetben, a harmadik esetében pedig ez alkalommal tisztázódik a szerző kiléte. Mindhárom írás demonstrálja Szabolcsi máig aktuális Erkel-képét, melyet nem befolyásoltak a keletkezésük idején kötelező érvényűnek tekintett ideológiai szempontok.

Erkel életpályája meghatározó jelentőségű szakaszainak bemutatásával három cikk is foglalkozik. *Almási István* Erkel kolozsvári éveiről, *Cenner Mihály* a pesti városi (német) színházban folytatott tevékenységéről írt, majd *Bónis Ferenc* számos korabeli idézettel dokumentálva ismerteti „Hogyan lett Erkel Ferenc a Pesti Magyar Színház karmestere?”. Erkel és szülővárosa kapcsolatát tényszerű adatok közlésével közelíti meg *D. Nagy András*. Akárcsak *Murányi Róbert* Árpád, aki „A Pikkó herceg és a debreceni színjátszás” című írásában a magyar operakultúra megszületéséről, Erkel működésének előzményeiről közöl információkat. Hasonló feladatot vállal *Szerző Katalin*, aki részletesen és alaposan mutatja be, milyen zenés darabokat játszottak Kolozsvárott 1856-66 között, az ott működött – országos, sőt nemzetközi viszonylatban is híres – énekeseket is megnevezve. *Németh Amadé* az Erkel kamagyi irányításával működött Budapesti Filharmóniai Társaság 1867-68. évi jegyzőkönyvét teszi közzé betű szerinti átirásban.

Erkel és Mosonyi Mihály ellentmondá-soktól egyáltalán nem mentes kapcsolatáról szól *Bónis Ferenc* írása, így foglalva össze a tanulságokat: „... az ilyen mestereknek, Illyés Gyula szavaival, mindig *négykezesét* kell játszaniok: más-más *szólamot*, de egyazon *harmóniát* megcsendítve. Olyan tanulság ez, melynek érvénye máig hat.” A zeneszerzőről alkotott képünket kevésbé ismert oldaláról mutatja be *Ósz Gábor* „Erkel és a sakk” című érdekes, informatív írása. *Szerző Katalin* az Erkel utáni zeneszerző nemzedék tagjai közül Mihalovich Ödön működésével és alkotó művészetével foglalkozik, érezhető rokonszenvel és nagybecsüléssel, ám a cikk terjedelméből adódóan meglehetősen vázlatosan.

Recenzióm önkényes sorrendiségében utoljára hagytam azokat a – véleményem szerint legfontosabb – tanulmányokat, amelyek magával a zenével foglalkoznak. Ezek közül *Bónis Ferencét* emelem ki, amely a Himnusz születéséről és másfél évszázadáról szól. Kölcsey versének genezisével és poétikai vizsgálatával kezd, felvázolva a folytonosságát „a magyar sorskérdések költészetének, Vég Mihálytól Adyig, a históriás énektől Kodályig”. Majd az egykori pályázat történetének, eseményeinek dokumentálása után zenei szempontok szerint is bebizonyítja, hogy a megzenésítésben Erkel a Kölcsey-verssel adekvát megoldásra jutott. Végül nemzeti imádságunk további sorsát ismerteti, egészen Kodály 1949-es bátor kiállításig, melynek eredményeképpen az akkori kormányzat kénytelen volt meghátrálni. Írásának konklúziója: „... a bírálóbizottság, 1844 júniusában, csak egy *pályázat* dolgában dönthetett. *Néphimnuszá*, önnön akaratából, maga a nép tette”.

Kassai István zongoraművész a pódiumon eddig is sokat tett Erkel életműve talán legelfeledettebb területe, a zongoraművek megismeréséért. E kötetben filológiai pontossággal és alaposan veszi számba szerzőnk valamennyi – fellelhető vagy elkallódott – hangszeres művét, azok összes rendelkezésre álló adataival, nem kerülve meg esetenként az értékelés feladatát sem. Bárha lennének vállalkozó kedvű művészek, akik ezek közül többet a hangversenyélet gyakorlatában életre keltenének!

Egy alig ismert Erkel-mű, az Erzsébet-opera elemzése *Németh Amadé* dolgozatának tárgya – ezt a művet hárman írták. A szerző meggyőzően bizonyítja be, hogy az Erkel-féle második felvonásban milyen módon és mértékben múlja felül szépségében és zenei értékében a másik kettőt.

A kötetet *Itzés Mihály* tanulmánya zárja, melyben Erkel és Kodály művészetének kapcsolatait tárja fel, a jelentős különbségek mellett meglepő összefüggésekre, koncepcionális és konkrét zenei analógiákra mutatva rá a két mester életművében. Bőséggel idéz Kodálynak nagy elődjéről megfogalmazott gondolataiból. Néhány ezekből: „Kevesen tudják, hogy már Erkel Ferenc elindult azon az úton, amelyen a zenét a nép felé, a népet a zene felé közelíteni lehet.” Kár, hogy nem ment tovább. Talán túlságosan nagynak látta a távolságot a népdal és az opera közt, hogysen áthidalására kísérletet tett volna.” Erkel „... él, mert maradt olyan műve, amely nélkül

nem teljes az Opera mősora. [...] Erkel nem kell exhumálni, megvan és meglesz a közönsége még soká.” Itzés írásának további pozitívuma, hogy megállapításait kottapéldákkal támasztja alá.

Manapság, amikor zenei könyvkiadásunk mélyponton van, nem lehet eléggé hangsúlyozni, mekkora jelentősége van egy ilyen, zenei múltunk számos ponton még feltárára váró korszakával, azon belül egy nagy zeneszerző-egyéni életével, munkásságával foglalkozó, többségében magas színvonalú, értékes írásokat tartalmazó kötetnek.

Körber Tivadar

Negyed fordulat

Monostori Imre: „Borul a föld” (Kónya Lajos szerepei és költészete az ötvenes évtizedben)

Sárközi Mátyás *A Rákosi-korszak irodalompolitikája* c. könyvében (London, 1980., 30.l.) Zilahy Lajosnak tulajdonítja a mondást: „Minden politikába mártott író annyit veszít a súlyából, amennyi az általa beszívott pártfegyelem súlya.”

Aligha van a magyar történelemben másik olyan időszak, mint az ötvenes évek, amikor több „politikába mártott” író található. Az irodalompolitika felől nézve a Kádár-korszak is különbözik tőle, mert bár a rendszer ugyanaz maradt alapelemeiben, a kultúrára másképp nehezedett nyomás.

A Rákosi-éra kultúrpolitikája nagyon egyhangú képet mutat a felületes szemlélőnek, ugyanakkor ha a rendszer összetevőit külön vizsgáljuk, akkor nemcsak érdekes, hanem tanulságos megállapításokat is tehetünk a művészre, az emberi természetre és hiúságra, az irodalomban maguknak irányító szerepet igénylőkre vonatkozóan.

Ezért fontos, hogy végre elérkezhetett az az idő, amikor lehetőség adódhat a korszak tárgyilagos, érzelmek nélküli vizsgálatára; amikor az ítéletalkotás nem azonos az elítéléssel. Monostori Imre könyvének megjelenése ezért fontos a magyar könyvpiacra.

A könyvben Kónya Lajos pályaképét követhetjük 1949 és 1960 között kötetei és az ezekre írt kritikák, valamint Kónya saját elemző megnyilatkozásai fényében. Vélekedésünk szerint a könyv kritikákra alapuló értelmezési módszere az egyik leginkább megfelelő egy, az „ötvenes évek”-ben alkotó költő esetében.

A könyv első fejezete (*Példa és útmutatás költőink számára /1949-53/*) elején Monostori meghatározza a saját alapállását és célját: „egy különösségében is törvényszerű emberi sors” sajátos jegyeinek felmutatása. Ebben a fejezetben elemzi azt a folyamatot, kissé vázlatosan ugyan, amelyik révén Kónya Lajos tanítóból kétszeres Kossuth-díjas költő, az Írószövetség főttkára és országgyűlési képviselő lesz. Monostori megállapításai illeszkednek a korszakról már elmondottakhoz, Kónyát ezekbe helyezi bele vagy fordítva: Kónyán keresztül mutatja be a korszakot, annak irodalompolitikai irányelveit. Ezek konkrét kifejtése azonban kevés helyet kap a könyvben, és bár a szerző saját bevallása szerint sem tartja fontosnak ezt jelen munkájában, előfordul, hogy az irányelvekre való utalásait csak a korszakban járatosak érthetik pontosan. Elég homályos az utalás például Horváth Márton *Lobogónk: Petőfi* c. könyvére, mely a címben foglaltaknak megfelelő, a költők számára mintegy kötelező elvárásokat tartalmazta: „Természetesen ez a hatalom is megtette a magáét azért, hogy Kónya Lajost mint könnyen kezelhető *mediumot* (kiemelés az eredetiben – P. P.) folyvást előtérben tartsa, sőt a magyar költészet „Petőfi-Ady-József Attila” (egy időben Ady és József Attila törölve) vonulatához méltó, nagy formátumú folytatóját lássa benne, s hogy – fő célként – példaképnek, követendő eszménynek kanonizálja” (6.-7. l.) Az idézet, kifogásolt jellemzője ellenére, világos és pontos meghatározását adja a költőnek, az irodalompolitikai elvek végrehajtásának a korszakában.

A második fejezetben (*Kitörési kísérletek és visszavonások /1954-60/*) teremt Monostori arra lehetőséget, hogy az általa feltételezett sajátos vonásokra hívja fel a figyelmet 1954 és 1956 között; ha Kónya műveivel akarnánk határolni ezt az időszakot: a *Kultúránk nemzeti jellegéről* c. tanulmányától a *Magyarokhoz* c. vers 1956. november 2-i megjelentetésével bezárólag.

Írása nagyobb részét pedig egy válogatás teszi ki a költő publicisztikai munkáiból a vizsgált időszakban, melyek az eddig elmondottakat igyekeznek alátámasztani.

A könyv címe: *„Borul a föld”*; Kónya egyik, 1954-en született versére utal. A szerző ezzel szemléletmódjában a költő 1954 és 1956 közötti, korábbi szerepvállalásával szembeforduló magatartását emeli középpontba mint Kónya életsorsában egyedi vonást. Ezen magatartás sajátos jellegét azonban kevésbé lehet hangsúlyozni, hiszen ha Nagy Imre 1953-as fellépése után a magyar (irodalmi) közéletben széttekintünk, azt tapasztaljuk, hogy az értelmiség politikát kiszolgáló részének feleszmélése, fokozatos szembefordulása a hatalommal, (kommunista szokás szerint is gyakorlott...) önkritikája tipikusnak mondható. Ráadásul – és ezt a szerző is bevallja – Kónya kivár, óvatosan vált hangot. „S végül, ami azután komolyan megkérdőjelezi Kónya Lajos 1953/54-es fél- vagy negyedfordulatának erkölcsi komolyságát, mélységét és költészeti, publicisztikai hitelét: az *1954-es megjelenésű* új kötetében (*Országúton* – P.P.) *újraközi* a Sztálin halálára írt három búcsúztató versét. Ezt a tény nehéz irodalomtörténeti aspektusból kommentálni, mivelhogya itt alighanem egyszerűen arról van szó, hogy Kónya akkor még nem tudhatta (persze mások se nagyon), hogy a közvetlen nagypolitikában ki kit győz le. Jónak látta tehát, egyfelől az óvatos bírálat és az „önvizsgálat” hangjait megpendíteni kötetében, de szükségesnek tartotta a korábbi rezsim színen maradt képviselőinek is jelezni az irántuk csak árnyalataiban változó, változott lojalitását is.” (41. l.) 1955-re a bizonytalanság fokozatosan szűnik az irodalmi közéletben, szemben a politikai visszarendeződési kísérlettel, az „írók lázadása” pedig követhető irányt mutat. Tart ez egészen a forradalom bukásáig, ami után az önbírálat veszi át a bíráló-attitűd helyét Kónya költészetében, hogy azután bekerülhessen a konszolidálódó Kádár-korszak által is megtűrt költők közé, az irodalmi élet irányításából ugyan kívül rekedve, de több, 1960 után megjelent verses kötettel és regénnyel. A Kónya életében sajátosnak tekintett jegyek – innen nézve – nem is olyan sajátosak. Nehéz a Rákosi-korszakban egyéni döntéseket, egyéni sorsokat találni; pozitív és negatív kényszerpályák részesei lehettek a hatalom számára valamilyen okból fontos személyiségek.

További nehézséget jelent a korszak vizsgálatában, hogy ez a kultúrpolitika nem művészi igényességéről híresült el. Esztétikai alapon vizsgálni szinte felesleges a legtöbb alkotónál, és legfeljebb azt lehet megjegyezni, amire Monostori is kényszerül, hogy valóban szörnyűek ezek a versek. Viszont ezek az alkotások nem esztétikai szempontból érdekesek. De egy-egy költő „értéktelen” alkotásait is csak másokéval összehasonlítva lehet megítélni, így egy szerzőről írt kismonográfia a korszakra kevésbé világít rá. Egy ilyen összehasonlításban az is kiderülhetne, hogy Kónya néhány esztétikailag alig minősíthető műve ellenére a „fiatal írók” tömegének talán egyik legszínvonalasabb alkotója volt, ezért is érthető a több évtizedes (1936-tól 1972-ig tartó) és 1956 után is létező működése; de azt is be kell vallani, hogy korántsem tartozik az ő költészete a XX. századi magyar irodalom élvonalába.

Ennek ellenére Monostori Imre könyve hiánypótló, folytatandó sort nyithat meg; nagy lépés afféle, hogy a magyar irodalom ezen, módszeresen eddig kevésbé feldolgozott korszaka is tárgyilagos megítélést kaphasson; nem túlbecsülve érdemtelenül, de nem is téve úgy, mintha nem létezett volna, ahogy 40 évig az összefoglaló munkák egy része tette, másoknál pedig legfeljebb közhelyes

megállapításai miatt sikkadt el a korszak érdekessége. (*Limes Könyvtár, Tatabánya, 1998*)

Pomázi Petra

„A múlt arra való, hogy ráálljunk s éljünk!”

Móricz Zsigmond: *Ne légy jó!*

(Válogatás Móricz Zsigmond kötetben kiadatlan írásaiból)

(A tanítási gyakorlaton a *Móricz Zsigmond írói munkássága* című témakört tanítottam harmadikos gimnazistáknak. Újraolvastam a jelentősebb műveket, újra végiggondoltam a lehetséges értelmezéseket. Az értelmes, jó képességű diákok számos új, megfontolandó gondolattal álltak elő például a *Barbárok* című novella vagy az *Úri muri* című regény kapcsán. Móricz írásművészete, jellemábrázolása több szempontból időszerű, és aktuális emberi, társadalmi kérdések megbeszélésére adott lehetőséget. A veres juhász bűnösségéről éppúgy vitáztak a diákok, mint Szakhmáry Zoltán Rozikához és feleségéhez fűződő kapcsolatáról vagy a háború emberekre gyakorolt hatásáról.)

A középiskolában tanított és az irodalomtörténetből ismert Móricz-művek csak töredékét képezik a teljes életműnek. A *Hét krajcár*, a *Légy jó mindhalálig*, a *Sárány*, a *Rokonok*, a *Szegény emberek*, a *Kis Samu Jóska* szerzőjének számos remek írása bukkan elő egykori folyóiratokból, napi- és hetilapokból, kalendáriumokból – tárcák, glosszák, publicisztikák, elbeszélések, riportok, elmélkedések, önéletrajzi jegyzetek. Kevesen tudják például, hogy Móricz 1940 szeptemberétől haláláig a Zilahy Lajos által szerkesztett *Híd* című hetilap főszerkesztője volt, s több írását publikálta is a lapban. Ezekből nem közöl az Urbán László által válogatott *Ne légy jó!* című kötet.

A négy fő részből álló kiadvány az *Életem és korom* című vallomással kezdődik. A *Színházi Életben* 1935-ben megjelent írásban szülőfaluja, az „óstalaj” Csécse fölnevelő erejét említi. Arra, hogy ott maradjon, s ott bontakozzon ki írói művészete, nem volt lehetőség. Vidéken hiányzott a nyomdafesték, hiányzott a kritika és hiányzott az olvasó. A fiatal írók úgy tekintettek Budapestre, mint a „betlehemi csillagra”. A fővárosban azonban – Móricz számára – csak átmeneti szállás volt: „szakadatlanul kijártam innen falura, vadvirágot, szénaillatot, ákácot szagolni, a magyar bánatot felinni.” Mindvégig hitet tett a falu, Csécse mellett, mert a „jó embert” csak ott érezte: „Életem alapja az a Tisza-parti kis falu. Életem célja, hogy az a kicsi falu s a magyar » boldog ember« , a jövő fényében boldog legyen.”

Móricz kötetben eddig kiadatlan, mint-egy félszáz írását műfajok és témák szerint csoportosították: elbeszélések; publicisztika; írások a színházról; vallomások, nyilatkozatok. Ezek között több olyan található, amely „az elmúlt 45 évben politikai okokból cenzúráztatott ki, a jól ismert indokkal: esetleg sértheti a szomszéd népek érzékenységét (*A Borzlyuk, Ferestyl*)” – írja Tasi József az utószóban. A legtöbb írás azonban egyszerűen csak elfelejtődött. Ilyen az Arany János egykori diákjainak emléket állító *Csínyesek és csintalanok* vagy a *Sárgulás*, amely keszthelyi végzős gazdászok avatásáról szól.

A kötetben olvasható ismeretlen Móricz-művek különböző lapokban jelentek meg: a legtöbb a Pesti Naplóban, a Pesti Hírlapban és a Színházi Életben. Urbán László kutatásainak köszönhetően az Ország-Világ, a Szivárvány, az Új Idők, a Pesti Futár, Az Est, a Prágai Magyar Hírlap, a Független Magyarország, az Erdélyi Helikon, Az Újság, A Mi Lapunk, a Világ hasábjain előforduló Móricz-írások is közkinccsé tételtek. Móricz minden műfajban otthonosan mozog. Élmény elmélyülni a rövid szövszenetekben (*Móricz Zsigmond revüje*): filozófiai igazságok, ironikus bölcsességek, megrendítő nekrológok. Az író és a sárgarépa gondolatmenete logikus és töprengésre készíten. Móricz kifejti, hogy az író becsapja az olvasót, mert az olvasó azt követeli, hogy becsapják: „Én most minden-esetre jobban szeretem a sárgarépaimat, mint az objektiválás művészetét. A sárgarépa vaskos, kövér, duzzadt és sárga. Próbáljon az író vaskos, duzzadt és sárga jellemeket rajzolni. Pedig hát vaskosak az emberek, duzzadtak és mennyire sárgák.”

A kötet címadó novellája emlékeztet a Móricz nevét országszerte ismertté tevő *Hét krajcár*ra, a cím pedig az általános iskolai kötelező olvasmányt, a *Légy jó mindhalálig* című regényt idézi – ellenkező előjellel fogalmazza meg ugyanazt a felszólítást. 1907-ben az Ország-Világban jelent meg az elbeszélés, amelyben az író családi perpatvart eleveníti föl. Tudjuk, hogy Móricz számtalan írásában szinte szó szerint idézte felesége szavait, s veszekedéseiket szinte változatlan formában emelte irodalmi rangra. Tudjuk, hogy Holics Eugéniához, Jankához fűződő kapcsolata nem volt felhőtlen, s a nők miatti örökös vívódását több hőse is végigszenvedte. A *Ne légy jó!* című írásban mindössze öt krajcár miatt tör ki a szócsata. A kis cselédlányt, Zsuzsit asszonya pamutért küldi, és arra inti, hogy a pénzzel be ne csapják. Ám a boltos öt krajcárral többet ad vissza. „Hirtelen erkölcsi érzelmek buzdulnak fel bennem, bosszant a gyerekek kajánsága is, s rászólok: – Miért nem adtad vissza? Nem szégyelled? Vidd vissza.” A gyerekek elmegy, a feleség pedig kitör: „... én ezt tovább nem tűröm. [...] Azt, hogy engem minden lépten-nyomon megszégyenítsen a tulajdon cselédem előtt. [...] De nagyon égeti a lelkét az az öt krajcár. Tán beteg is lesz tőle. De ugye jó, amit én összezsugorgatok; akkor már nem égeti a lelkét, mikor megvan. Az nem fáj neki, hogy én piszkoskodom a konyhában, dolgozom rá, küszködök vele. Azt nem veszi észre, hogy én csalom magam ábrándokkal, légből kapott frázisokkal, attól nem igyekszik megmenteni, de a boltosért fáj a szíve. [...] Hanem magának fogalma sincs az életről, s ahelyett, hogy engem megmentene valami tehertől, ellenem dolgozik, rosszabb, mint a fizetett ellenség, fölünyeskedik rajtam, erkölcsi leckét tart, rámpirít a cseléd előtt. Persze én a kiállhatatlan nagysága vagyok aztán, de maga a mintakép, a jó, a nemes!” (Ha párhuzamosan olvassuk a *Hét krajcár*al, megállapíthatjuk, a két feleség jellege, gondolkodásmódja, lelki alkata mennyire eltérő...)

A színházról szóló írásokban jó érzékkel nyilatkozik az előadásokról, a színészekről. Jávor Pál tehetségéről így ír: „egy egész fiatal színész, aki maximum egy percig van a színpadon, s csak annyi szava van, amennyi egy percből paúzákkal telik: s behozza az egész mai modern falut, a virágos rétet, s a gazdag paraszt minden hetyke és tisztességes önértetét, erejét, érzelmesség nélküli arisztokrata nagyságát”. A *Falu rossza* vígszínházbéli próbáinak kapcsán dicséri Fedák Sárít: színrelépésekor „egyszerre kisüt a nap a rivaldán, szél csap be, és életre kap a porszem is”. Elismeréssel szól Bárdos Artúrról: „én sokkal nagyobb dolognak tekintem, hogy Bárdos Arthur varázslóérzékkel benyúlt a színésztömegbe, s minden szerepre egy Újházit talált...” (A legenda szerint ugyanis a Nemzeti Színházban valaha úgy osztották ki a szerepeket, hogy a népből a hangadó alakokat Újházival, Gabányival, Szigeti Józseffel játszották – írja Móricz.)

A *színház él* című írás 1935-ben jelent meg a Színházi Életben. A vidéki színészeztől értekezik: a bajok okát a film előre- törésében és a szegénységben látja. Versenyhelyzet alakult ki, s a vidéki színházak nem bírják pénzzel: nincsenek díszletek, nincsenek jelmezek, csekély az érdeklődés. Miskolcon mégis olyan előadást látott, amely vetekedett a fővárossal (*Az orvos* című amerikai darabot óriási sikerrel játszotta korábban a Vígszínház). Fiatal, tehetséges gárda, nagyszerű díszletek, lelkes közönség. S a tanulság: „A színház minden pillanatban újra tud születni, mikor csúcsteljesítményt képes produkálni. Csak a szegénység, a tudatlanság, hozzá nem értés és közöny öli meg a színházat.”

A kötet záródarabjai vallomások, nyilatkozatok: Móricz emberi, írói portréja rajzolódik ki a szövegekből. Azé az alkotóművészé, akit mindvégig foglalkoztatott a magyarság sorsa iránti aggodalom, aki regényeiben, elbeszéléseiben, riportjaiban hitelesen rajzolta meg

a magyar parasztot és urat, s aki a legfontosabb társadalmi kérdésekkel éppúgy foglalkozott, mint személyes győtreimivel. A Független Magyarországnak 1910 decemberében terveiről nyilatkozott: „... valami nagy regény tervét forralom már a nyár óta. A magyar kisvárost akarom megrajzolni benne. [...] Nem tisztán szépirodalmi célok vezetnek, hanem szinte oknyomozó történelmét szeretném megcsinálni a mának. Összegyűjteni az emberi dokumentumokat, mindent, ami jellemzi a mai kisvárost: az emberek beszédstílusától, a legfrissebb szándékokig és vágyakig. [...] ... Az » Isten háta megett« lesz a címe”.

Jellemző Móriczra, hogy „emberi dokumentumokat” gyűjtött az íráshoz. Közhellyel élve úgy fogalmazhatnánk: a téma az utcán hever. Móricz Zsigmond sokszor hajolt le, és sokszor emelt föl értékes „tárgyakat”. Azt vallotta: „Sokkal szenzációsabb az az olvasmány, amit az élet nyújt, mint amit a világ legkitűnőbb írója is ki tud belőle vonni.” Talán ebből a felismerésből is adódhat írói válság... Móricz szerint két akadályt kell megszüntetni ahhoz, hogy a magyar irodalom virágozzék: az anyagi korlátokat és a gondolatszabadságra vetett korlátozást. 1931-ben a Magyar Hírlapban mondotta: „... az írói szabadság nálunk még mindig a legkisebb a világirodalomban. Az író csak nagyon keveset írhat meg abból, amit meg szeretne írni”.

Az *Ismeretlen ismerősök* sorozatban olyan kiadványt jelent meg, amely a magyar irodalom egyik legjelesebb alakjáról alkotott képünk árnyalásához nyújthat segítséget. Móricz eddig kiadatlan írásai megerősítik Esterházy Péter véleményét: „Móricz Zsigmond a legnagyobb, ha volna legnagyobb”. (*Magyar Könyvklub, Budapest, 1995*)

Gajdó Ágnes

Zenei múltunk értékei

Bónis Ferenc (szerk.): Erkel Ferencről és koráról

Kiváló zenetudósunk, Bónis Ferenc, a Magyar Rádió rovatvezetője, számos tanulmányában, előadásában, műsorában tett már hitet a magyar zenei múlt értékei iránti elkötelezettségéről, lelkesedéséről. Ő a szerkesztője annak a könyvnek, mely a Magyar Zenetörténeti Tanulmányok sorozatban a Püski Kiadó gondozásában jelent meg 1995-ben. A kötet 18 hosszabb-rövidebb tanulmányt közöl 12 szerző tollából, közülük néhány már korábban publikált írások újraközlése, legtöbbje pedig az 1993 júniusában, az Erkel-centenárium alkalmából a szülővárosban, Gyulán megrendezett tudományos tanácskozás referátumainak nyomtatott változata. A szerkesztő írja előszavában: „Betakarítván az 1993/94-es Erkel-év zenetudományi termését, újfent meg kell állapítanunk, hogy adósságunk még mindig számottevő [...] Ám, ha az itt közölt írások néhány kis lépéssel közelebb visznek a nagy feladat elvégzéséhez és abban is segítenek, hogy a közvélemény Erkel felé fordított figyelme éber maradjon: kötetünk elérte célját.”

A sort *Újfalussy József* tanulmánya nyitja meg, melyben Beethoven magyaros-verbunkos jellegű témáit elemzi és hasonlítja össze más, hasonló dallamjárású, karakterű témákkal, és az összefüggések alapján e típus jelentéstartalmának megfejtésére vállalkozik. Ez az írás nem Erkelről foglalkozik ugyan, de mintegy háttérrel fest, szélesebb távlatot ad annak a jelenségnek a vizsgálatához, melyből szerzőnk zenei nyelve is kibontakozott.

Szabolcsi Bence három írása (Erkel Ferenc Dózsa-operája; A zenetudományi tanulmányok Erkel kötete elé; Erkel Ferenc és a „népek tavasza”) zenetudományi irodalmunk „klasszikus” értékeit reprezentálja 1951-ből, 53-ból, illetve 60-ból. Közülük kettő itt jelenik meg először kötetben, a harmadik esetében pedig ez alkalommal tisztázódik a szerző kiléte. Mindhárom írás demonstrálja Szabolcsi máig aktuális Erkel-képét, melyet nem befolyásoltak a keletkezésük idején kötelező érvényűnek tekintett ideológiai szempontok.

Erkel életpályája meghatározó jelentőségű szakaszainak bemutatásával három cikk is foglalkozik. *Almási István* Erkel kolozsvári éveiről, *Cenner Mihály* a pesti városi (német) színházban folytatott tevékenységéről írt, majd *Bónis Ferenc* számos korabeli idézettel dokumentálva ismerteti „Hogyan lett Erkel Ferenc a Pesti Magyar Színház karmestere?”. Erkel és szülővárosa kapcsolatát tényszerű adatok közlésével közelíti meg *D. Nagy András*. Akárcsak *Murányi Róbert* Árpád, aki „A Pikkó herceg és a debreceni színjátszás” című írásában a magyar operakultúra megszületéséről, Erkel működésének előzményeiről közöl információkat. Hasonló feladatot vállal *Szerző Katalin*, aki részletesen és alaposan mutatja be, milyen zenés darabokat játszottak Kolozsvárott 1856-66 között, az ott működött – országos, sőt nemzetközi viszonylatban is híres – énekeseket is megnevezve. *Németh Amadé* az Erkel kamagyi irányításával működött Budapesti Filharmóniai Társaság 1867-68. évi jegyzőkönyvét teszi közzé betű szerinti átirásban.

Erkel és Mosonyi Mihály ellentmondá-soktól egyáltalán nem mentes kapcsolatáról szól *Bónis Ferenc* írása, így foglalva össze a tanulságokat: „... az ilyen mestereknek, Illyés Gyula szavaival, mindig *négykezesét* kell játszaniok: más-más *szólamot*, de egyazon *harmóniát* megcsendítve. Olyan tanulság ez, melynek érvénye máig hat.” A zeneszerzőről alkotott képünket kevésbé ismert oldaláról mutatja be *Ósz Gábor* „Erkel és a sakk” című érdekes, informatív írása. *Szerző Katalin* az Erkel utáni zeneszerző nemzedék tagjai közül Mihalovich Ödön működésével és alkotó művészetével foglalkozik, érezhető rokonszenvel és nagybecsüléssel, ám a cikk terjedelméből adódóan meglehetősen vázlatosan.

Recenzióm önkényes sorrendiségében utoljára hagytam azokat a – véleményem szerint legfontosabb – tanulmányokat, amelyek magával a zenével foglalkoznak. Ezek közül *Bónis Ferencét* emelem ki, amely a Himnusz születéséről és másfél évszázadáról szól. Kölcsey versének genezisével és poétikai vizsgálatával kezd, felvázolva a folytonosságát „a magyar sorskérdések költészetének, Vég Mihálytól Adyig, a históriás énektől Kodályig”. Majd az egykori pályázat történetének, eseményeinek dokumentálása után zenei szempontok szerint is bebizonyítja, hogy a megzenésítésben Erkel a Kölcsey-verssel adekvát megoldásra jutott. Végül nemzeti imádságunk további sorsát ismerteti, egészen Kodály 1949-es bátor kiállításig, melynek eredményeképpen az akkori kormányzat kénytelen volt meghátrálni. Írásának konklúziója: „... a bírálóbizottság, 1844 júniusában, csak egy *pályázat* dolgában dönthetett. *Néphimnuszá*, önnön akaratából, maga a nép tette”.

Kassai István zongoraművész a pódiumon eddig is sokat tett Erkel életműve talán legelfeledettebb területe, a zongoraművek megismeréséért. E kötetben filológiai pontossággal és alaposan veszi számba szerzőnk valamennyi – fellelhető vagy elkallódott – hangszeres művét, azok összes rendelkezésre álló adataival, nem kerülve meg esetenként az értékelés feladatát sem. Bárha lennének vállalkozó kedvű művészek, akik ezek közül többet a hangversenyélet gyakorlatában életre keltenének!

Egy alig ismert Erkel-mű, az Erzsébet-opera elemzése *Németh Amadé* dolgozatának tárgya – ezt a művet hárman írták. A szerző meggyőzően bizonyítja be, hogy az Erkel-féle második felvonásban milyen módon és mértékben múlja felül szépségében és zenei értékében a másik kettőt.

A kötetet *Itzés Mihály* tanulmánya zárja, melyben Erkel és Kodály művészetének kapcsolatait tárja fel, a jelentős különbségek mellett meglepő összefüggésekre, koncepcionális és konkrét zenei analógiákra mutatva rá a két mester életművében. Bőséggel idéz Kodálynak nagy elődjéről megfogalmazott gondolataiból. Néhány ezekből: „Kevesen tudják, hogy már Erkel Ferenc elindult azon az úton, amelyen a zenét a nép felé, a népet a zene felé közelíteni lehet.” Kár, hogy nem ment tovább. Talán túlságosan nagynak látta a távolságot a népdal és az opera közt, hogysen áthidalására kísérletet tett volna.” Erkel „... él, mert maradt olyan műve, amely nélkül

nem teljes az Opera mősora. [...] Erkel nem kell exhumálni, megvan és meglesz a közönsége még soká.” Itzés írásának további pozitívuma, hogy megállapításait kottapéldákkal támasztja alá.

Manapság, amikor zenei könyvkiadásunk mélyponton van, nem lehet eléggé hangsúlyozni, mekkora jelentősége van egy ilyen, zenei múltunk számos ponton még feltárára váró korszakával, azon belül egy nagy zeneszerző-egyéni életével, munkásságával foglalkozó, többségében magas színvonalú, értékes írásokat tartalmazó kötetnek.

Körber Tivadar

Negyed fordulat

Monostori Imre: „Borul a föld” (Kónya Lajos szerepei és költészete az ötvenes évtizedben)

Sárközi Máttyás *A Rákosi-korszak irodalompolitikája* c. könyvében (London, 1980., 30.l.) Zilahy Lajosnak tulajdonítja a mondást: „Minden politikába mártott író annyit veszít a súlyából, amennyi az általa beszívott pártfegyelem súlya.”

Aligha van a magyar történelemben másik olyan időszak, mint az ötvenes évek, amikor több „politikába mártott” író található. Az irodalompolitika felől nézve a Kádár-korszak is különbözik tőle, mert bár a rendszer ugyanaz maradt alapelemeiben, a kultúrára másképp nehezedett nyomás.

A Rákosi-éra kultúrpolitikája nagyon egyhangú képet mutat a felületes szemlélőnek, ugyanakkor ha a rendszer összetevőit külön vizsgáljuk, akkor nemcsak érdekes, hanem tanulságos megállapításokat is tehetünk a művészre, az emberi természetre és hiúságra, az irodalomban maguknak irányító szerepet igénylőkre vonatkozóan.

Ezért fontos, hogy végre elérkezhetett az az idő, amikor lehetőség adódhat a korszak tárgyilagos, érzelmek nélküli vizsgálatára; amikor az ítéletalkotás nem azonos az elítéléssel. Monostori Imre könyvének megjelenése ezért fontos a magyar könyvpiacra.

A könyvben Kónya Lajos pályaképét követhetjük 1949 és 1960 között kötetei és az ezekre írt kritikák, valamint Kónya saját elemző megnyilatkozásai fényében. Vélekedésünk szerint a könyv kritikákra alapuló értelmezési módszere az egyik leginkább megfelelő egy, az „ötvenes évek”-ben alkotó költő esetében.

A könyv első fejezete (*Példa és útmutatás költőink számára /1949-53/*) elején Monostori meghatározza a saját alapállását és célját: „egy különösségében is törvényszerű emberi sors” sajátos jegyeinek felmutatása. Ebben a fejezetben elemzi azt a folyamatot, kissé vázlatosan ugyan, amelyik révén Kónya Lajos tanítóból kétszeres Kossuth-díjas költő, az Írószövetség főttkára és országgyűlési képviselő lesz. Monostori megállapításai illeszkednek a korszakról már elmondottakhoz, Kónyát ezekbe helyezi bele vagy fordítva: Kónyán keresztül mutatja be a korszakot, annak irodalompolitikai irányelveit. Ezek konkrét kifejtése azonban kevés helyet kap a könyvben, és bár a szerző saját bevallása szerint sem tartja fontosnak ezt jelen munkájában, előfordul, hogy az irányelvekre való utalásait csak a korszakban járatosak érthetik pontosan. Elég homályos az utalás például Horváth Márton *Lobogónk: Petőfi* c. könyvére, mely a címben foglaltaknak megfelelő, a költők számára mintegy kötelező elvárásokat tartalmazta: „Természetesen ez a hatalom is megtette a magáét azért, hogy Kónya Lajost mint könnyen kezelhető *mediumot* (kiemelés az eredetiben – P. P.) folyvást előtérben tartsa, sőt a magyar költészet „Petőfi-Ady-József Attila” (egy időben Ady és József Attila törölve) vonulatához méltó, nagy formátumú folytatóját lássa benne, s hogy – fő célként – példaképnek, követendő eszménynek kanonizálja” (6.-7. l.) Az idézet, kifogásolt jellemzője ellenére, világos és pontos meghatározását adja a költőnek, az irodalompolitikai elvek végrehajtásának a korszakában.

A második fejezetben (*Kitörési kísérletek és visszavonások /1954-60/*) teremt Monostori arra lehetőséget, hogy az általa feltételezett sajátos vonásokra hívja fel a figyelmet 1954 és 1956 között; ha Kónya műveivel akarnánk határolni ezt az időszakot: a *Kultúránk nemzeti jellegéről* c. tanulmányától a *Magyarokhoz* c. vers 1956. november 2-i megjelentetésével bezárólag.

Írása nagyobb részét pedig egy válogatás teszi ki a költő publicisztikai munkáiból a vizsgált időszakban, melyek az eddig elmondottakat igyekeznek alátámasztani.

A könyv címe: „*Borul a föld*”; Kónya egyik, 1954-en született versére utal. A szerző ezzel szemléletmódjában a költő 1954 és 1956 közötti, korábbi szerepvállalásával szembe forduló magatartását emeli középpontba mint Kónya életsorsában egyedi vonást. Ezen magatartás sajátos jellegét azonban kevésbé lehet hangsúlyozni, hiszen ha Nagy Imre 1953-as fellépése után a magyar (irodalmi) közéletben széttekintünk, azt tapasztaljuk, hogy az értelmiség politikát kiszolgáló részének feleszmélése, fokozatos szembefordulása a hatalommal, (kommunista szokás szerint is gyakorlott...) önkritikája tipikusnak mondható. Ráadásul – és ezt a szerző is bevallja – Kónya kivár, óvatosan vált hangot. „S végül, ami azután komolyan megkérdőjelezi Kónya Lajos 1953/54-es fél- vagy negyedfordulatának erkölcsi komolyságát, mélységét és költészeti, publicisztikai hitelét: az *1954-es megjelenésű* új kötetében (*Országúton* – P.P.) *Újraközli* a Sztálin halálára írt három búcsúztató versét. Ezt a tény nehéz irodalomtörténeti aspektusból kommentálni, mivelhogy itt alighanem egyszerűen arról van szó, hogy Kónya akkor még nem tudhatta (persze mások se nagyon), hogy a közvetlen nagypolitikában ki kit győz le. Jónak látta tehát, egyfelől az óvatos bírálat és az „önvizsgálat” hangjait megpendíteni kötetében, de szükségesnek tartotta a korábbi rezsim színen maradt képviselőinek is jelezni az irántuk csak árnyalataiban változó, változott lojalitását is.” (41. l.) 1955-re a bizonytalanság fokozatosan szűnik az irodalmi közéletben, szemben a politikai visszarendeződési kísérlettel, az „írók lázadása” pedig követhető irányt mutat. Tart ez egészen a forradalom bukásáig, ami után az önbírálat veszi át a bíráló-attitűd helyét Kónya költészetében, hogy azután bekerülhessen a konszolidálódó Kádár-korszak által is megtűrt költők közé, az irodalmi élet irányításából ugyan kívül rekedve, de több, 1960 után megjelent verses kötettel és regénnyel. A Kónya életében sajátosnak tekintett jegyek – innen nézve – nem is olyan sajátosak. Nehéz a Rákosi-korszakban egyéni döntéseket, egyéni sorsokat találni; pozitív és negatív kényszerpályák részesei lehettek a hatalom számára valamilyen okból fontos személyiségek.

További nehézséget jelent a korszak vizsgálatában, hogy ez a kultúrpolitika nem művészi igényességéről híresült el. Esztétikai alapon vizsgálni szinte felesleges a legtöbb alkotónál, és legfeljebb azt lehet megjegyezni, amire Monostori is kényszerül, hogy valóban szörnyűek ezek a versek. Viszont ezek az alkotások nem esztétikai szempontból érdekesek. De egy-egy költő „értéktelen” alkotásait is csak másokéval összehasonlítva lehet megítélni, így egy szerzőről írt kismonográfia a korszakra kevésbé világít rá. Egy ilyen összehasonlításban az is kiderülhetne, hogy Kónya néhány esztétikailag alig minősíthető műve ellenére a „fiatal írók” tömegének talán egyik legszínvonalasabb alkotója volt, ezért is érthető a több évtizedes (1936-tól 1972-ig tartó) és 1956 után is létező működése; de azt is be kell vallani, hogy korántsem tartozik az ő költészete a XX. századi magyar irodalom élvonalába.

Ennek ellenére Monostori Imre könyve hiánypótló, folytatandó sort nyithat meg; nagy lépés affélé, hogy a magyar irodalom ezen, módszeresen eddig kevésbé feldolgozott korszaka is tárgyilagos megítélést kaphasson; nem túlbecsülve érdemtelenül, de nem is téve úgy, mintha nem létezett volna, ahogy 40 évig az összefoglaló munkák egy része tette, másoknál pedig legfeljebb közhelyes

megállapításai miatt sikkadt el a korszak érdekessége. (*Limes Könyvtár, Tatabánya, 1998*)

Pomázi Petra

Bozsó János (1922 – 1998)

Bozsó Jánost utoljára 1998 decemberének legelején látogattam meg. Akkor elkészült könyvünk, a Homok-haza tiszteletpéldányát vittem el Jánosnak, feleségemmel együtt, merthogy már korábban megbeszéltük, ha a könyv elkészül, hosszabb időre is leülünk beszélgetni. Látogatásunk előtt nem hívtam fel telefonon, nem „jelentkeztem be”, ahogyan máskor sem, pedig jónéhányszor megfordultam a Klapka utcai házban. Mindig csak betértem, tudtam, ha János otthon van, akkor úgy is leülünk legalább pár mondatot váltani, s délelőttönként általában otthon volt, legföljebb más látogatók, képeket vásárlók és régi tárgyakat, cserepeket eladók is érkeztek, meg-megszakítva a beszélgetést. Most azonban Klára asszony ijedt arccal fogadott bennünket. – János beteg – mondta, nem biztos, hogy ki tud jönni hozzátok. – Mire ezt elmondta, az ajtóban megjelent a beteg is, talán negyedórával korábban lett rosszul, de nem engedett a szabadkozásunknak, leültetett bennünket, híresen jó pálinkáját vetette elő, közben pedig lapozni próbálta a könyvet, de a keze erősen remegett, alig-alig tudott egy-egy oldalnál megállni. A könyv tetszett neki, örült, hogy egyik képe szerepel benne, talán annak is, hogy éppen a Tisza-parton című, mert a Tiszával szinte összenőtt, még azt is megjegyezte, hogy nem rossz dolog Móricz Zsigmonddal egy oldalon szerepelni, s ígérte, eljön a könyv bemutatójára, már a naptárba is beírták az időpontot, s majd a könyvet is átlapozza, ha ereje lesz hozzá. Közben pedig, Klára felé fordulva ezt mondta: Ez már a vég..., s a mondatot nem fejezte be. Ottlétünk után egy héttel Bozsó Jánost agyvérzés érte, rá egy héttel pedig, a könyvbemutató napján, halott volt... Megint megtapasztalhattuk, milyen közel esik a halál az élethez...

Bozsó János a Duna-Tisza közének, a két folyó közötti világnak a festője volt. Kecskeméten született, s egész életében hű is maradt városához, a város átalakulását, változásait az ő képein is nyomon lehet követni. Ugyanilyen erővel kötötte magához az alföldi, Tisza-parti táj, talán még a számok sem túlzóak, ezer és ezer változatban festette meg, talán az utolsó romantikusként, talán az utolsó realistaként, érzelmileg is azonosulva mindig azzal, amit látott, amit a vásznain rögzített... Valószínűleg mindig azt tette, amihez kedve volt, festeni pedig nagyon szeretett... Egyszer azzal fogadott: nézd meg, ezt tegnap este festettem, olyan szépen nyílt itt a virág az udvarban, nem lehetett nem lefesteni.. Feltehetően gyűjteménye is úgy alakult, formálódott, ahogy festészete: kedvvel, örömmel végzett kutakodások, vásárlások révén. Ennek a gyűjteménynek éppen az az erénye, ami egy hivatalosnak tartott, különböző előírások szerint létrehozott, gyarapított gyűjteménynek talán a gyengéje lenne: az, hogy a történelmi dokumentumok, néprajzi tárgyak, képzőművészeti alkotások elválaszthatatlanul kapcsolódnak benne össze, kimeríthetetlen gazdagságban. A Klapka utcai „állandó kiállítás” mellett ez a gazdagság a különböző tematikus kiállítások révén mutatkozott meg a leginkább.

Bozsó János képei, gyűjteményének darabjai megmaradnak, a képek minden bizonnyal bekerülnek az általa összeállított gyűjtemény darabjai közé. De hát most nem is a képekről, s nem is a gyűjtemény darabjairól van szó, hanem annak az embernek a haláláról, aki mindezek mögött ott állt. A veszteséget érzik, átélik mindazok, akik itt, ebben a Bozsó János által is annyira szeretett, s sajátosságait mind máig őrző városban, tájban szeretnének önmaguk és mások számára kulturális, művészeti értékekkel bíró világot teremteni.

Füzi László